

การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณสังยุต
ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย

THE ANALYTICAL STUDY OF THE DOCTRINAL
PRINCIPLES APPEARING IN BRĀHMANASANYUTTA
IN SANYUTTANIKAYA SCRIPTURE

พระมหาโสภณ วิจิตรธมฺโม (มณีปัญญาพร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต
ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย

พระมหาโสภณ วิจิตรธมฺโม (มณีปัญญาพร)

วิทยานิพนธ์นี้

เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

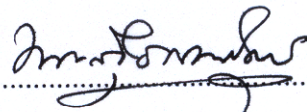
The Analytical Study of the Doctrinal Principles
Appearing in Brāhmanasanyutta in Sanyuttanikaya Scripture

Phramaha Sapon Vijittathammo (Maneepanyaporn)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

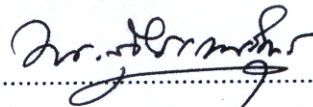
(พระสุธีธรรมมานูวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย.....

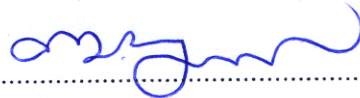
ประธานกรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก, ดร.)

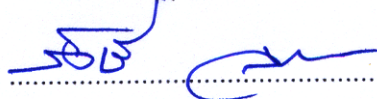
กรรมการ

(พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.)

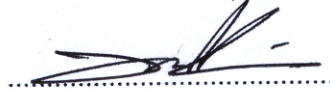
กรรมการ

(พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี)

กรรมการ

(อาจารย์รังษี สุทนต์)

กรรมการ

(ดร. วุฒินันท์ ก้นทะเตียน)

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี

กรรมการ

อาจารย์รังษี สุทนต์

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเชิงวิเคราะห์หัลัทธิธรรมที่ปรากฏในพราหมณสังยุต ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย
ผู้วิจัย	: พระมหาโสภณ วิจิตตธมฺโม (มณีปัญญาพร)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

- : พระสุธีธรรมานุวัตร ป.ธ.๙, M.A. (Pali & SanSakrit), Ph.D. (Pali).
- : พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี ป.ธ. ๘, พธ.บ., พธ.ม.
- : อาจารย์รังษี สุทนต์ ป.ธ.๙, พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : มีนาคม ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์หัลัทธิธรรมที่ปรากฏในพราหมณสังยุต มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาด้านเนื้อหาและโครงสร้างของ พราหมณสังยุต (๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์หัลัทธิธรรมที่ปรากฏในพราหมณสังยุต (๓) และเพื่อประยุกต์หัลัทธิธรรมที่ปรากฏในพราหมณสังยุตมาใช้ในสังคมไทยจากการศึกษาพบว่า

ด้านเนื้อหาของพราหมณสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรค คือ อรหันตวรรค ว่าด้วยเรื่องพราหมณ์ผู้ฟังธรรมแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์และอุปาสกวรรค ว่าด้วยเรื่องพราหมณ์ผู้ฟังธรรมแล้วประกาศตนเป็นอุบาสก รวม ๒๒ สูตร เนื้อหาในแต่ละสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ที่พราหมณ์เข้าไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าและถามปัญหา แล้วพระองค์แสดงธรรมแก่พราหมณ์ด้วยพระองค์เอง พราหมณ์ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงเป็นเจ้าพิธี เกิดจากปากของพระพรหม แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์เหล่านั้นก็เกิดจากโยนีนีของนางพราหมณีเสมอวรรณะอื่น พราหมณ์มีอิทธิพลต่อสังคมที่ปรากฏเด่นชัด คือ ด้านพิธีกรรม เช่น พิธีลอยบาป พิธีบูชาไฟ พิธีแรกนา

หัลัทธิธรรมที่ปรากฏในพราหมณสังยุตมี ๓ หมวด คือ (๑) หัลัทธิธรรมสำหรับบรรพชิต ว่าด้วยหัลัทธิการศึกษาของพระภิกษุสามเณรซึ่งเน้นที่หัลัทธิไตรสิกขา หัลัทธิการปฏิบัติตนตอนอยู่ป่า หัลัทธิในการครองเพศสมณะ และหัลัทธิการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น (๒) หัลัทธิธรรมสำหรับ

ฆราวาส ว่าด้วยหลักการปฏิบัติต่อคนในครอบครัว หลักการปฏิบัติในฐานะอุบาสกอุบาสิกา และ (๓) หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ ว่าด้วยเรื่องหลักการปฏิบัติต่อคนในสังคมเดียวกัน

หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตสามารถประยุกต์มาใช้ในสังคมไทยได้ดังนี้ คือ

(๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับหน้าที่ของนักบวช ได้แก่ หลักไตรสิกขา หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น ซึ่งเป็นการแสดงท่าทีที่บุคคลผู้มีความเห็นต่างกันพึงแสดงต่อกันด้วยหลักของการสงเคราะห์เอื้ออาทรต่อกัน

(๒) หลักธรรมสำหรับฆราวาส เป็นหลักธรรมสำหรับสามเณร ในครอบครัวที่มีพื้นฐานความเชื่อร่วมกัน ใช้หลักสมชิวัตถธรรม ครอบครัวที่มีพื้นฐานความเชื่อต่างกัน ใช้หลักฆราวาสธรรม คือ หลักธรรมสำหรับครองเรือน, หลักธรรมสำหรับบิดามารดา ใช้พรหมวิหารธรรม เป็นเครื่องช่วยเลี้ยงดูบุตรธิดา, หลักธรรมสำหรับบุตรธิดา ได้แก่ หลักคารวธรรม มีความอ่อนน้อม ถ่อมตน และหลักกตัญญูกตเวทิตันเป็นเครื่องหมายของคนดีที่บุคคลสรรเสริญ, หลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา ใช้หลักความเชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว และเลือกทำบุญไม่ทำบุญด้วยจิตอันประกอบด้วยกิเลส

(๓) หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ ที่ควรปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ให้ปฏิบัติต่อคนในสังคมอย่างไม่ถือชั้นวรรณะ หากเป็นผู้ปกครองก็ให้การปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองด้วยสังคหวัตถุอันเป็นการให้ความสำคัญ ให้ความรัก ให้ความเมตตา การให้อภัยด้วยความจริงใจ เมื่อทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนประชาชนก็ต้องคำนึงประโยชน์ส่วนรวม โดยยึดหลักธรรม หากเป็นผู้ใต้ปกครองก็ต้องทำหน้าที่ของตน เคารพกฎหมาย ให้ความร่วมมือแก่ทางบ้านเมืองตามสมควร

Thesis Title : The Analytical Study of the Doctrinal Principles Appearing in
Brāhmaṇasanyutta in Sanyuttanikaya Scripture

Researcher : Phramaha Sapon Vijittadhammo (Maneepanyaporn)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Suthidhammanuwat Pali IX, M.A. (Pali & SanSakrit), Ph.D. (Pali).

: Phramaha Boonlirt dhammadassi Pali VIII, B.A., M.A.

: Mr. Rangsi Suton Pali IX, M.A.

Date of Graduation : March 2011

ABSTRACT

This thesis, The Analytical Study of the Doctrinal Principles in Brāhmaṇasanyutta, is of 3 objectives namely: - (1) to study the context of the meaning and the structure and content in Brāhmaṇasanyutta Scripture, (2) to analytically study the Doctrinal Principles appearing in Brāhmaṇasanyutta, and (3) to apply the Doctrinal Principles in Brāhmaṇasanyutta to Thai societies. The conclusion of the research can be found as follows:

1. The context of the essence appearing in Brāhmaṇasanyutta is divided into 2 parts:- Arahanta Vagga dealing with Brāhmaṇa who attained Arahantaship after listening to the Dhamma and Upāsaka Vagga dealing with the Brāhmaṇa who announced himself to be an Upāsaka after listening to the Dhamma. They are altogether 22 Suttas. The essence in each Scripture deals with the incident in which a Brāhmaṇa who went to converse about the Dhamma with the Buddha and asked Him some questions, and the Buddha himself preached Dhamma to him. The Brāhmaṇas usually regarded themselves to be of high caste, the masters of the ceremonies and the ones born from Ven. Brahma's mouth. However, the Buddha said that those Brāhmaṇas were born from the Brāhmaṇi's womb and were equal to other castes. The evident influence possessed by those Brāhmaṇas to the societies is in the matter of the ceremonies such

as the ceremony of floating the sins on the water, the ceremonies of worshipping the fire and the Ploughing ceremony.

The Doctrinal Principles appearing in Brāhmanasanyutta are of 3 groups namely:-

1) The Doctrinal Principles for the monks dealing with the monk's and the novices' education with the emphasis on the Threefold Learning, the principles of administering oneself while living in the forest, the principle of living in the monkhood and the principles in behaving oneself to the people who believe in other religions.

2) The lay peoples' Doctrinal Principles dealing with the way how to behave oneself to the persons in the family, the principle of practising oneself as a lay man and a lay woman.

3) The other Doctrinal Principles dealing with how to behave oneself in the same society.

The Doctrinal Principles appearing in Brāhmanasanyutta can be applied to the Thai Societies as follows:-

1) The Doctrinal Principles for the monks. They are the ones in connection with the ordained ones. They are the Threefold Learning, the principles to deal with the people of other religions. It is the way of showing the manner by the people of other religions to help and be friendly with one another.

2) The Doctrinal Principles for the lay people. They are the ones for husbands and wives in the family with the equal belief in the principles of Samajīvitadhamma. The families of different bases of beliefs must apply to their lives the principles of Gharāvāsadhammas which are the Doctrinal Principles for leading the lay lives. The Doctrinal Principles for the parents are the Brahmavihāra Dhammas for looking after the children. The Doctrinal Principles for the children are the ones for respecting with the state of modesty and pliancy and the principle of filial devotion and paying back the debts of gratitude, the fact of which is the sign of being a good

person to be admired by others. The Doctrinal Principles for the male and female devotees are the beliefs in Karma (action) not the beliefs in the news and the choice to make merits, not to make merits with the mind of defilements.

3) The other Doctrinal Principles to deal with other people are that one must treat the human being in societies without the class and the caste. If a person is the administrator, he should treat the person under his administration with the Doctrine of Social Welfare which gives out the love, the loving-kindness and the excusing with true mind. When one works on behalf of other people as their representative, one must think of the common benefit by holding the Doctrinal Principles. If one is under the administrator, he must do his own duties, respect the laws and give the proper co-operation to the country.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาช่วยเหลือจากหลาย ๆ ท่าน ทั้งที่เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ผู้เกี่ยวข้องดังนี้

ขอขอบพระคุณพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ ป.ธ.๙, Ph.D.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และพระราชวรมนี (พล อากาศโร ป.ธ.๙, Ph.D.) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม. อาจารย์รังษี สุทนต์ ป.ธ.๙, พธ.ม. กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร. ศศิวรรณ กำลังสินเสริม ที่กรุณาให้คำแนะนำจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ ขอขอบคุณพระครูใบฎีกาสนั่น ทวยฤทธิ์ พระมหาสมเกียรติ กิตติญาโณ และเจ้าหน้าที่สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านพร้อมกับเจ้าหน้าที่หอสมุดกลางทุกท่านที่อำนวยความสะดวกให้คำแนะนำด้วยดีตลอดการศึกษาที่ผ่านมา

ขอขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต) เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม พระราชปฏิภาณโสภณ (มานพ ติคุชญาโณ ป.ธ.๙) เจ้าคณะเรือนไทยที่พิกาศัยอยู่วัดราชโอรสาราม พระสุธีวราลังการ (สมคิด สิริคุตฺโต ป.ธ.๙) ที่ให้โอกาสด้านการศึกษานับสนุนทุนการศึกษาปลูกฝังให้ผู้วิจัยมีศรัทธาแน่วแน่ในการศึกษา และสืบต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีตลอดมา

ขอขอบคุณพระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี ป.ธ. ๙ วัดสร้อยทองที่ให้คำปรึกษาด้านการค้นคว้าข้อมูลจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา และอาจารย์ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษให้ พร้อมกับเพื่อนนิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒๒ ทุกท่านที่เอื้อเฟื้อด้วยดีตลอดมา ขอขอบคุณคุณพ่อแห่ คุณแม่แม่ มณีปัญญาพร คุณรำพึง สังขดีดี คุณวิไล เอกสุวรรณเจริญ คุณยายทิพย์วัลย์ จันทการ คุณจาวี พิมพ์สมฤดี คุณจิตสุภา ลิมปากินันท์ คุณคนารัตน์ ศานตินานนท์ อาจารย์กานแก้ว ไชยะบุรินทร์ คุณพัชราภรณ์ จิตริโต และคุณนิตยา นิมนวล พร้อมกับญาติโยมที่นับถือได้เลี้ยงดูและถวายความอุปถัมภ์ให้ผู้วิจัยได้ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาคอยเป็นกำลังใจแนะนำให้ศึกษาต่อในชั้นสูงๆ ขึ้นไป พร้อมกับสนับสนุนด้านปัจจัยอันสมควรแก่สมณบริโภคและถวายทุนการศึกษาด้วยดีตลอดมา ทำให้ผู้วิจัยได้รับความสะดวกในการศึกษามีกำลังใจที่จะศึกษา และปฏิบัติในพระธรรมวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และทำหน้าที่สนองงานพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

พระมหาโสภณ วิจิตรธมฺโม (มณีปัญญาพร)

มีนาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๔)
สารบัญ	(๗)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๑๐)
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ ศึกษาด้านเนื้อหาและโครงสร้างของพราหมณสังยุต	๑๒
๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของพราหมณสังยุต	๑๒
๒.๑.๑ ความหมายของพราหมณสังยุต	๑๒
๒.๑.๑.๑ ความหมายคำว่า “พราหมณ์”	๑๒
๒.๑.๑.๒ ความหมายคำว่า “สังยุต”	๒๐
๒.๑.๒ ความเป็นมาของพราหมณสังยุต	๒๐
๒.๑.๓ ความสำคัญของพราหมณสังยุต	๒๑
๒.๒ องค์ประกอบของพราหมณสังยุต	๒๒
๒.๒.๑ ด้านเนื้อหาและโครงสร้าง	๒๒
๒.๒.๒ ด้านหลักธรรม	๒๓
๒.๒.๓ ด้านบุคคลที่เกี่ยวข้อง	๒๔

๒.๓	พุทธวิธีในการตอบปัญหา	๒๖
๒.๔	ความเป็นมา ประเภทและการศึกษาของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุต	๒๗
๒.๔.๑	ความเป็นมาของวรรณะพราหมณ์	๒๗
๒.๔.๑.๑	ความเป็นมาของพราหมณ์ในประวัติศาสตร์	๒๗
๒.๔.๑.๒	ความเป็นมาของพราหมณ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒๘
๒.๔.๒	ประเภทของพราหมณ์	๒๙
๒.๔.๓	การศึกษาของพราหมณ์	๓๑
๒.๕	บทบาทของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุต	๓๖
๒.๕.๑	บทบาทด้านครอบครัว	๓๖
๒.๕.๒	บทบาทด้านการศึกษา	๓๗
๒.๕.๓	บทบาทด้านศาสนาและพิธีกรรม	๓๘
๒.๕.๔	บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์	๔๐
๒.๕.๕	บทบาทด้านการเมืองการปกครอง	๔๑
๒.๖	ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในพราหมณ์สังยุต	๔๒
๒.๖.๑	พราหมณ์ฟังธรรมแล้วออกบวชแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์	๔๓
๒.๖.๒	พราหมณ์ฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาประกาศตนเป็นอุบาสก	๔๓
๒.๗	สรุป	๔๔
บทที่ ๓	การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต	๔๖
๓.๑	ความเป็นมาและความสำคัญของหลักธรรมในพราหมณ์สังยุต	๔๖
๓.๒	วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับบรรพชิต	๔๗
๓.๒.๑	หลักการศึกษาศาสตร์ของพระภิกษุสามเณร	๔๙
๓.๒.๒	หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น	๖๒
๓.๓	วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับฆราวาส	๗๒
๓.๓.๑	วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับครอบครัว	๗๓
๓.๓.๑.๑	หลักธรรมสำหรับสามีภรรยา	๗๓
๓.๓.๑.๒	หลักธรรมสำหรับบุตรธิดา	๗๖
๓.๓.๒	วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา	๘๑
๓.๔	วิเคราะห์หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ	๘๖
๓.๔.๑	หลักการปฏิบัติต่อคนในสังคม	๘๗

๓.๔.๒	หลักการปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง	๙๑
๓.๔.๓	หลักการปกครองบ้านเมือง	๙๓
๓.๕	สรุป	๙๗
บทที่ ๔	ประยุกต์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์ส่งยุคมาใช้ในสังคมไทย	๙๘
๔.๑	พื้นฐานและภูมิหลังของพราหมณ์ในพราหมณ์ส่งยุค	๙๘
๔.๒	การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบรรพชิต	๙๙
๔.๒.๑	การประยุกต์ใช้หลักการศึกษาศึกษาของพระภิกษุสามเณร	๑๐๑
๔.๒.๒	การประยุกต์ใช้หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น	๑๑๖
๔.๓	การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับฆราวาส	๑๒๑
๔.๓.๑	การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับครอบครัว	๑๒๑
๔.๓.๒	การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา	๑๓๔
๔.๔	การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ	๑๔๔
๔.๔.๑	การประยุกต์ใช้หลักการปฏิบัติต่อคนในสังคม	๑๔๔
๔.๔.๒	การประยุกต์ใช้หลักการปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง	๑๔๘
๔.๔.๓	การประยุกต์ใช้หลักการปกครองบ้านเมือง	๑๕๐
๔.๕	สรุป	๑๕๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๕๖
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๕๖
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๕๙
	บรรณานุกรม	๑๖๐
	ประวัติผู้วิจัย	๑๖๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นหลักโดยใช้ระบบย่อคำ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิงฺคฺปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิงค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคฺคฺปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จฺ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	จฺพฺวคฺคฺปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จฺ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	จฺพววรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวคฺคฺปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตฺปิฎก	ทีฆนิกาย	สลกฺขณฺนคฺคฺปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สี่ลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตฺปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคฺปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตฺปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺคฺปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกววรรค	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตฺปิฎก	มชฺฌมฺนิกาย	มฺูลปณฺณาสกฺปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌมิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	=	สุตฺตฺนฺตฺปิฎก	มชฺฌมฺนิกาย	มชฺฌมฺปณฺณาสกฺปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌมิกาย	มัชฌมปณณาสก	(ภาษาไทย)

ม.อุ. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
ลั.ส. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	ลัขยุตตนิกาย	สคาถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ลั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัขยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ลั.นิ. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	ลัขยุตตนิกาย	นิทานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ลั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัขยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ลั.ม. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	ลัขยุตตนิกาย	มหาวารวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ลั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ลัขยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกคตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกคตฺตรนิกาย	ติกนิปาตร	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกคตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญฺจก. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญฺจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกคตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกฺก. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ฉกฺก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกคตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฺฐก. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฺฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกคตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกคตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาจปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี)	=	สุตตมนุตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี	สีลกขณฺวคฺคอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี	มหาวคฺคอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มุ.อ. (บาลี) =	มชฺฉิมนิกาย ปปญฺจสุทฺถินี	มูลปณฺณาสกอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ม.มุ.อ. (ไทย) =	มัชฉิมนิกาย ปปญฺจสุทฺถินี	มูลปณฺณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ลั.ส.อ. (บาลี) =	ลัษฺยุตฺตนิกาเย สารตฺถปฺปกาสินี	สคาถวคฺคอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ลั.ส.อ. (ไทย) =	ลัษฺยุตฺตนิกาเย สารตฺถปฺปกาสินี	สเถาควรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ลั.นิ.อ. (บาลี) =	ลัษฺยุตฺตนิกาเย สารตฺถปฺปกาสินี	นิทานวคฺคอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ลั.นิ.อ. (ไทย) =	ลัษฺยุตฺตนิกาเย สารตฺถปฺปกาสินี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ลั.สพฺวา.อ. (บาลี) =	ลัษฺยุตฺตนิกาเย สารตฺถปฺปกาสินี	สพฺวายตนวคฺคอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ลั.สพฺวา.อ. (ไทย) =	ลัษฺยุตฺตนิกาเย สารตฺถปฺปกาสินี	สพฺวายตนวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อญ.ทฺก.อ. (บาลี) =	อญฺคฺคตฺตรนิกาย มโนรทฺปุรณิ	ทฺกนินิปาทอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
อญ.ทฺก.อ. (ไทย) =	อัญฺคตฺตรนิกาย มโนรทฺปุรณิ	ทฺกนินิปาทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อญ.ติก.อ. (บาลี) =	อญฺคฺคตฺตรนิกาย มโนรทฺปุรณิ	ติกนินิปาทอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
อญ.ติก.อ. (ไทย) =	อัญฺคตฺตรนิกาย มโนรทฺปุรณิ	ติกนินิปาทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชฺ.ชฺ.อ. (บาลี) =	ชฺุทฺทนิกาย ปรมตฺถโชติกา	ชฺุทฺทกปาจอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ชฺ.ชฺ.อ. (ไทย) =	ชฺุทฺทนิกาย ปรมตฺถโชติกา	ชฺุทฺทกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชฺ.ธ.อ. (บาลี) =	ชฺุทฺทนิกาย ธรรมบพทอุจฺจกถา		(ภาษาบาลี)
ชฺ.ธ.อ. (ไทย) =	ชฺุทฺทนิกาย ธรรมบพทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ชฺ.วิ.อ. (บาลี) =	ชฺุทฺทนิกาย ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺถอุจฺจกถา	(ภาษาบาลี)
ชฺ.วิ.อ. (ไทย) =	ชฺุทฺทนิกาย ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺถอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ชฺ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) =	ชฺุทฺทนิกาย เอกกนินิปาทชาตกอุจฺจกถา		(ภาษาบาลี)
ชฺ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) =	ชฺุทฺทนิกาย เอกกนินิปาทชาตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ชฺ.ชา.ม.อ. (บาลี) =	ชฺุทฺทนิกาย มหานินิปาทชาตกอุจฺจกถา		(ภาษาบาลี)
ชฺ.ชา.ม.อ. (ไทย) =	ชฺุทฺทนิกาย มหานินิปาทชาตกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ชฺ.ม.อ. (บาลี) =	ชฺุทฺทนิกาย สทฺธมฺมปฺปชฺุโชติกา มหานิทฺเทสอุจฺจกถา		(ภาษาบาลี)
ชฺ.ม.อ. (ไทย) =	ชฺุทฺทนิกาย สทฺธมฺมปฺปชฺุโชติกา มหานิทฺเทสอรรถกถา		(ภาษาไทย)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ม.มู.ฎีกา (บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺตปฺปกาสินี มุลปณฺณาสกฎีกา	(ภาษาบาลี)
ลฺ.ส.ฎีกา (บาลี)	=	ลฺยตฺตนิกาย ลีนตฺตปฺปกาสินี สคาถวคฺคฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.ฎีกา (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย ปญจกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.จกฏก.ฎีกา (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย จกฏกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.ฎีกา (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย สตตกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.มุลฎีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณฺีมุลฎีกา	(ภาษาบาลี)
-----------------------	---	--------------------------------	------------

ปกรณ์วิเศษและอื่นๆ

วิสุทฺธิ (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
มงฺคล. (บาลี)	=	มงฺคลตฺตที่ปนี	(ภาษาบาลี)
มงฺคล. (ไทย)	=	ม้งคฺลตฺตที่ปนี	(ภาษาไทย)

๒. การระบุเลขหมายพระไตรปิฎก

ในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นหลัก การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔ หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึง สุตตฺตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคฺคปาลี ฉบับภาษาบาลีพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๖๗ หน้าที่ ๑๖๔ ส่วนพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๓ หมายความว่า สุตตฺตปิฎกทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ฉบับภาษาไทย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๖๗ หน้าที่ ๒๑๓ เป็นต้น

๓. การระบุเลขหมายคัมภีร์อรรถกถา

คัมภีร์อรรถกถาในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้คัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๓ - ๒๕๓๕ การอ้างคัมภีร์นั้นจะระบุคําย่อของคัมภีร์และตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า เช่น มู.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๖๑/๓๗๓ หมายถึง มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสุทฺถินี มุลปณฺณาสกอฎฺฐกถา ฉบับภาษาบาลี

เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑๖๑ หน้า ๓๗๓ เป็นต้น ส่วนฉบับภาษาไทย จะใช้ฉบับสภาการศึกษามหา-
มกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับพร้อมอรรถกถา (๙๑ เล่ม), พ.ศ. ๒๕๓๔ การอ้างคัมภีร์นั้นจะ
ระบุคำย่อของคัมภีร์และตามด้วยเล่มคัมภีร์/เล่มฉบับ/ภาค/หน้า เช่น ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖
หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรคอรรถกถา ฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๒๕ เล่ม ๑
ภาค ๒ หน้า ๒๔๖ เป็นต้น

๔. การระบุเลขหมายคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัฐิกา ในการอ้างอิงจะระบุ
เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ส.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๕/๑๕ หมายถึง สังยุตตนิกาย
ลินตูปปกาสินี สคาถคัคฎีกา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อ ๕ หน้า ๑๕ ฉบับมหาจุฬารัฐิกา เป็นต้น

๔. ปกรณ์วิเศษและอื่นๆ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงปกรณ์วิเศษวิสุทธิมรรคภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ฉบับ
ของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๓ ในการอ้างอิงจะระบุภาค/หน้า หลังคำย่อชื่อ
คัมภีร์ เช่น วิสุทธิ (บาลี) ๑/๑๙ - ๒๐ หมายถึง วิสุทธิมรรคปกรณ์วิเศษ ภาค ๑ หน้า ๑๙ ถึงหน้า
๒๐ ในส่วนภาคภาษาไทย ในการอ้างอิงจะระบุภาค/ตอน/หน้า หลังคำย่อ เช่น วิสุทธิ (ไทย) ๑/๑/
๓๔ - ๓๕ หมายถึง วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑ หน้า ๓๔ - ๓๕ เป็นต้น

ในส่วนของการอ้างอิงมังคลัตถที่ปนีใช้ฉบับของสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
ภาษาบาลีใช้ฉบับ พ.ศ. ๒๕๓๘ ส่วนภาษาไทยใช้ฉบับแปล พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งในการอ้างอิงจะระบุ
ภาค/ข้อ/หน้า หลังคำย่อ เช่น มงคล. (บาลี) ๒/๒๖๒/๑๙๔ หมายถึง มงคลัตถที่ปนี ภาคที่ ๒
ข้อ ๒๖๒ หน้า ๑๙๔ ในส่วนภาษาไทยจะระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อ เช่น มังคลัตถที่ปนี. (ไทย)
๔/๒๖๒/๒ หมายถึง มังคลัตถที่ปนีแปล เล่ม ๔ ข้อ ๒๖๒ หน้า ๒ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น ประชาชนในชมพูทวีปส่วนมากนับถือและดำเนินชีวิตตามความเชื่อลัทธิศาสนาที่ตนนับถือ โดยเฉพาะลัทธิศาสนาพราหมณ์มาเป็นเวลายาวนาน ประชาชนถูกสอนให้มีความเชื่อในพระผู้เป็นเจ้า คือ พระพรหม ผู้สร้างโลกและสร้างสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และสุทธ^๑ นอกจากรวมของมนุษย์ทั้งหลาย สังคมมนุษย์ที่ถูกสร้างขึ้นมานั้น ถูกกำหนดโดยองค์พระผู้เป็นเจ้า คือ พระพรหม ให้แบ่งกันโดยชาติกำเนิดเป็นชั้นต่าง ๆ เรียกว่า วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์และศูทร^๒ นอกจากนี้ ยังมีพวกนอกวรรณะซึ่งมีฐานะต่ำกว่าศูทรอีก เช่น พวกจัณฑาล เป็นต้น คนเหล่านี้ จะมีฐานะ อาชีพ การงานและสิทธิทางสังคมแตกต่างกันตามวรรณะของตน^๓ และต้องเป็นอย่างนั้นตามชาติกำเนิดตลอดชีวิตโดยสามวรรณะแรกเรียกตนว่าเป็น “อารยะ” ส่วนพวกศูทรและพวกนอกวรรณะเป็นคนชั้นต่ำถูกเหยียดหยามจำกัดและกีดกันจากสิทธิต่าง ๆ ทางสังคมมากมาย^๔

เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น พระพุทธองค์ทรงจาริกแสดงธรรมแก่คนทุกชาติชั้นวรรณะโดยพิจารณาอุปนิสัยของผู้ฟังเป็นสำคัญ หลักธรรมของพระองค์มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ความเป็นสากล (ทั้งความคิดและการปฏิบัติ) มีคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม)

^๑ พราหมณ์เชื่อว่า พราหมณ์เกิดจากพระอิศวร (ปาก) ของพระพรหม, กษัตริย์เกิดจากพระอูระ (อก) ของพระพรหม, แพศย์เกิดจากพระนาภี (สะดือ) ของพระพรหม, ศูทรเกิดจากพระขานุ (เข่า) ของพระพรหม, สมณะเกิดจากหลังพระบาท (เท้า) ของพระพรหม. ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๑/๓/๔๗๗.

^๒ พราหมณ์เชื่อว่าพระพรหมนิรมิตวรรณะ ๔ แล้วกล่าวแก่พราหมณ์ทั้งหลายผู้ประเสริฐเป็นอันดับแรกว่า พวกท่านจงยึดการศึกษาไตรเพทเท่านั้น อย่ากระทำการสิ่งอะไรอื่น กล่าวแก่พระราชาว่า พวกท่านจงปกครองแผ่นดินอย่างเดียว อย่ากระทำการสิ่งอะไรอื่น กล่าวแก่พวกแพศย์ว่า พวกท่านจงยึดการไถนอย่างเดียว กล่าวแก่พวกศูทรว่า พวกท่านจงยึดการบำเรอวรรณะ ๓ อย่างเดียว. ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๔/๓/๙๔.

^๓ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), **พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

ที่เป็นกลางไม่ขึ้นต่อบุคคล กลุ่ม เหล่า พรรคพวก^๕ ใครปฏิบัติตามก็ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ การปฏิบัติ บุคคลทุกคนเมื่อมีฉันทะ เพียรพยายาม มีเหตุปัจจัยถึงพร้อม ก็สามารถบรรลุ พระนิพพานซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้ ไม่มีข้อจำกัดว่าจะต้องเป็นคนชาติชั้น วรรณะใด มีฐานะอย่างไร ยากจน มั่งมี เป็นหญิงหรือชาย เป็นคฤหัสถ์หรือบรพชิต^๕ ทำให้ผู้คน จำนวนมากเกิดความศรัทธายอมละทิ้งลัทธิเดิม มาศึกษาปฏิบัติตามธรรมที่พระพุทธองค์ประกาศ ดังนั้น พุทธบริษัท ๔^๖ ส่วนมากในเบื้องต้นก็เคยนับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อนและคุ้นเคยกับ คำสอนและการดำเนินชีวิตตามหลักศาสนาพราหมณ์เป็นอย่างดี

ตลอดเวลาที่พระพุทธองค์ออกประกาศพระพุทธศาสนา ก็ทรงกระทำในหมู่ชนที่นับถือ ศาสนาพราหมณ์นั่นเอง ทำให้พระพุทธองค์ต้องทรงเกี่ยวข้องกับถ้อยคำทางศาสนาในลัทธิความ เชื่อถือเหล่านั้นทั้งโดยการทรงได้รับฟังและการตรัสพาดพิงถึง พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้ พุทธธรรมเผยแผ่ไปเป็นที่เข้าใจและเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง แต่ก็ไม่ใช้วิธีที่ รุนแรง แต่จะใช้วิธีชี้แจงด้วยเหตุผล ด้วยวิธีที่หลากหลายตามแต่เหตุการณ์ บางครั้งชี้แจงอย่าง ตรงไปตรงมาด้วยถ้อยคำรุนแรง แต่บางครั้งก็ละมุนละม่อม เป็นที่น่าสังเกต คือ ส่วนหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงนำคำบัญญัติที่ใช้กันอยู่ในศาสนาพราหมณ์ มาใช้ในความหมายใหม่ตาม แนวทางของพุทธธรรมโดยเฉพาะบ้าง ทรงสร้างคุณค่าใหม่ให้แก่ถ้อยคำเดิมอยู่บ้าง^๗ เช่น คำสอน เรื่องพระเวท พระพรหม ยัญ ตบะ วรรณะ^๘ กรรม ฌานสมาบัติ นิพพาน อรหันต์ โมกษะ เป็นต้น^๙ ส่งผลทำให้พราหมณ์และประชาชนอื่น ๆ เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น สอดคล้องกับที่อาจารย์ จำลอง สารพัดนึกกล่าวไว้ว่า

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๗๑.

^๖ พุทธบริษัท คือ หมู่ชนที่นับถือพระพุทธศาสนามี ๔ พวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๑.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, หน้า ๘.

^๘ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิโกมลคีมทอง , ๒๕๑๔), หน้า ๑๖๗.

^๙ เสฐียรโกเศศ, **ลัทธิ-ศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๒.

พระพุทธานุศาสตร์ ซึ่งมีแหล่งกำเนิดในอินเดียจะไม่ใช่ที่เข้าใจแก่ผู้ที่ไม่รู้พระเวท เพราะคำสอนของพระพุทธานุศาสตร์เกี่ยวข้องกับพระเวท เหมือนกับคัมภีร์คริสต์ศาสนาชื่อ The New Testament (ไบเบิลใหม่) ที่เกี่ยวข้องกับ The Old Testament (ไบเบิลเก่า) ฉะนั้น ไม่มีใครเข้าใจความเชื่อที่ใหม่ ๆ โดยปราศจากความคุ้นเคยกับข้อคิดเก่า ๆ ที่พระเวทได้ชี้แจงแสดงไว้แล้ว^{๙๐}

หลักคำสอนจำนวนมากในพระพุทธานุศาสตร์เกิดขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะแก้ไขความเชื่อที่ตามหลักศาสนาพราหมณ์ เมื่อพระพุทธานุศาสตร์ทรงสั่งสอนคัดค้านหรือแก้ไขหลักการต่าง ๆ พระองค์คงมิได้ทรงมุ่งหมายว่าจะหักล้างหรือทำลายศาสนาหนึ่งที่เรียกว่าศาสนาพราหมณ์แล้วตั้งศาสนาขึ้นมาใหม่อีกศาสนาหนึ่งที่ชื่อว่าพระพุทธานุศาสตร์ในความหมายอย่างที่เราเข้าใจกันทุกวันนี้ แต่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าหลักความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ที่พราหมณ์สั่งสอนกันมาและประชาชนพากันยึดถือตามนั้นมีความผิดพลาดเลอะเลือนหรือบกพร่องอย่างไร ๆ แล้วทรงมีพระประสงค์จะให้พราหมณ์เหล่านั้นและประชาชนทั้งปวงได้ทำความเข้าใจใหม่ให้ถูกต้องและเข้าถึงความจริงแท้ จึงได้ทรงสั่งสอนที่ข้อผิดพลาดบกพร่องเลอะเลือนนั้นให้ แนะนำให้เลิกเชื่อถือปฏิบัติ หรือแก้ไขปรับปรุงเสียใหม่แล้วแต่กรณี^{๙๑} ดังนั้น เมื่อศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธานุศาสตร์อื่น ๆ จะพบว่า มีคำสอนจำนวนมากที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับหรือมีผลกระทบกับความเชื่อและการดำเนินชีวิตของพวกพราหมณ์

คำสอนของพระพุทธานุศาสตร์ถูกรวบรวมไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ (๑) พระวินัยปิฎก เป็นที่รวบรวมพระวินัยซึ่งประกอบด้วยกฎเกณฑ์กติกาสำหรับรักษาภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์ (๒) พระสุตตันตปิฎก เป็นที่รวบรวมพระสูตรทั้งหลายคือธรรมที่ตรัสแสดงแก่บุคคล หรือปรารภเหตุการณ์หรือสถานการณ์อะไรบางอย่าง เป็นแต่ละเรื่อง ๆ ไป (๓) พระอภิธรรมปิฎกเป็นที่รวบรวมคำอธิบายหลักคำสอนที่เป็นเนื้อหาสาระ เป็นหลักการแท้ ๆ หรือเป็นวิชาการล้วน ๆ^{๙๒}

บรรดาคัมภีร์เหล่านั้น คัมภีร์ที่บันทึกคำสอนที่เกี่ยวกับพราหมณ์มากที่สุด คือ พระสุตตันตปิฎกโดยจำแนกเป็นสูตรต่าง ๆ บางสูตรเป็นเรื่องที่มีเนื้อหายาว บางสูตรมีเนื้อหาสั้น กล่าวเฉพาะพระสูตร ๆ ที่เป็นหมวดหมู่ของบทเทศนาที่ทรงแสดงในวาระต่าง ๆ พระสูตรที่ถูกจัด

^{๙๐} พระมหาจำลอง ฐิติปัญโญ (สารพัดนึก), ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระเวท, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๑.

^{๙๑} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, หน้า ๑๖๙.

^{๙๒} พระอภิธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖.

รวมไว้เป็นเรื่องเดียวกันเรียกว่าสังยุต^{๑๓} หมายถึง การประกอบเข้าเป็นหมวดเดียวกันปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕ – ๑๙ บรรดาสังยุตเหล่านั้น ส่วนที่เกี่ยวกับพราหมณ์เรียกว่าพราหมณสังยุตอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕^{๑๔} เป็นการประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพระผู้มีพระภาคกับพราหมณ์ในวาระต่างๆ กัน เนื้อหาของพระสูตรกล่าวถึงหลักธรรมหมวดต่าง ๆ มากมาย

พราหมณ์ที่ปรากฏในพราหมณสังยุตนั้น ส่วนมากเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ด้วยความรู้สึกที่ไม่ดีนักอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนา บางคนไม่พอใจที่ญาติของตนเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา บางคนเข้ามาถามปัญหาเพื่อลองภูมิ บางคนต้องการให้พระพุทธเจ้าปฏิบัติตามพิธีกรรมของตน มีเพียงพราหมณ์บางคนเท่านั้น ที่เข้ามาเฝ้าเพื่อต้องการฟังธรรมหรือขอรับความช่วยเหลืออย่างไรก็ตาม แม้เรื่องราวในพราหมณสังยุตจะมีไม่มาก แต่ก็สามารถให้รายละเอียดด้านต่าง ๆ พอสมควร หากศึกษาวิเคราะห์จะทำให้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับพราหมณ์และทำที่ที่พระพุทธศาสนามีต่อพวกพราหมณ์ได้ครบถ้วนพอสมควร

หลักธรรมในพราหมณสังยุต ที่พระพุทธองค์ได้แสดงแก่พราหมณ์เหล่านั้น ครอบคลุมทั้งระดับโลกียะและโลกุตระ เป็นแนวปฏิบัติได้ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่สำคัญ คือนอกจากจะทรงแสดงหลักธรรมแล้ว ยังได้ทรงแสดงวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ไว้อย่างน่าสนใจ รายละเอียดแสดงให้เห็นว่า การประกาศพระพุทธศาสนาในสังคม ที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของพราหมณ์ไม่ได้ทำได้ง่าย แต่พระพุทธองค์และสาวกซึ่งมีความเข้าใจสภาพสังคมก็กระทำสำเร็จด้วยวิธีการหลากหลายตามแต่กรณี เช่น วิธีปฏิบัติต่อกันระหว่างพระภิกษุกับอุบาสกอุบาสิกา วิธีปฏิบัติต่อสามีมภรรยาที่นับถือศาสนาต่างกัน วิธีแก้ไขปัญหานุตรธิดาที่ทอดทิ้งบิดามารดา วิธีปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น วิธีอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาของผู้ปกครอง จากการพิจารณาจะเห็นว่า กรณีต่าง ๆ เหล่านี้หากนำมาวิเคราะห์แล้วนำมาเสนอใช้กับสังคมไทยน่าจะเป็นประโยชน์ เพราะปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมามีปรากฏอยู่ในสังคมไทย บางอย่างอาจไม่ถือว่าเป็นปัญหาใหญ่ แต่บางอย่างแม้ผู้รับผิดชอบหาทางแก้ไขอยู่ แต่ก็ดูเหมือนจะรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ เช่น ปัญหานุตรธิดาทอดทิ้งบิดามารดา ปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับอุบาสกอุบาสิกา ปัญหา

^{๑๓} บางฉบับเขียนเป็น สังยุตต์ บาลีเป็น สังยุตต์.

^{๑๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๑๙๒ - ๒๒๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๒๖๓ - ๓๐๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๒๑๔ - ๒๕๔, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๕ - ๓๐๒.

การเลือกปฏิบัติของคนในสังคม ปัญหาความสัมพันธ์กับคนที่นับถือศาสนาอื่น ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน

ด้วยความที่พราหมณ์สังยุตมีความสำคัญดังได้กล่าวมา อีกทั้งปัญหาที่พวกพราหมณ์ถามกับพระพุทธองค์และธรรมที่พระพุทธองค์แสดงแก่พราหมณ์ ตามที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตมีสาระที่เป็นประโยชน์ พุทธจริยาวิธีแก้ปัญหาและวิธีปฏิบัติต่อพราหมณ์ในกรณีต่าง ๆ มีความแยบคายและร่วมสมัยกับปัจจุบัน ผู้วิจัยเห็นว่า จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมจักได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ให้ทราบถึงด้านเนื้อหา และโครงสร้างในพราหมณ์สังยุตโดยละเอียด จะศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตด้านต่าง ๆ และประยุกต์หลักธรรมเหล่านั้นเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติให้เหมาะสมกับสังคมไทยยุคปัจจุบันสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาด้านเนื้อหาและ โครงสร้างของพราหมณ์สังยุต
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต
- ๑.๒.๓ เพื่อประยุกต์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตมาใช้ในสังคมไทย

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาองค์ประกอบต่าง ๆ รวมทั้งด้านเนื้อหาและโครงสร้างของพราหมณ์สังยุต และจะศึกษาหลักธรรมที่พราหมณ์ทูลถามพระพุทธเจ้าและที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่พราหมณ์ที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต ตลอดจนคำอธิบายต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ จากนั้นจะประยุกต์หลักธรรมเหล่านั้นมาใช้เป็นแนวปฏิบัติในสังคมไทย โดยจะสงเคราะห์ธรรมเหล่านั้นเข้ากับหลักธรรม ๓ ด้าน คือ (๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต (๒) หลักธรรมสำหรับประชาชนทั่วไปและ (๓) หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ด้านเนื้อหาและโครงสร้างของพราหมณ์สังยุตเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต คือ อะไร
- ๑.๔.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตใช้กับสังคมไทยได้อย่างไร

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **พราหมณ์** หมายถึง คนในวรรณะที่ ๑^๕ แห่งสังคมฮินดู ซึ่งมี ๔ วรรณะ (พราหมณ์ กษัตริย์ แพทย์ และศูทร) ถือเพศไวมม นุ่งขาวห่มขาว เช่น พราหมณ์ปุโรหิต พราหมณ์ พฤฒิบาศ พราหมณ์ศบตี

๑.๕.๒ **พราหมณ์สังยุต** หมายถึง ประมวลเรื่องของพราหมณ์ ได้แก่ การประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพราหมณ์กับพระผู้มีพระภาค ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค คือ อรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์) มีพระสูตร ๑๐ สูตรและอุปาสกวรรค(หมวดว่าด้วยอุปาสก) มีพระสูตร ๑๒ สูตร รวมทั้งหมด ๒๒ สูตร

๑.๕.๓ **หลักธรรมในพราหมณ์สังยุต** หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พราหมณ์เองบ้าง เป็นการตอบคำถามแก่พราหมณ์บ้าง เป็นคำสอนที่ทรงแสดงแก่ภิกษุโดยปรารภพราหมณ์บ้าง

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) ได้กล่าวถึงศาสนาพราหมณ์ไว้ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์ : พุทธศาสนาในอินเดีย” ตอนหนึ่งว่า ศาสนาพราหมณ์นับถือพระเจ้า (พระพรหม) เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก มนุษย์ สัตว์ และวัตถุธาตุทุกชนิด คนจะดีหรือชั่วจะบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ จะตกนรกหรือขึ้นสวรรค์ ย่อมขึ้นอยู่กับพระเจ้าเบื้องบน พระเจ้าเป็นผู้กำหนดวงชะตาของสัตว์สรรพสัตว์ทั้งหลายที่เรียกว่า พรหมลิขิต การปฏิบัติต้องอ่อนน้อมต่อพระเจ้าบนสวรรค์ ในฐานะที่เป็นผู้สร้างโลกและควบคุมโลก คนจะบริสุทธิ์ได้ก็เพราะพระเจ้าเป็นผู้รับไถ่บาป ศาสนิกทำบาปมาแล้วจะใช้น้ำล้างบาปก็ได้ หรือจะทำการบูชาญาก็ได้ หมายความว่า คนเราจะบริสุทธิ์ได้ด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ คำสอนของศาสนาพราหมณ์นิยมสอนให้มีการถือชั้นวรรณะ จำกัดสิทธิเสรีภาพของผู้นับถือ นิยมการบูชาญด้วยการฆ่าสัตว์บูชาญเพื่อสังเวทพระเจ้าหรือเพื่ออ้อนวอนให้พระเจ้าเบื้องบนได้โปรดปราณ^{๑๖}

^{๑๕} บางยุคถือกษัตริย์เป็นวรรณะที่ ๑ พราหมณ์เป็นวรรณะที่ ๒ แพทย์เป็นวรรณะที่ ๓ ศูทรเป็นวรรณะที่ ๔.

^{๑๖} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), **ประวัติศาสตร์ : พุทธศาสนาในอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔๗.

๑.๖.๒ รองศาสตราจารย์ ดร. จำลอง สारพัตนีก ได้กล่าวถึงคัมภีร์พระเวทของพรหมณ์ไว้ในหนังสือ **“ประวัติวรรณคดีสันสกฤต”** ตอนหนึ่งว่า พระเวท คือ คัมภีร์เก่าแก่ของพวกอินโด-อารยัน เป็นแหล่งกำเนิดของวรรณกรรมอินเดีย และเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของวรรณกรรมอินโด-ยูโรเปียน คำว่า เวท มาจาก ธาตุ วิท-รู้ และหมายความว่ารู้อเรื่องศักดิ์สิทธิ์และเรื่องศาสนา ตามความเชื่อแบบโบราณดั้งเดิมอย่างเคร่งครัดของชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูนั้น เชื่อว่า พระเวททั้งหลาย เป็น อเปอรูเชยะ (สิ่งที่มีเชื้อเขียนหรือการแต่งขึ้นมาจากมนุษย์) เป็นสิ่งที่เทพเจ้าได้เปิดเผยให้รู้ และเรียกว่า ศรุติ (สิ่งที่ได้รับฟังมาหรือสิ่งที่ถูกเปิดเผยให้รู้) พระเวทนี้ เทพเจ้าได้เปิดเผยให้ฤๅษีหลายคนทราบเป็นต้นว่า ฤๅษีอัคนิ วายู อาทิตยะ และ ฤๅษีอังคีรส พระเวทมี ๔ เวท (๑) ฤคเวท (๒) ยชุรเวท (๓) สามเวท (๔) อถรวเวท (อาถรรพณเวท)^{๑๗}

๑.๖.๓ สุนทร ฦ รังสี ได้กล่าวถึงฤๅษี ๑๐ ตนผู้เป็นบูรพาจารย์ของพรหมณ์ไว้ในหนังสือ **“ปรัชญาอินเดีย: ประวัติและลัทธิ”** ตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงพวกฤๅษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพรหมณ์ผู้ได้ไตรเพทได้แก่ ฤๅษีอัญสุกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทวะ ฤๅษีเวส-สามิตร ฤๅษียมตคคี ฤๅษีอังคีรส ฤๅษีภารทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ และฤๅษีภคฤๅษีเหล่านี้แหละเป็นผู้กมนตร์ บอคมมนตร์ที่พวกพรหมณ์ผู้ได้ไตรเพทในปัจจุบันขับตาม กล่าวตาม ซึ่งบทมนตร์เก่าที่ท่านขับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้ว กล่าวไว้ถูกต้อง บอกได้ถูกต้องตามที่ท่านกล่าวไว้ แต่ในพวกฤๅษีเหล่านี้ ไม่มีผู้ใดกล่าวไว้ว่า ตนได้รู้ได้เห็นพรหม พรหมอยู่ที่ใด เป็นอยู่อย่างไร แม้ในพวกพรหมณ์ผู้ได้ไตรเพท ก็ไม่มีผู้ใดกล่าวยืนยันว่าได้รู้ ได้เห็นพรหมไว้ เมื่อผู้กมนตร์ไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นพรหม ไม่รู้ว่า พรหมอยู่ที่ใด เป็นอยู่อย่างไร บทมนตร์เหล่านั้นก็ไร้ประโยชน์ การบัญญัติทางไปสู่พรหม ก็ไร้ประโยชน์ไร้ผล^{๑๘}

๑.๖.๔ ตริโลกนาถ ปาวา ได้กล่าวถึงลักษณะของพรหมณ์ไว้ในหนังสือ **“อารยธรรมอินเดีย”** ตอนหนึ่งว่า คำว่า พรหมณ์ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพระพรหม พระเวท และอาตมันในคัมภีร์ธรรมศาสตร์บอกว่า ผู้ใดผู้หนึ่งมีลักษณะ ๑๑ ประการตามธรรมชาติ คือ สมะ (สภาพที่ภายในจิตใจไม่มีความยุ่งยาก) ทมะ (สภาพที่จิตใจได้รับการระงับไว้แล้ว) ตปะ (ความร้อน หรือ การร้อน) เสาจะ (ความบริสุทธิ์ การทำตนเองให้เป็นผู้บริสุทธิ์ ทั้งจิตใจและ

^{๑๗} รศ. ดร., จำลอง สारพัตนีก, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๙.

^{๑๘} สุนทร ฦ รังสี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖.

ร่างกายนั่นเอง) สนุโดษ (สภาพที่พอใจ หรือมีความสุขอยู่แล้วในทางสันติ) กษมา (ความอดกลั้น หรือความอดโทษ) สรลตา (ความเชื่อหรือความตรงโดยนิตย คือ ทั้งพูดตรงและทำตรง) ชญาณะ (ความรู้ความเห็น ความชอบ ความถูกต้อง ความวิเวก) ทยา (ความมีเมตตากรุณาต่อชีวะทั้งหลาย) อสติกา (การมีความเชื่อ ไว้วางใจ และมอบความจงรักภักดีไว้ต่อพระพรหมนั่นเอง) และ สติยะ (จริงหรือความจริง ความชอบอันบริสุทธิ์ใจ)^{๑๙}

๑.๖.๕ อาจารย์ศรีสุวรรณค์ พูลทรัพย์ ได้กล่าวถึงวรรณะ ๔ ของพราหมณ์ไว้ในหนังสือ **“อารยธรรมตะวันออก”** ตอนหนึ่งว่า พราหมณ์ กษัตริย์ ไวศยะ ถือเป็นอารยวรรณะซึ่งผิวขาว เป็นผู้มาเป็นนายเหนือชนพื้นเมืองเดิมซึ่งผิวคล้ำกว่า เรียกว่าทาสวรรณะหรือศูทร พวกศูทรมีหน้าที่รับใช้เจ้านายคือ พวกอารยัน พวกอารยันแบ่งเป็น ๓ พวกตามหน้าที่ ได้แก่ พวกมีหน้าที่ประกอบพิธีบวงสรวงทางศาสนา คือ พวกพราหมณ์, พวกมีหน้าที่รบบป้องกันสังคม คือ กษัตริย์, พวกมีหน้าที่หาเลี้ยงสังคม คือ พวกไวศยะ, ความสูงต่ำของวรรณะขึ้นอยู่กับความสำคัญของหน้าที่ พวกอารยันถือว่าการบูชาบวงสรวงเทพเจ้าให้ถูกวิธีเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุด เพราะจะนำชัยชนะและความมั่นคงอุดมสมบูรณ์มาสู่สังคม การรบบป้องกันสังคมจากศัตรู ยึดเอาทรัพย์สินมาจากศัตรูมีความสำคัญรองลงมา การเลี้ยงสัตว์และเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงสังคมมีความสำคัญเป็นอันดับสาม ส่วนผู้ที่มีหน้าที่รับใช้ยอมสำคัญน้อยที่สุด เป็นหน้าที่ของทาสซึ่งได้มาจากเชลยศึกผู้แพ้สงคราม^{๒๐}

๑.๖.๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงทำที่ที่พระพุทธศาสนามีต่อพราหมณ์ไว้ในหนังสือ **“ไตรภูมิพระร่วง : อิทธิพลต่อสังคมไทย”** ตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในท่ามกลางสังคมที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลครอบคลุมไปทั่ว แต่ไม่ทรงเห็นด้วยกับหลักความเชื่อและการปฏิบัติมากมายหลายอย่างของพราหมณ์จึงทรงคิดค้น พุทธได้ในแง่หนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาเพื่อขัดแย้งตอบโต้หักล้างคำสอนของศาสนาพราหมณ์ฉะนั้นหลักธรรมและคำศัพท์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจึงมีมากมายที่เหมือนกับศาสนาพราหมณ์ เป็นธรรมดาที่ว่าในภูมิหลังและสภาพแวดล้อมอย่างนั้น คำศัพท์ที่ประชาชนเขาพูดกันอย่างไร พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาก็ต้องใช้คำเหล่านั้น ฉะนั้น โดยทั่วไปเราจะพูดว่า พระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ แต่การพูดเพียงว่าได้รับอิทธิพลนี้ไม่พอ เราจะต้องพูดต่อไปว่า

^{๑๙} ตรีโลกนาถ ปาวา, **หินทุธรรม (ฮินดูธรรม) ในอารยธรรมอินเดีย**, คณะอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๕), หน้า ๖๔.

^{๒๐} ศรีสุวรรณค์ พูลทรัพย์, **อารยธรรมตะวันออก**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙.

พระพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นเพื่อหักล้างคำสอนของศาสนาพราหมณ์เป็นสำคัญ เช่น คำสอนเรื่องกรรมในศาสนาพราหมณ์ก็มี ศาสนาเซนของนิครนถ์นาฏบุตรก็มีเรื่องกรรม แต่กรรมในศาสนาพราหมณ์มิได้เพื่อสนับสนุนระบบวรรณะ^{๒๑}

๑.๖.๗ สนิท ศรีสำแดง ได้กล่าวถึงการศึกษาของพวกพราหมณ์ไว้ในหนังสือ **“พระพุทธศาสนากับการศึกษา”** ตอนหนึ่งว่า การศึกษาของชนชาติภารตะเริ่มต้นอย่างเป็นระบบคือ มีผู้สอน (พราหมณ์) มีผู้เรียน (มาณพ) และมีคัมภีร์พระเวท ผู้เรียนจบพระเวททั้ง ๓ เรียกว่าจบไตรเพท พราหมณ์ กษัตริย์ และแม้แต่ปรีพาชก (นักบวช) ในสมัยพุทธกาล จะไม่เคารพในฐานะพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาซึ่งเขาถือว่าเป็น “คู่แข่งกับเขา” แต่ก็เคารพพระพุทธร่องคี่ในฐานะที่ทรงผนวชจากวรรณะกษัตริย์และทรงเรียนจบไตรเพท (ส่วนหนึ่งของศิลปะศาสตร์ ๑๘) จึงแสดงความเคารพ โดยทุกครั้งที่ได้เจอไปหาเขาจะปูอาสนะต้อนรับและให้ทรงประทับนั่งบนอาสนะที่สูงกว่า^{๒๒}

๑.๖.๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการสอนให้พราหมณ์เลิกการบูชาตัณหาไว้ในหนังสือ **“จาริกบุญ-จาริกธรรม”** ตอนหนึ่งว่า การบูชาตัณหาเป็นหลักการยิ่งใหญ่ของสังคมพราหมณ์ แต่พระพุทธศาสนายกเลิกการบูชาตัณหาในการบำเพ็ญพุทธกิจ มีหลายครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปพบกับพราหมณ์ที่กำลังเตรียมการบูชาตัณหาบ้าง กำลังประกอบบูชาตัณหาบ้างและมีทั้งพิธีบูชาตัณหาขนาดย่อมส่วนบุคคลและพิธีระดับผู้ปกครองบ้านเมือง ถ้าเป็นพิธีใหญ่จะมีการฆ่าสัตว์บูชาตัณหาจำนวนมากและทาสกรรมกรทั้งหลายมักเดือดร้อนมาก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด พบและสนทนากับเจ้าพิธี ในที่สุดเรื่องก็จะจบลงโดยที่เขาเองปล่อยสัตว์ ล้มเลิกพิธีพร้อมทั้งรับหลักการและวิธีการปฏิบัติอย่างใหม่ที่พระองค์สอนไปดำเนินการ สำคัญสำคัญของหลักการที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนโดยทั่วไป จะให้ประกอบบูชาตัณหาในความหมายใหม่ ซึ่งเน้นไปที่ทานและต้องไม่มีการเบียดเบียนชีวิต ถ้าเป็นพิธีใหญ่มากของผู้ปกครองบ้านเมือง คำสอนในเรื่องตัณหาของพระพุทธเจ้าจะรวมถึงการจัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย และให้ราษฎรเป็นอยู่อย่างผาสุกแล้วจึงทำพิธีบูชาตัณหาและบำเพ็ญทาน^{๒๓}

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ไตรภูมิพระร่วง : อิทธิพลต่อสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

^{๒๒} สนิท ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๘.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด ๒๕๔๗), หน้า ๖๑.

๑.๖.๙ พระมหามานพ เจือจันทร์ ได้กล่าวถึงการบูชาัญญของพราหมณ์ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การบูชาัญญในพระไตรปิฎก” ตอนหนึ่งว่า การบูชาัญญเป็นระบบสื่อสารระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า มีเครื่องสังเวทบูชาหลายชนิด รวมถึงสัตว์ต่าง ๆ ด้วย และมีไฟเป็นผู้สื่อสาร การบูชาัญญมีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพระเวท พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นว่า การบูชาัญญของพราหมณ์เป็นการสิ้นเปลือง และบ่งบอกถึงความโหดร้ายทารุณ จึงทรงตำหนิความฟุ่มเฟือยของพิธีกรรมและคัดค้านการฆ่าสัตว์บูชาัญญแล้ว ทรงแสดงให้เห็นถึงัญญที่ถูกต้องในแนวพุทธคือ การปรับพฤติกรรมที่พึงประสงค์ นับตั้งแต่การให้ทานเป็นประจำ การยอมรับนับถือพระรัตนตรัย การรักษาศีล การบำเพ็ญทานและสมาธิ การทำพระนิพพานให้แจ้ง นอกเหนือจากนี้ พระพุทธเจ้ายังเห็นว่า การบูชาัญญควรจะประกอบขึ้นเพื่อประโยชน์แก่หมู่ชนเป็นสำคัญ^{๒๔}

๑.๖.๑๐ สุชีพ ปุณฺณานุกาพ ได้กล่าวถึงการที่พวกพราหมณ์ยกย่องวรรณะของตนเองไว้ในหนังสือ “คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา” ตอนหนึ่งว่า พวกพราหมณ์ยกย่องวรรณะของตนเองเท่านั้น ว่าเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พวกพราหมณ์เป็นผู้บริสุทธิ์ พวกอื่นไม่บริสุทธิ์นั้น ที่เป็นเช่นนั้นเพราะไม่ได้นึกถึงเหตุผลตามความเป็นจริง แท้ที่จริงแล้ว พราหมณ์ทุกคนก็เกิดมาจากมารดาที่เป็นพราหมณ์ ไม่มีอะไรเป็นพิเศษกว่าคนวรรณะอื่น ทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะไหนก็อาจประกอบทางแห่งอกุศล หรือดเว้นทางแห่งอกุศลสุจริต ได้^{๒๕}

๑.๖.๑๑ ศาสตราจารย์ (พิเศษ) เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงพราหมณ์สังยุตในคัมภีร์สังยุตตนิกายไว้ในหนังสือ “คำบรรยายพระไตรปิฎก” ตอนหนึ่งว่า พราหมณ์สังยุต คือประมวลเรื่องของพราหมณ์ ตลอดระยะเวลาที่พระพุทธองค์ทรงประกาศพระศาสนา ผู้ที่เดือดร้อนมากที่สุด คือพวกพราหมณ์ เพราะหลักคำสอนของพระพุทธองค์สวนทางกับความเชื่อของเขา จึงมีพราหมณ์มาก้าวร้าว ต่ำว่า หรือมาได้วาทะหักล้างพระพุทธองค์เสมอ แต่ก็เอาชนะพระองค์ไม่ได้ ผลที่สุดก็มานับถือพระองค์เป็นสรณะ ส่วนมากที่ไม่ทิ้งศาสนาของตนแต่ก็ชื่นชมพระปรีชาสามารถของพระองค์ก็มีไม่น้อย ในคัมภีร์สังยุตตนิกายจึงประมวลเรื่องเกี่ยวกับพราหมณ์ไว้ ๒๒ สูตรด้วยกัน^{๒๖}

^{๒๔} พระมหามานพ เจือจันทร์, “การบูชาัญญในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า .

^{๒๕} สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕.

^{๒๖} ศาสตราจารย์ (พิเศษ), เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๘.

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผ่านมา ทำให้ทราบว่า ในงานวิจัยต่าง ๆ เหล่านั้น ได้กล่าวถึงพราหมณ์เป็นเพียงบางแง่มุมเท่านั้น ยังไม่มีการศึกษาเรื่องพราหมณ์โดยละเอียด ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยก็ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพราหมณ์สังยุตเพื่อให้ทราบด้านเนื้อหาและโครงสร้างของพราหมณ์สังยุต รวมทั้งวิเคราะห์เหตุการณ์สำหรับบรรพชิตและเหตุการณ์สำหรับประชาชนทั่วไป จากนั้นจะประยุกต์เหตุการณ์สำคัญหมวดต่าง ๆ มาใช้ในสังคมไทย

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในพราหมณ์สังยุต ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ ๑๕ ข้อ ๑๘๗ – ๒๐๘ และหน้า ๒๖๓ – ๓๐๒

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาฎีกา ปกรณ์วิเสส ตลอดจนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษรวมทั้งวิทยานิพนธ์และเอกสารอื่น ๆ

๑.๗.๓ แปลและวิเคราะห์ข้อมูลตามความสัมพันธ์ของเนื้อหา

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบด้านเนื้อหาและ โครงสร้างของพราหมณ์สังยุต

๑.๘.๒ ทำให้ทราบเหตุการณ์ที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต

๑.๘.๓ สามารถประยุกต์เหตุการณ์ที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตมาใช้ในสังคมไทย

บทที่ ๒

ศึกษาด้านเนื้อหาและโครงสร้างของพราหมณ์สังยุต

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาด้านเนื้อหาและโครงสร้างของพราหมณ์สังยุตในประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ ความหมายและความเป็นมาของพราหมณ์สังยุต องค์ประกอบของพราหมณ์สังยุต ความเป็นมาประเภทและการศึกษาของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุต บทบาทของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุต และผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในพราหมณ์สังยุต ตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของพราหมณ์สังยุต

๒.๑.๑ ความหมายของพราหมณ์สังยุต

คำว่า “พราหมณ์สังยุต” เป็นคำประกอบขึ้นจาก ๒ ศัพท์ คือ “พราหมณ์” กับ “สังยุต (สังยุตต์)” แต่ละคำมีความหมายและความเป็นมา ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๑ ความหมายคำว่า “พราหมณ์” ทั่วไป

คำว่า “พราหมณ์” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลายความหมาย บางความหมายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้วย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(ก) ความหมายตามรูปศัพท์

ตามรูปศัพท์ คำว่า “พราหมณ์” มีความหมายดังนี้

(๑) พราหมณ์ แปลว่า เหล่ากอ (ลูกหลาน) ของพระพรหมชื่อว่า พราหมณ์^๑ ซึ่งมีศัพท์วิเคราะห์ว่า พราหมณ์ (พฺรหฺม + ณฺ) พฺรหฺมโน อปฺจํ พฺรหฺมโณ (ลปฺ ณฺ, ลง นฺ อคฺม, อาเทศ นฺ เป็น ณฺ, ทีฆะ อ เป็น อา), คำว่า พรหม ในที่นี้ หมายถึง บทสวดหรือพระเวท เพราะฉะนั้นพราหมณ์ในความหมายนี้ก็คือ ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากผู้สวดบทสวด ตระกูลของผู้สวดมนต์หรือตระกูลแห่งผู้รู้คัมภีร์พระเวท หมายถึง บุคคลที่ถือว่าตนเป็นชาติขาว เป็นชาติประเสริฐ เป็นโอรสของพระพรหม เพราะถือตามคติที่ว่าพวกพราหมณ์เป็นมนุษย์ที่พระพรหมสร้างพราหมณ์ขึ้นจาก

^๑ ดูรายละเอียดใน พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯมหานคร : บริษัท ประยูรพิรัตน์ดี จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๑๙.

พระโษษฐ^๒ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พราหมณ์เชื่อว่า พวกพราหมณ์เกิดจากพระโษษฐ (ปาก) ของพระพรหม, พวกกษัตริย์เกิดจากพระอุระ (อก) ของพระพรหม, พวกแพศย์เกิดจาก พระนาภี (สะดือ) ของพระพรหม, พวกศูทรเกิดจากพระขานู (เข่า) ของพระพรหม, พวกสมณะเกิดจาก หลังพระบาท (เท้า) ของพระพรหม

(๒) พุราหุมน แปลว่า ผู้สวดคัมภีร์พระเวท หรือผู้สาธยายมนต์^๓ มีศัพท์วิเคราะห์ว่า พุหุมน อณตตีติ พุราหุมน โณ มนุเต สชฎมายตีติ อตุเถ หมายถึง บุคคลผู้มีหน้าที่สวดพระเวทในเวลา ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะถือตามคติที่ว่าตอนสร้างวรรณะ ๔ พระพรหมกำหนดให้ พราหมณ์มีหน้าที่ศึกษาและสวดพระเวท^๔ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พราหมณ์เชื่อว่า พระพรหมนิรมิตวรรณะ ๔ แล้วกล่าวกะพราหมณ์ทั้งหลายผู้ประเสริฐเป็นอันดับแรกว่า พวกท่าน จงยึดการศึกษาไตรเพทเท่านั้น อย่ากระทำสิ่งอะไรอื่น

สรุปความหมายตามรูปศัพท์ได้ความว่า พราหมณ์ หมายถึง บุคคลที่ถือว่าเป็นเหล่า กอของพระพรหม มีหน้าที่ศึกษาและสวดคัมภีร์พระเวทในเวลาประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จัดว่าเป็นบุคคลวรรณะสูงซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของบุคคลในวรรณะอื่น ๆ

(ข) ศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของพราหมณ์

ส่วนศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของพราหมณ์ที่พบมากมี ๕ ศัพท์^๕ มีศัพท์วิเคราะห์ว่า ไวพจน์ (เววจน์, วิวจน์) คือ คำที่มีรูปต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน (วิวิธิ เอกสุมีเยว อตุเถ วจน์ วิวจน์ วิวจนเมว เววจน์) คือ

(๑) พุรหุมนพฺนุ แปลว่า พราหมณ์ผู้มีเชื้อสายพรหมชื่อว่า พุรหุมนพฺนุ^๖ มีศัพท์วิเคราะห์ ว่า พุรหุมนพฺนุ (พุรหุมน+พฺนุ+ณ) พุรหุมน โน พฺนุ อสุสาติ พุรหุมนพฺนุ เช่น ประโยคที่ว่า “พุรหุมนพฺนุ ปุเร อาสี อิทานิ โขมุหิ พุราหุมนโณ” (เมื่อก่อนเราได้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพรหม แต่บัดนี้ เราเป็น พราหมณ์)^๗

^๒ ม.มู.อ. (ไทย) ๑๙/๑/๓/๔๗๗.

^๓ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๓๕/๑๐๑ – ๑๐๒, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๑๘๓.

^๔ พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๔/๓/๙๔.

^๕ วิ.มหา.อ.โยชนา (บาลี) ๑/๓๒๙/๒๕๐.

^๖ ดูรายละเอียดใน พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, ข้อ ๔๐๘, หน้า ๕๑๙.

^๗ พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๒๑/๓๐๖, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๒๑/๓๗๓.

(๒) ทวิช แปลว่า พราหมณ์ชื่อว่า ทวิชะ เพราะเป็นผู้เกิด ๒ ครั้ง โดยเกิดในตระกูลและเกิดเป็นพราหมณ์^{๘๘} มีศัพทวิเคราะห์ว่า ทวิช (ทวิสทฺหฺรูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) กุลาจารย์พราหมณ์ภาววเสนทฺวิกฺษตฺตฺชาติตฺตฺตา ทฺวิโช (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและกฺวิ) เช่น ประโยคที่ว่า “อถ มํ ภณติ ตาโต ‘อิเวหฺ ปฺตฺตก จราหิ ตฺวํ ธมฺมํ, อนฺเนน จ ปาเนน จ ตปฺปย สมนฺณ ทฺวิชาติ จ” (ลำดับนั้น บิดาพูดกับดิฉันว่า ลูกเอ๋ย ลูกจงประพฤติธรรมในเรื่องนี้ก็แล้วกัน จงเลี้ยงดูสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำเถิด)^{๘๙}

(๓) วิปฺป แปลว่า พราหมณ์ผู้บอกริชาชื่อ วิปปะ, พราหมณ์ผู้ให้เต็ม ชื่อว่า วิปปะ^{๙๐} มีศัพทวิเคราะห์ว่า วิปฺป (วป กถเน+ป) วิชฺชํ วปตีติ วิปฺโป (อาเทศ อ เป็น อิ), วิเปติ ปฺุเรตีติ วิปฺโป (วิปฺ ปฺุณเณ+ณ, ช้อน ปฺ, ลบ ณ) เช่น ประโยคที่ว่า “สมฺโณ ตาปโส วิปฺโป ปริพฺพาไซ ตเถวหนํ, หุตฺวา วสฺสิ อรณฺญมฺหิ อเนกสโต อหิ” (พระวันวัจจะกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นสมณะ ดาบส พราหมณ์ ปริพาชก อยู่ในป่ามานานหลายร้อยชาติ)^{๙๑}

(๔) พฺุหม แปลว่า เหล่ากอ (ลูกหลาน) ของพรหมชื่อว่า พฺุหมะ^{๙๒} มีศัพทวิเคราะห์ว่า พฺุหม (พฺุหม+ณ) พฺุหมฺโน อปฺจํ พฺุหมฺมา (ลบ ณ, รูปพฺุหมฺมา อาเทศ สฺ เป็น อ แล้วลบสระหน้า)

(๕) โภวาทิ แปลว่า พราหมณ์ผู้มีปรกติกล่าวคำว่า “โภ โภ เจริญ เจริญ” เพื่อบอกความเจริญและความเสื่อมชื่อว่า โภวาทิ^{๙๓} มีศัพทวิเคราะห์ว่า โภวาทิ (โภคสทฺหฺรูปปท+วท กถเน+ถึ) สฺภาสฺภกถนตฺถิ “โภ โภติ วจันํ วทติ สฺเลนาคิ โภวาทิ (ลบ ค, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อ เป็น อา) เช่น ประโยคที่ว่า “โภวาทิ นาม โส โหติ” (ผู้นั้นชื่อว่าเป็นพราหมณ์)^{๙๔}

นอกจากนี้ ยังมีศัพท์ที่มีความหมายลักษณะเดียวกันอีก ๒ ศัพท์ คือ

(๑) โสตุถิย แปลว่า ผู้สวดคัมภีร์พระเวทมีศัพท์ วิเคราะห์ว่า อนุทํ พฺุหมฺณสฺตุตฺ-

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน ใน พระโมคคัลลานเถระ, **อภิธานวรรณนา**, ฎีกา ข้อ ๔๐๘.

^{๘๙} ชฺ.เถรี.จตุตทาพีธ. (บาลี) ๒๖/๔๓๒/๔๘๒, ชฺ.เถรี.จตุตทาพีธ. (ไทย) ๒๖/๔๓๒/๖๒๖.

^{๙๐} ดูรายละเอียดใน พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๕๑๙.

^{๙๑} ชฺ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๖๐/๒๕๓, ชฺ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๖๐/๓๒๖,

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๕๑๙.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๑๙.

^{๙๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๗/๔๔๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๗.

อติเตตี ไสตุติโย (ฉนุท+ณ ลบ ณ, อาเทศ ฉนุท เป็น ไสตุติโย)^{๑๕}

(๒) ฉนุทส แปลว่า ผู้สวดคัมภีร์พระเวท มีศัพทวิเคราะห์ว่า ฉนุทฺ ฺเวทฺ อติเตตี ฉนุทฺไส (ฉนุท+ส)^{๑๖}

สรุปความหมายคำไวพจน์ของพราหมณ์ได้ความว่า พราหมณ์เรียกว่า พรหมพันธู เพราะมีเชื้อสายของพรหม เรียกว่า ทวิชะ เพราะเกิด ๒ ครั้ง เรียกว่า วิปปะ เพราะบอกวิชา เรียกว่า พรหม เพราะเป็นเหล่ากอของพรหม เรียกว่า โภวาที เพราะชอบกล่าวคำว่าเจริญ ๆ เรียกว่า ไสตุติยะ, ฉันทสะ เพราะเป็นผู้สวดคัมภีร์พระเวท

นอกจากนี้ คำว่า พราหมณ์ ยังนำมาใช้ในความหมายใหม่ที่หมายถึง พระอริยบุคคล ในพระพุทธศาสนาอีกด้วย ได้แก่

(ค) ความหมายของพราหมณ์ในพระไตรปิฎก

(๑) พราหมณ์ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๗} มีศัพทวิเคราะห์ว่า พุราหมโณติ ภิกขเว ตถาคตสุเสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เพราะคำนี้บางครั้งถูกนำมาใช้เป็นชื่อของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

(๒) พราหมณ์ หมายถึง พระอริยเจ้าทั้งหลาย มีศัพทวิเคราะห์ว่า อริยา ปน พาหิต- ปาปตฺตา พุราหมณา เพราะความที่แห่งตนเป็นผู้มีบาปอันลอยแล้ว^{๑๘}

คำว่า พระอริยเจ้า ในที่นี้ หมายถึง พระอรหันต์ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ถือมั่น^{๑๙} ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว^{๒๐}

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระโมคคัลลานเถระ, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๕๒๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๙.

^{๑๗} อัง.อฎุจก. (บาลี) ๒๓/๘๕/๒๘๑, อัง.อฎุจก. (ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐.

^{๑๘} ที.สี.อ. (บาลี) ๑๒/๕๕/๒๑๙.

^{๑๙} น จาหํ พุราหมณํ พุริมิ โยนิชํ มตฺติสนฺถวํ

โภวาที นาม ไส โหติ ส เว โหติ สกิญฺจโน

อภิญฺจนํ อนาทานํ ตมหนํ พุริมิ พุราหมณํ ฯ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๗/๔๔๙, ม.ม.

(ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๗, พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖๒๖/๔๕๗, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๙๖/๑๕๘.

^{๒๐} ยสุสฺส คตฺตี น ชานนฺตฺติ เทวา คนฺธพฺพมานุสา

ชีณาสวํ อรหฺนตฺตํ ตมหนํ พุริมิ พุราหมณํ ฯ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๙/๔๕๒, ม.ม. (ไทย)

๑๓/๔๕๙/๕๘๑, พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๒๐/๙๐, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๒๐/๑๖๗, พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖๕๐/๔๖๐, พุ.สุ.

(ไทย) ๒๕/๖๕๐/๖๕๓.

คำว่า “พราหมณ์” ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Brāhman” หรือ “Brāhmin” หมายถึง บุคคลกลุ่มหนึ่งที่อ้างว่าตนเองถูกสร้างมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม ซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งใน ตริมุติ (คือ เทพเจ้า ๓ องค์ อันมีพระพรหม พระวิษณุ (พระนารายณ์) และพระศิวะ (พระอิศวร) ซึ่งเป็นที่เคารพสูงสุดของชาวฮินดู) และเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับในหมู่ชาวฮินดูว่าเป็นผู้ที่มีความ ศักดิ์สิทธิ์ มีความรู้ในเรื่องศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ตลอดจนเป็นผู้ที่สามารถเผยแพร่ความรู้ทาง ศาสนานั้นให้แก่ผู้อื่นได้ นอกจากนี้พราหมณ์ยังได้รับการยกย่องให้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้อีก ด้วย”^{๒๑}

นอกจากนี้คำว่า “พราหมณ์” หรือ “พราหมณ์” สันนิษฐานกันว่า อาจจะมาจกคำว่า “ ฟลาเมน” (Flamen) ในภาษาลาติน^{๒๒} ซึ่งแปลว่า ผู้กระทำกิจในลัทธิ^{๒๓} ฉะนั้น พราหมณ์จึง หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ในวิชาอันวอนและพลีบูชาเทวะของชาวชาติอารยันในชั้นเดิม เป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับ พระพรหม พระเวท และอาตมัน^{๒๔}

อย่างไรก็ตาม คำว่า พราหมณ์ โดยมากแล้วหมายถึง คนในวรรณะที่ ๑ แห่งสังคม ฮินดู ซึ่งมี ๔ วรรณะ ได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร, ผู้ที่ถือเพศไถ้ผม นุ่งขาวห่มขาว เช่น พราหมณ์ปุโรหิต พราหมณ์พฤฒิปาศ พราหมณ์ศบตี^{๒๕} สังคมอินเดียในครั้งพุทธกาลยกย่อง พราหมณ์เป็นผู้มีอิทธิพลต่อสังคมโดยรวม ด้วยว่าพราหมณ์นั้นเป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธี

^{๒๑} Harry E. Clark and Lucinda, R. Summers (editors), *Webster's Dictionary of the English Language* (s.1) (Delair, 1985), P. P.118, อ้างใน นางสาวกาญจนา สุวรรณวงศ์, “วิถีชีวิต พิธีกรรมและการ ดำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มพราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย : ศึกษากรณี เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ พระนคร”, *วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร*, (บัณฑิต- วิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐.

^{๒๒} **ประวัติของพราหมณ์ : พราหมณ์ในทัศนะของพระพุทธเจ้า ภัยแห่งพระราชอำนาจเข้าชีวิต- วัชชราควรทำอะไร**, (ธนบุรี : โรงพิมพ์จักรัสนิทวงศ์, ๒๕๑๓), (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีหม่อม เกตุอนุติ ณ วัดพระศรีมหาธาตุ ๗ กรกฎาคม ๒๕๑๓), หน้า ๔.

^{๒๓} พระยาอนุমানราชชน, **ลัทธิของเพื่อน**, (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๙.

^{๒๔} ตริโลกนาถ ปาวา, **“หินทุธรรม (ฮินดูธรรม)” อารยธรรมอินเดีย**, (พระนคร : โรงพิมพ์การ- ศาสตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๖๔.

^{๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๖๖.

ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด เกิดจากปากพระพรหม^{๒๖} พรหมณ์นั้นเป็นใหญ่ในพิธีการทางศาสนา และเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณของชนชั้นวรรณะในสังคม รวมทั้งสำนักพรหมณ์นั้น ยังเป็นแหล่งสรรพวิชาที่ให้การศึกษแก่วรรณะชั้นสูงในสังคม ทำให้พรหมณ์ได้รับการยกย่องมีฐานะเป็นครูของนักปกครองคือกษัตริย์ เป็นครูของพ่อค้าวาณิชทั้งพรหมณ์และแพศย์เป็นต้น

ในอัครคัมภีร์สุตโรได้กล่าวถึงเหตุเกิดของพรหมณ์ว่า เบื้องต้นเกิดจากมนุษย์ผู้คิดว่า มวลมนุษย์นั้นเกลือกกลั้วด้วยอกุศลธรรม^{๒๗} จึงพากันประกอบพิธีลอบยาปอกุศลธรรมนั้น คนจึงพากันขนานนามว่า พรหมณ์ ต่อมาพรหมณ์เหล่านั้นก็เข้าป่าปลูกกระท่อม บำเพ็ญฌานหาเลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวขอทั้งเช้าและเย็น จนสามารถบรรลุฌานสมาบัติ คนจึงขนานนามว่า ฌายกา และอีกพวกหนึ่ง ประพฤติวัตรอยู่ในป่าแต่ไม่สามารถบรรลุฌานได้ จึงออกจากป่ามาเขียนคัมภีร์เป็นตำราทางวิชาการของพรหมณ์ ที่เรียกว่า ไตรเพท คนจึงขนานนามว่า อัชฌายกา^{๒๘} พรหมณ์ทั้ง ๓ กลุ่มนั้น จัดว่าเป็นพรหมณ์ทั้งหมด ต่างแต่พฤติกรรมของแต่ละกลุ่ม ซึ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า พรหมณ์ไม่ใช่กลุ่มชนพิเศษที่เกิดจากอกแล้วคลอดอกออกมาทางปากของท้าวมหาพรหม หรือเป็นบุคคลผู้วิเศษโดยกำเนิดแต่อย่างใด แต่ที่ทำให้พรหมณ์แปลกจากคนอื่น หรือเหนือกว่าบุคคลอื่นก็อยู่ที่พฤติกรรมที่มุ่งสู่ความเป็นนักบวชผู้ไม่ยึดติดในวัตถุหรือมุ่งเพื่อทำลายกิเลสทั้งมวลนั่นเอง เพราะบุคคลจะดีหรือชั่ว วิเศษหรือเศร้าหมองก็เพราะกรรมที่ตนเองกระทำไว้ ความเป็นพรหมณ์ไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิดแต่อย่างใด^{๒๙}

พรหมณ์โดยทั่วไปในครั้งพุทธกาลมีความเชื่อว่า บุคคลที่จะเป็นพรหมณ์สมบูรณ์แบบ ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๗.

^{๒๗} อกุศลธรรม คือ ธรรมที่ก่อให้เกิดความเสื่อม ๕ ประการ ได้แก่ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ การครหา การพูดเท็จ การถือทณหาฐ การขบไล่, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๒/๙๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗.

^{๒๘} คำว่า อัชฌายกา เบื้องแรกเป็นคำเรียกในลักษณะดูถูกดูหมิ่นทำนองว่า คนไม่ประสบความสำเร็จในวัตรของตน แต่ต่อมาได้ให้ความหมายถึงคนที่มุ่งเพื่อทำหน้าที่พรหมณ์ทางวิชาการ เจ้าตำรับไตรเพท นักสอนลัทธิความเชื่อของตนเอง. ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๑-๑๓๒/๘๐ – ๘๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๑-๑๓๒/๙๗ – ๙๘.

^{๒๙} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖๕๖/๔๖๐, ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๕๖/๖๕๔.

(๑) เป็นผู้มีความดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้เพราะอ้างถึงชาติตระกูล

(๒) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ ภูษาไตรเพทพร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ

(๓) เป็นผู้รูปร่างหน้าตุน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรหม มีกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก

(๔) เป็นผู้มีความดี มีศีลที่เจริญ ประกอบด้วยศีลที่เจริญ

(๕) เป็นบัณฑิตมีปัญญาลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพรหมณ์ผู้รับการบูชา^{๓๐}

พระพุทธองค์ยังได้นำคำว่า พรหมณ์ ดังกล่าวมา แสดงความหมายประยุกต์เข้ากับพระพุทธศาสนา เช่น บอกว่า คำว่าพรหมณ์ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๑} และแสดงความเป็นพรหมณ์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาไว้ว่า พรหมณ์ที่แท้จริง คือพรหมณ์ลอยบาปอกุศลธรรม ซึ่งเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา มรณะ ต่อไป^{๓๒} ด้วยว่าจุดหมายที่แท้จริงของพรหมณ์ คือการรู้แจ้งหลักของอริยสัจ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพรหมณ์เหล่าใดไม่รู้แจ้งตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’ สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น เราหายกย่องว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะไม่ หายกย่องว่าเป็นพรหมณ์ในหมู่พรหมณ์ไม่ เพราะว่า สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้น ไม่ได้ทำให้แจ้งผลคือความเป็นสมณะ และผลคือความเป็นพรหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน”^{๓๓} และว่า “บุคคลจะเป็นพรหมณ์ ก็เพราะกรรมอันประเสริฐนี้ คือ

(๑) ตบะ การสำรวมอินทรีย์

(๒) พรหมจรรย์ การประพฤติธรรมอันประเสริฐ

(๓) สัจญมมะ มีศีล

^{๓๐} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๑๑/๑๒๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๑/๑๑๘ - ๑๑๙.

^{๓๑} คำว่า พรหมณ์ ในทัศนะของพระผู้มีพระภาค คือผู้ที่ลอยธรรม ๗ ประการได้แล้ว ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ. อง.อภุจก. (บาลี) ๒๓/๘๕/๒๘๑-๒๘๒, อง.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐ - ๔๑๑. ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๓๒/๙๖ - ๙๗, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๑ - ๑๖๒.

^{๓๒} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๒๕/๗๐ - ๗๑, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๔ - ๑๐๕.

^{๓๓} ชุ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๑๐๓/๓๒๑ - ๓๒๒, ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๓/๔๘๑ - ๔๘๒.

(๔) ทมะ มีปัญญา^{๓๔} กรรมอันประเสริฐนี้ นำความเป็นพราหมณ์ที่สูงสุดมาให้^{๓๕}

ในงานวิจัยเรื่องการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพราหมณ์กับพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค ได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับคำว่าพราหมณ์ไว้ว่า พราหมณ์ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า พราหมณ์ เพราะคุณธรรม หรือคุณสมบัติสูงสุดของพราหมณ์ คือ ตบะ สัจญมะ ทมะ พราหมณ์ในการศึกษา หมายถึง ผู้ชื่อว่าทวิชะ เพราะเกิด ๒ ครั้ง โดยเกิดในตระกูล แล้วออกบวชเป็นพราหมณ์ ส่วนพราหมณ์ผู้ลอยบาป หมายถึง ผู้ออกบวชทำหน้าที่ลอยกรรมชั่วที่เป็นอกุศลให้กับบุคคลที่ประกอบอกุศลกรรม เมื่อสร้างกุญฺเฑาะแล้วเพ่งอยู่ในกุญฺเฑาะนั้นเดิมเรียกว่า ฉายกะ ต่อมาไม่เพ่ง ไม่เข้าสมาธิ คิดแต่พระเวท สอนสวดสาธยายจึงเรียกว่า อัจฉายกะ และหมายถึง ผู้ไม่มีกิเลส ไม่มีความโกรธ ไม่มีตัณหา ไม่มีทิฐิทั้ง ๖๒ ไม่มีอวิชชา พราหมณ์ในความหมายของนักวิชาการ หมายถึง คนในวรรณะหนึ่งใน ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เป็นการจัดแบ่งชนชั้นตามหลักศาสนาพราหมณ์ถือเพศไว้ผม นุ่งขาวห่มขาว พราหมณ์มีบทบาทในการเป็นเจ้าลัทธิ เจ้าพิธี ผู้ปกครองเมือง และในราชสำนัก พราหมณ์ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุดเกิดจากปากพระพรหม^{๓๖}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ทศนะของคำว่าพราหมณ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ประเด็นใหญ่ ๆ คือ พราหมณ์ตามความหมายเดิมของสังคมพราหมณ์-ฮินดู หมายถึง บุคคลชนชั้นสูงวรรณะหนึ่งถือว่าตนเองนั้น เกิดจากปากของพระพรหม เป็นผู้ได้รับพรหมโองการให้มาเป็นผู้เชื่อมประสานระหว่างมนุษย์กับพระพรหมผู้สร้างโลก มีอิทธิพลในการควบคุมจิตใจของชนชั้นวรรณะอื่นๆ เป็นผู้ตั้งกฎกติกาทางสังคมโดยอาศัยศาสนาและความเชื่อของชนในสังคมเป็นเครื่องมือ และอีกส่วนหนึ่ง คือ พราหมณ์ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา หมายถึง พระอรหันต์ผู้หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งสิ้น ได้แก่ พระอรหันต์ชินาสพ ผู้สิ้นแล้วจากการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร ผู้ถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ เป็นผู้ลอยบาปกรรมทั้งหมดได้แล้ว และเป็นผู้ประพฤติเพื่อเกื้อกูลแก่มวลมนุษย์

^{๓๔} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๖๖๑/๓๐๒.

^{๓๕} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖๖๑/๔๖๑, ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๖๑/๖๕๔.

^{๓๖} สมบัติ มณฑา, “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพราหมณ์กับพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖.

๒.๑.๑.๒ ความหมายคำว่า “สังยุต”

คำว่า สังยุต (สังยุตต์) แปลว่า ประกอบ รวบรวมหรือประมวล^{๓๗} มีศัพท์วิเคราะห์ว่า สังยุตต์ (สัง) พร้อม+ยุชฺ (ประกอบ)+ต (ปัจจัย=แล้ว) วิเคราะห์ว่า สังยุตฺตุนฺตีติ เอตถ สุตฺตวคฺคาติ สังยุตฺตํ, สังยุตฺตุนฺตีติ สโยโคติ จ อตฺถโต เอกํ. เกสํ สังยุตฺตํ ? สุตฺตวคฺคานํ หมายถึง ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกัน มารวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน เป็นชื่ออณิกายของพระสูตรต้นตปิฎกที่ชุมนุมพระสูตรเกี่ยวข้องกับหัวเรื่องเดียวกัน คือ ชุมมนุมพระสูตรที่จัดรวบรวมเข้าเป็นกลุ่ม ๆ เรียกว่า สังยุตหนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงกัน หรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง^{๓๘} เช่น ประมวลเรื่องเกี่ยวกับเทวดาเรียกว่าเทวดาสังยุต ประมวลเรื่องเกี่ยวกับเทพบุตรเรียกว่าเทพบุตรสังยุต^{๓๙} ประมวลเรื่องพราหมณ์เรียกว่า พราหมณ์สังยุต

๒.๑.๑.๓ ความหมายของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุต

คำว่า พราหมณ์สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพราหมณ์ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับการสนทนาธรรมระหว่างพราหมณ์กับพระผู้มีพระภาค จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค คือ อรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์) มีพระสูตร ๑๐ สูตรและอุปาสกวรรค (หมวดว่าด้วยอุปาสก) มีพระสูตร ๑๒ สูตร รวมทั้งหมด ๒๒ สูตร ซึ่งวรรคแต่ละวรรคตั้งตามประเภทบุคคล ส่วนชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตรนั้นๆ^{๔๐}

๒.๑.๒ ความเป็นมาของพราหมณ์สังยุต

พราหมณ์สังยุต เป็นการประมวลเรื่องเกี่ยวกับพราหมณ์ที่เข้าไปหาพระพุทธเจ้าด้วยสาเหตุต่าง ๆ กัน บางคนก็เข้าไปเพื่อที่จะรุกรานด้วยการโต้วาทะ บางคนก็เข้าไปเพื่อที่จะด่า บางคนก็เข้าไปเพื่อที่จะแสดงทิวี่หรือทัศนคติของตนเอง บางคนก็เข้าไปเพื่อเห็นอาการอันน่าเลื่อมใสของพระพุทธเจ้าผู้สงบ บางครั้งพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปแสดงธรรมให้ฟังด้วยเห็นว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติแห่งพระอริยบุคคล หรือเป็นผู้ควรแก่การเห็นผิดเป็นชอบ บางทีพระองค์ก็ทรงสงเคราะห์ด้วยเห็นแก่หลักของมนุษยชน เมื่อพราหมณ์เหล่านั้นได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แล้วมี

^{๓๗} ส.ส. ฎีกา (บาลี) ๑/๕/๑๕.

^{๓๘} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แอนด์โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓๗.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ศ. (พิเศษ), เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๖ - ๑๕๒.

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/(๑๖) - (๑๗) บทนำ.

ผลตอบรับอยู่ ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกัน กลุ่มหนึ่งได้ยอมตนเข้าบวชในพระพุทธศาสนาและสามารถบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุพระอรหัตตผล จัดเข้าในอรรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์) อีกกลุ่มหนึ่งเกิดความเลื่อมใสแล้วได้ยอมตนเป็นอุบาสกผู้มั่นคงในพระพุทธศาสนา จัดเข้าในอุบาสกวรรค (หมวดว่าด้วยอุบาสก)^{๔๑}

๒.๑.๓ ความสำคัญของพราหมณ์สังยุต

รายละเอียดในพราหมณ์สังยุตแสดงให้เห็นหลักการวิธีการแก้ปัญหาชีวิตของคนในสังคมอันเกิดจากความเห็นที่แตกต่าง เช่น เห็นว่ามุมมองของตนถูกต้องกว่ามุมมองของคนอื่น ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ ในพราหมณ์สังยุตนี้ กล่าวถึงพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อสนทนาธรรมบ้าง เพื่อทูลถามปัญหาบ้าง หลังจากสนทนาและถามปัญหาแล้วต่างก็เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วออกบวชจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ก็มี แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งจนตลอดชีวิตก็มี^{๔๒}

พุทธพุทธจริยาที่พระพุทธองค์ปฏิบัติต่อพราหมณ์และพุทธวิธีแก้ปัญหาในกรณีต่างๆ เป็นกุศโลบายที่ควรค่าแก่การศึกษา แสดงให้เห็นว่ากว่าที่พระพุทธองค์จะประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้อย่างมั่นคงต้องใช้ความพยายามอย่างมาก แม้ว่าเหตุการณ์จะเกิดขึ้นต่างสังคมกัน แต่หากพิจารณาแล้วประยุกต์ใช้ก็สามารถนำมาใช้ในสังคมปัจจุบันได้ เพราะปัญหาบางอย่างที่เคยเกิดขึ้นในอดีตปัจจุบันนี้ก็ยังคงมีอยู่ในสังคมไทย เช่น กรณีสามีภรรยาหนีถือคนละศาสนา การวางท่าทีเมื่อถูกคนต่อต้านการประกาศศาสนา การปฏิบัติต่อคนต่างศาสนา ปัญหาบุตรธิดาทอดทิ้งบิดามารดา การบูชาผี การกีดกันคนเพราะเรื่องวรรณะ หากทำการวิเคราะห์หลักธรรมะที่พระพุทธองค์แสดงน่าจะเป็นแนวทางปฏิบัติในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

หลักธรรมในพราหมณ์สังยุตมีความหลากหลาย เกื้อกูลทั้งแก่ฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ กล่าวได้ว่า พราหมณ์สังยุตนี้เป็นพระสูตรกลุ่มหนึ่งที่มีความสำคัญหลากหลายที่แสดงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ โดยในการแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ไม่ได้เอ่ยชวนหรือบังคับขู่เข็ญให้พราหมณ์คนใดคนหนึ่งต้องเข้ามาเป็นสาวก หรือเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงหลักความจริงที่สามารถจูงใจให้พราหมณ์เหล่านั้นน้อมใจเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาเอง ซึ่งในพระสูตรกลุ่มดังกล่าว แสดงถึงสาระธรรมที่ยิ่งและหย่อนต่างกันแต่สถานะของบุคคล โดยพระพุทธองค์ทรงมองไปที่เจตนา อุปนิสัย

^{๔๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/(๑๗) บทนำ.

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/(๑๗) บทนำ.

และผลตอบรับที่บุคคลนั้น ๆ จะได้รับ คือ ความสุขหรือความสำเร็จแห่งชีวิตแก่ตัวเขาเอง ไม่ใช่พระองค์หรือพระพุทธศาสนาได้ผลประโยชน์ นั่นเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเพื่อมุ่งประโยชน์อันเป็นปรหิตประโยชน์

๒.๒ องค์ประกอบของพราหมณสังยุต

๒.๒.๑ ด้านเนื้อหาและโครงสร้าง

พราหมณสังยุต คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพราหมณ์กับพระผู้มีพระภาค บางพระสูตรกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พราหมณ์เข้าไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าและถามปัญหา แล้วพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์ด้วยพระองค์เอง เป็นพุทธประสงค์ที่ต้องการแสดงความอนุเคราะห์ด้วยพระองค์เองโดยตรง ในบางกรณีพระองค์ก็เสด็จไปสร้างสถานการณ์ให้เกิดเรื่องขึ้นมาเอง เช่น การเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตบ้านอุทยพราหมณ์ทุกวันจนถูกพราหมณ์ดูหมิ่นว่าพระองค์เป็นสมณะที่ติดในลาภสักการะ^{๔๓} หรือการสร้างอุบายเพื่อแสดงธรรมแก่พราหมณ์และคนบดืขาวโขมทุสสนิคม ด้วยการอธิษฐานให้ฝนตกแล้วทำให้ชนเหล่านั้นหลบเข้าไปในสภา จากนั้นพระองค์ก็ได้ข้ออ้างในการเข้าไปแสดงธรรม ณ สภาแห่งนั้น^{๔๔}

โครงสร้างของพราหมณสังยุตนั้นมีทั้งหมด ๒๒ สูตร แบ่งออกเป็น ๒ วรรค คือ

วรรคที่ ๑ อรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์) ว่าด้วยพระสูตรที่พระพุทธองค์แสดงแก่พราหมณ์ แล้วผู้ฟังได้ออกบวชแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ธัญขานีสสูตร	ว่าด้วยธัญขานีพราหมณ์
๒. อัคโกสสูตร	ว่าด้วยอัคโกสภการทวาชพราหมณ์
๓. อสุรินทกสูตร	ว่าด้วยอสุรินทกพราหมณ์
๔. พิลังคิกสูตร	ว่าด้วยพิลังคิกพราหมณ์
๕. อหิงสกสูตร	ว่าด้วยอหิงสกภการทวาชพราหมณ์
๖. ชฎาสสูตร	ว่าด้วยชฎาพราหมณ์
๗. สุทธิกสูตร	ว่าด้วยสุทธิกภการทวาชพราหมณ์
๘. อัคคิกสูตร	ว่าด้วยอัคคิกพราหมณ์

^{๔๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๘/๒๐๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๘/๒๔๔ - ๒๔๕, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๖๗ - ๒๖๙.

^{๔๔} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๐๘/๒๕๓ - ๒๕๔, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๓๐๑ - ๓๐๒.

๙. สุนทรภิกษุสูตร	ว่าด้วยสุนทรภิกษุภวราชพราหมณ์
๑๐. พุทธิติสุตฺร	ว่าด้วยความสุขเป็นอันมาก

วรรคที่ ๒ อุปาสกวรรค (หมวดว่าด้วยอุบาสก) ว่าด้วยพระสูตรที่พระพุทธองค์แสดงแก่พราหมณ์ แล้วผู้ฟังเกิดความศรัทธายอมละทิ้งลัทธิเดิมประกาศตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต มี ๑๒ สูตร คือ

๑. กสิการทวาชสูตร	ว่าด้วยกสิการทวาชพราหมณ์
๒. อุทยสูตร	ว่าด้วยอุทยพราหมณ์
๓. เทวहितสูตร	ว่าด้วยเทวहितพราหมณ์
๔. มหาศาลสูตร	ว่าด้วยพราหมณ์มหาศาล
๕. มานัตถัทธสูตร	ว่าด้วยมานัตถัทธพราหมณ์
๖. ปัจฉนีกสูตร	ว่าด้วยปัจฉนีกสาตพราหมณ์
๗. นวกัมมิกสูตร	ว่าด้วยนวกัมมิกภวราชพราหมณ์
๘. กัญฐหารสูตร	ว่าด้วยคนหาฟัน
๙. มาตุโปสกสูตร	ว่าด้วยมาตุโปสกพราหมณ์
๑๐. ภิกขกสูตร	ว่าด้วยภิกขกพราหมณ์
๑๑. สังครวสูตร	ว่าด้วยสังครวพราหมณ์
๑๒. โขมทุสสสูตร	ว่าด้วยชาวโขมทุสสนิคม

๒.๒.๒ ด้านหลักธรรม

หลักธรรมในคัมภีร์พราหมณ์สังยุต เป็นหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงหลักความจริงในพระพุทธศาสนาแก่พราหมณ์ที่ได้สนทนาด้วย บางหลักการมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับชีวิตบุคคลทั่วไป บางหลักการแสดงถึงสาร์ตธรรมที่เป็นแก่นแท้แห่งชีวิตที่มุ่งสู่ความหลุดพ้น ดังนั้น จึงจัดเป็น ๓ หมวด ในประเด็นดังต่อไปนี้

- (๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต
- (๒) หลักธรรมสำหรับฆราวาส
- (๓) วิเคราะห์หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ

๒.๒.๓ ด้านบุคคลที่เกี่ยวข้อง

ในพราหมณ์สังยุต มีบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพราหมณ์และพระพุทธเจ้าอยู่หลายกลุ่มหลายคน บางคนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญให้เกิดการแสดงธรรมในพระสูตรต่าง ๆ บางคนเป็นแต่

เพียงถูกกล่าวอ้างถึง บางคนในพระสูตรกลุ่มดังกล่าวไม่ได้ระบุชื่อ แต่ชื่อถูกกล่าวถึงในอรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง ซึ่งบุคคลที่เอ่ยชื่อหรือตระกูลเหล่านั้นล้วนมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุตต์โดยนัยต่าง ๆ กัน ซึ่งได้แยกไว้ ๖ กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มพราหมณ์ กลุ่มบุคคลที่เป็นญาติ กลุ่มเพื่อน ประชาชนทั่วไป พระราชาผู้ปกครองประเทศ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา

(๑) บุคคลที่เป็นพราหมณ์ ได้แก่ พราหมณ์ภารทวาชโคตร พราหมณ์ ๕๐๐ คนที่พราหมณ์ภารทวาชโคตรเชิญมาเลี้ยงข้าวมธุปายาสที่บ้าน อภิโกศลภารทวาชพราหมณ์น้องชายของพราหมณ์ภารทวาชโคตร อสุรินทภารทวาชพราหมณ์น้องชายอภิโกศลภารทวาชพราหมณ์ พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ อหิงสกภารทวาชพราหมณ์ ชฎาภารทวาชพราหมณ์ สุทธิกภารทวาชพราหมณ์ อัคคิกภารทวาชพราหมณ์^{๔๕}

สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ พราหมณ์ภารทวาชโคตร(พหุติติพราหมณ์) กสิภารทวาชพราหมณ์ อุทยพราหมณ์ เทวहितพราหมณ์ พราหมณ์มหาศาลพร้อมบุตรและสะใภ้พร้อมด้วยพราหมณ์ในโรงพราหมณ์ มานัตถัทพราหมณ์ ปัจจุบันีสตพราหมณ์ นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ พราหมณ์ภารทวาชโคตรพร้อมมาณพที่เป็นศิษย์ มาตุโปสภพราหมณ์ ภิกขกพราหมณ์ สังครวพราหมณ์ พราหมณ์ชาวโขมทุสสนิคม^{๔๖}

(๒) บุคคลที่เป็นญาติ ส่วนใหญ่บุคคลที่ปรากฏอยู่ในพราหมณ์สังยุตต์ จะเป็นพราหมณ์ตระกูลภารทวาชโคตร หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับตระกูลดังกล่าว เช่น เป็นบุตร เป็นภรรยา เป็นพี่น้อง เป็นต้น ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงบุคคลที่เป็นญาติของตระกูลใหญ่ คือ ตระกูลภารทวาชโคตร ได้แก่ พราหมณ์ภารทวาชโคตร นางธัญชานีพราหมณ์ที่เป็นโสดาบัน ซึ่งบุคคลโดยทั่วไปมีความเชื่อว่า ตระกูลของนางออกมาจากกระหม่อมของพรหมจึงมีตระกูลสูง แต่เข้ามาอยู่ในตระกูลของพราหมณ์ภารทวาชโคตรในฐานะภรรยา อภิโกศลภารทวาชพราหมณ์ มีศักดิ์เป็นน้องของพราหมณ์ภารทวาชะ อสุรินทภารทวาชพราหมณ์ เป็นน้องชายของอภิโกศลภารทวาชพราหมณ์ พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ อหิงสกภารทวาชพราหมณ์ ชฎาภารทวาชพราหมณ์ สุทธิกภารทวาชพราหมณ์ อัคคิกภารทวาชพราหมณ์ สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ พราหมณ์ภารทวาชโคตรพร้อมด้วยนางพราหมณีและธิดา ๗ คน กสิภารทวาชพราหมณ์พร้อมนางพราหมณี นวกัมมิกภารทวาช

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๑๙๔/๑๙๒ - ๒๐๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗ - ๑๙๔/๒๖๓ - ๒๗๔, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๑๙๔/๒๑๔ - ๒๑๙, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๗ - ๒๒๑.

^{๔๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๑๙๒ - ๒๒๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๒๖๓ - ๓๐๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๒๒๑ - ๒๕๔, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๒๖ - ๓๐๒.

พราหมณ์ พราหมณ์ภรรยาทวาทศโคตร ล้วนจัดอยู่ในตระกูลทวาทศโคตร อีกตระกูลหนึ่งคือตระกูลของพราหมณ์มหาศาล พร้อมด้วยบุตรทั้ง ๔ และสะใภ้^{๔๗}

(๓) บุคคลที่เป็นเพื่อน ได้แก่ กสิการทวาทศพราหมณ์ คือ พราหมณ์ทั้ง ๕๐๐ คนในหมู่บ้านพราหมณ์เอกนาลา แห่งทักษิณาศรีชนบท มคธรัฐ ได้ร่วมแรงร่วมใจกันไถนาเป็นปฐมคล้าย ๆ กับพิธีพืชมงคลแรกนาขวัญ แล้วมีการเลี้ยงดูคนงานจำนวน ๒,๕๐๐ คน^{๔๘}

(๔) บุคคลที่เป็นประชาชนทั่วไป ได้แก่ คนงานบริวารของกสิการทวาทศพราหมณ์ที่มาประกอบพิธีไถ คนงานของนวกัมมิกการทวาทศพราหมณ์ที่ทำงานอยู่ในป่า คหบดีชาวโขมทุสสนิคมที่อยู่ในสภาพพร้อมด้วยหมู่พราหมณ์ชาวโขมทุสสนิคมแคว้นลัทธิกะ^{๔๙}

(๕) บุคคลที่เป็นผู้ปกครองประเทศ ได้แก่ พระเจ้าปเสนทิโกศล ที่ทรงใช้นั้นแทนพหุิติพราหมณ์ และทำกิจทุกอย่างเพื่อเปลื้องปติโพธแก่ท่าน เช่น รัชดาทั้ง ๗ ของพระเถระมาเป็นธิดาแล้วส่งไปตระกูลสามี รับนางพราหมณ์มาตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัยยิกา ทำให้พระเถระไม่ประมาทบำเพ็ญสมณธรรมจนหมดสิ้นอาสวะเป็นพระอรหันตชินาสพรูปหนึ่งในพระศาสนา^{๕๐}

(๖) พระภิกษุในทางพระพุทธศาสนา นอกจากพระผู้มีพระภาคแล้ว ยังมีพระสงฆ์ที่ปรากฏมีส่วนเกี่ยวข้องกับพราหมณ์สังยุต ได้แก่ พระอุปัชฌายะที่ไปบิณฑบาตน้ำร้อนกับเทวहितพราหมณ์มาถวายพระพุทธเจ้าขณะทรงประชวรด้วยโรคลม^{๕๑} และพระอานนท์ที่กราบทูลให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดสังครวพราหมณ์ที่ประพฤติวัตรด้วยการอาบน้ำชำระกายในแม่น้ำเพื่อความหมดจดด้วยความสงสัยว่าเคยเป็นเพื่อนกันสมัยเป็นฆราวาส^{๕๒}

^{๔๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๐/๑๙๒ - ๒๑๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๐/๒๖๓ - ๒๙๐, ส.ส. พ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๐/๑๙๒ - ๒๕๑, ส.ส. พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๘๗ - ๒๘๒.

^{๔๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓ - ๒๘๕, ส.ส. พ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๓๒๑, ส.ส. พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖ - ๒๔๘.

^{๔๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗ - ๒๐๘/๒๐๗ - ๒๒๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗ - ๒๐๘/๒๘๓ - ๓๐๒, ส.ส. พ. (บาลี) ๑๕/๑๙๗ - ๒๐๘/๒๓๐ - ๒๕๓, ส.ส. พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖ - ๓๐๑ .

^{๕๐} ส.ส. พ. (บาลี) ๑/๑๙๖/๒๒๘ - ๒๒๙, ส.ส. พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๐ - ๒๔๒.

^{๕๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๙/๒๑๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗ - ๒๘๘, ส.ส. พ. (บาลี) ๑๕/๑๙๙/๒๔๕ - ๒๔๗, ส.ส. พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๒ - ๒๗๔ .

^{๕๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๗/๒๒๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๗/๒๙๙, ส.ส. พ. (บาลี) ๑๕/๒๐๗/๒๕๓, ส.ส. พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๙.

๒.๓ พุทธวิธีในการตอบปัญหา

ในการประกาศพระพุทธานุศาสน์ พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการสอนหลายวิธี ที่พบบ่อย จำแนกได้ ๔ รูปแบบ คือ

(๑) แบบสาธกัจฉาหรือการสนทนาธรรม ใช้ในกรณีที่สอนธรรมแก่คนที่ยังไม่เกิดความรู้สึกศรัทธา ยังไม่รู้ยังไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนาพระพุทธองค์มักจะทรงเป็นฝ่ายนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด พระสูตรในพราหมณสังยุตที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการตอบแบบนี้ เช่น ธนัญชานีสสูตร กสิการทวาชสูตร อสุรินทกสูตร พิลังคิกสูตร อหิงสกสูตร อัคคิกสูตร สุนทริกสูตร พหุทธิติสูตร กสิการทวาชสูตร อุทยสูตร มานัทธสูตร นวกัมมิกสูตร สังครวสูตร

(๒) แบบบรรยาย ใช้ในกรณีที่มีผู้คนประชุมกันจำนวนมาก เช่น การแสดงธรรมประจำวัน กลุ่มผู้ฟังมักเป็นผู้ที่มีพื้นความรู้ความเข้าใจกับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังธรรมเพื่อหาความรู้เพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอที่จะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้ พระสูตรในพราหมณสังยุตที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการตอบแบบนี้ เช่น เทวहितสูตร มหาศาลสูตร ปัจฉนิกสูตร กัมมฐนารสูตร

(๓) แบบถามตอบปัญหา ใช้ในกรณีที่มีผู้มาถามปัญหาผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบปัญหาพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน มีวิธีตอบ ๔ อย่าง คือ

ก. เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระสูตรในพราหมณสังยุตที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการตอบแบบนี้ เช่น ชฎาสสูตร มาตุโปสกสูตร ฆมทุสสสูตร

ข. ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ พระสูตรในพราหมณสังยุตที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการตอบแบบนี้ เช่น อัคโกสสูตร

ค. วิภัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบพระสูตรในพราหมณสังยุตที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการตอบแบบนี้ เช่น สุทริกสูตร ภิกขกสูตร^{๕๓}

^{๕๓} ดูตัวอย่างพุทธวิธีการสอนแบบต่าง ๆ เหล่านี้ในบทที่ ๓.

ง. ฐูปนียปัญหา ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย อธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่เข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่จะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่ผู้ถาม (ในพราหมณ์สังยุตไม่มีพระสูตรที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการตอบแบบนี้)

(๔) แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก มีคนติเตียน ความทราบถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จะทรงเรียกประชุมสงฆ์สอบถามภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์แล้วก็จะทรงตำหนิ ซึ่งแรงผลเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดีและคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้นๆ จากนั้นให้สงฆ์ทราบว่าจะบัญญัติสิกขาบทโดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์และโดยการรับทราบร่วมกันแห่งสงฆ์^{๕๔} (ในพราหมณ์สังยุตไม่มีพระสูตรที่พระพุทธองค์ใช้วิธีการตอบแบบนี้)

๒.๔ ความเป็นมา ประเภทและการศึกษาของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุต

๒.๔.๑ ความเป็นมาของวรรณะพราหมณ์

๒.๔.๑.๑ ความเป็นมาของพราหมณ์ในประวัติศาสตร์

อินเดียสมัยโบราณมีการแบ่งชั้นวรรณะของคนในสังคมที่เนื่องมาจากความแตกต่างเรื่องผิวระหว่างชาวอารยันผิวขาวที่เข้ามาในอินเดีย กับชาวพื้นเมืองเดิม คือ พวกทวาริท พวกดราวิเดียน และโกลาเรียน ซึ่งมีผิวดำ ต่อมาภายหลัง พวกอารยันได้แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพหลายอย่าง จึงเกิดการแบ่งชนชั้นอันเนื่องมาจากอาชีพและฐานะทางสังคมขึ้นเป็น ๔ วรรณะ คือ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ สามวรรณะนี้เป็นอารยัน และวรรณะศูทรเป็นชนพื้นเมือง^{๕๕} วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนอินเดีย เพราะพราหมณ์ทำหน้าที่เป็นสื่อระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ ในเวลาที่ทำพิธีบูชาบวงสรวง และผูกขาดการทำพิธีบูชาัญญ์ไว้เป็นของตนโดยเฉพาะ^{๕๖}

^{๕๔} ดูรูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้าใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เบ็กมาน, ๒๕๔๒), หน้า ๔๖ - ๔๗.

^{๕๕} T.W. Rhys Davids, **Buddhist India**, (Delhi : Mctilal Banar sidass, 1971), P.P. 52-56.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน นางสาววันดี อิมสวาสดี, "พราหมณ์" ในคัมภีร์พระไตรปิฎก, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๔.

๒.๔.๑.๒ ความเป็นมาของพราหมณ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พราหมณ์เป็นคนวรรณะหนึ่งใน ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร พราหมณ์เป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธี ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุดเกิดจากปากของพระพรหม^{๕๗} แม้ในครั้งพุทธกาลพราหมณ์ยังมีความเชื่อว่าตนเป็นวรรณะที่ประเสริฐที่สุด วรรณะอื่นเลวหมด ตนเป็นวรรณะที่ขาว วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เป็นผู้บริสุทธิ์เพราะเป็นโอรสที่เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้นให้เป็นพรหมทายาท ทำให้พราหมณ์นั้นดูหมิ่นวรรณะอื่นแม้กระทั่งพระพุทธานายังถูกพราหมณ์ประณามว่าเป็นวรรณะเลว เป็นเผ่าพันธุ์ของมารที่เกิดจากพระบาทของพระพรหม^{๕๘} ทศณะนี้พระพุทธรูปไม่เห็นด้วย เห็นได้จากพุทธดำรัสที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่สามเณรวาสุฏฐะและภราวาชะว่า พราหมณ์ไม่ได้เกิดมาจากพรหมที่ไหนเลย พราหมณ์ทุกคนที่เกิดบนพื้นโลกนี้ล้วนออกมาจากโยนีของนางพราหมณี ดื่มนมนางพราหมณีทั้งนั้นแหละ^{๕๙} พระพุทธรูปจึงตรัสกำเนิดของวรรณะทั้ง ๔ ว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร โดยเฉพาะวรรณะพราหมณ์นั้นเบื้องต้นแรกก็มาจากมนุษย์กลุ่มหนึ่งที่มองเห็นสภาพความเป็นอยู่ของสัตว์โลกที่ดูไม่ดีหรือเรียกว่าเป็นความชั่วร้าย เช่น มีการลักขโมย การดิ้นนินทาว่าร้ายกัน การพูดเท็จ การประหารประหารทูปตีกัน ทำให้รู้สึกหดหู่ เลยพากันประกอบพิธีกรรมละอกุศลกรรมเหล่านั้น คนจึงพากันเรียกว่า พราหมณ์ แปลว่า ผู้ลอยบาป ต่อมาพราหมณ์เหล่านั้นก็พากันไปสร้างกระท่อมอยู่ในป่าบำเพ็ญฌาน ไม่หุงหาอาหารกิน แต่อาศัยขอข้าวชาวบ้านกินในตอนเช้าและตอนเย็น คนจึงขนานนามว่า ฌายกา แปลว่า ผู้บำเพ็ญฌาน และมีอีกพวกหนึ่งเมื่อไม่สามารถปฏิบัติให้เกิดฌานได้ก็กลับเข้าหมู่บ้านมาตั้งสำนักเขียนตำราทางวิชาการหรือไตรเพทสั่งสอนสาธุศิษย์ คนจึงขนานนามว่า อัจฌายกา แปลว่าผู้ไม่บำเพ็ญฌาน ซึ่งเมื่อก่อนเป็นคำด่าต่าง ต่อมาได้หมายถึงวรรณะพราหมณ์ที่ถือตัวว่าเป็นวรรณะที่ประเสริฐอยู่ในยุคพุทธกาล^{๖๐}

ตามความหมายที่กล่าวมาจะเห็นว่า พราหมณ์นั้นไม่ได้เป็นวรรณะหรือชนชั้นที่พิเศษอะไร เป็นเพียงการต้องการแสดงพลังอำนาจของคนบางกลุ่มที่ถือว่าตนมีอิทธิพล และต้องการสร้างอิทธิพลดังกล่าวให้ครอบคลุมไปทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งความเป็นจริงแล้วพราหมณ์ก็คือมนุษย์ธรรมดาที่ต้องการความสงบแห่งจิตใจ แล้วหลบออกไปปลีกวิเวกอยู่ในป่า

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๕๗.

^{๕๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๓/๖๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔.

^{๕๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๔/๖๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๔/๘๕.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๓๒/๘๐ - ๘๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗ - ๙๘.

เพื่อบำเพ็ญมานอันเป็นเครื่องขจัดทุกข์และละบาปกรรมตามความคิดของตนเอง แต่ต่อมาได้เกิดวิวัฒนาการมาตามลำดับ ด้วยศักยภาพของคนแต่ละคนไม่เหมือนกัน ก่อให้เกิดทัศนคติที่แตกต่างกัน แล้วได้เปลี่ยนรูปแบบความเป็นพราหมณ์ใหม่เพื่อสร้างพลังอำนาจวงศ์กับสังคม จึงเกิดพราหมณ์สังคม หรือสังคมพราหมณ์ วรรณะพราหมณ์ขึ้นมา และพราหมณ์เหล่านั้นก็มาประกอบอาชีพแยกเช่นเดียวกับวรรณะทั่วไป ๆ ไป เช่น กสิกรรม วาณิชกรรม โครัคกรรม เป็นต้น

๒.๔.๒ ประเภทของพราหมณ์ ๕ ประเภท คือ

พราหมณ์ถือคติว่าตนเกิดมาจากพระพรหม จึงมีความถือตัวว่าเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่กว่าชนทุกวรรณะ ถือคติว่า บุคคลผู้มีชาติกำเนิดบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายมารดาบิดา ๗ ชั่วโคตรเท่านั้นจึงจะเป็นพราหมณ์สมบูรณ บางคนพูดติติงพระผู้มีพระภาคว่าไม่รู้จักสัมมาคารวะขาดความเคารพในพราหมณ์ผู้เฒ่า ทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าต้องชี้แจงให้เข้าใจถึงพราหมณ์ที่แท้จริงตามตำรับโบราณ ดังความในโถกพราหมณสูตรว่า บรรดาฤๅษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤๅษีอัมฤชกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทวะ ฤๅษีเวสสามิตตะ ฤๅษีมัทคิ ฤๅษีอังคีรส ฤๅษีภราวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภคฺ ซึ่งเป็นผู้กมนตร์ บอคมन्ตร์ พวกพราหมณ์ในปัจจุบันนี้ขับตาม กล่าวตามซึ่งบหมนตร์ที่เก่าแก่นี้ ที่ท่านขับแล้ว บอกแล้ว รวบรวมไว้แล้ว กล่าวได้ถูกต้อง สาระยายได้ถูกต้อง บอกได้ถูกต้อง ฤๅษีเหล่านั้นบัญญัติ พราหมณ์ ๕ จำพวกนี้ไว้ คือ พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม พราหมณ์ผู้เสมอด้วยเทวดา พราหมณ์ผู้ประพฤติดี พราหมณ์ผู้ประพฤติทั้งดีและชั่ว พราหมณ์ผู้เป็นจันฑาล^{๖๐} ซึ่งมีอธิบายไว้ว่า

(๑) พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม ได้แก่ พราหมณ์ที่เกิดดีในตระกูลพราหมณ์ เมื่อเยาว์วัยประพฤติพรหมจรรย์และศึกษามนตร์ถึง ๔๘ ปี แล้วจึงเที่ยวแสวงหาทรัพย์ด้วยการเที่ยวขอกทานเพื่อบูชาอาจารย์ หลังจากนั้นก็โกนผมปลงหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกบวชเป็นบรรพชิต บำเพ็ญพรตแผ่จิตเมตตาไปในทิศานุทิศ เจริญพรหมวิหารธรรม ตายไปแล้วย่อมเกิดในพรหมโลก

(๒) พราหมณ์ผู้เสมอด้วยเทวดา ได้แก่ พราหมณ์ที่เกิดดีในตระกูลพราหมณ์ เมื่อเยาว์วัยประพฤติพรหมจรรย์และศึกษามนตร์ถึง ๔๘ ปี แล้วจึงเที่ยวแสวงหาทรัพย์ด้วยการเที่ยวขอกทานเพื่อบูชาอาจารย์ หลังจากนั้นก็หาภรรยาโดยชอบธรรมคือภรรยาที่เป็นนางพราหมณ์เท่านั้นเพื่อต้องการบุตรหรือธิดาไว้สืบสกุล และหลังจากนั้นก็โกนผมปลงหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาว-

^{๖๐} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๒/๒๑๑ - ๒๑๗, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๘, ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๘๗ - ๓๑๘/๓๘๘ - ๓๑๘, ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๘๗ - ๓๑๘/๕๖๗ - ๕๗๓.

พัศตร์ออกบวชเป็นบรรพชิต เจริญมานทั้ง ๔ จนได้บรรลุแล้ว เมื่อตายไปแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์

(๓) พราหมณ์ผู้ประพฤติดี ได้แก่ พราหมณ์ที่เกิดดีในตระกูลพราหมณ์ เมื่อเยาว์วัยประพฤติพรหมจรรย์และศึกษามนตรถึง ๔๘ ปี แล้วจึงเที่ยวแสวงหาทรัพย์ด้วยการเที่ยวขอกทานเพื่อบูชาอาจารย์ หลังจากนั้นก็หาภรรยาโดยชอบธรรมคือภรรยาที่เป็นนางพราหมณ์เท่านั้นเพื่อต้องการบุตรหรือธิดาไว้สืบสกุล หลังจากนั้น ก็อยู่ครองครองทรัพย์สมบัติไม่ออกบวช ประพฤติดีตามวัตรของพราหมณ์ในอดีต

(๔) พราหมณ์ผู้ประพฤติทั้งดีและชั่ว ได้แก่ พราหมณ์ที่เกิดดีในตระกูลพราหมณ์ เมื่อเยาว์วัยประพฤติพรหมจรรย์และศึกษามนตรถึง ๔๘ ปี แล้วจึงเที่ยวแสวงหาทรัพย์ด้วยการเที่ยวขอกทานเพื่อบูชาอาจารย์ หลังจากนั้นก็หาภรรยาโดยชอบธรรมบ้าง โดยไม่ชอบธรรมบ้าง คือสุดแต่แต่จะได้ใครมาเป็นภรรยา โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ และไม่เลือกกำหนดเวลาว่าหญิงนั้นมีระดูหรือไม่มีระดู มีครรภ์หรือไม่มีครรภ์ เพราะความใคร่บ้าง เพราะความสนุกบ้าง เพราะต้องการบุตรบ้าง มีความประพฤติทั้งดีและชั่วปะปนกันไป ไม่ประพฤติตามพราหมณ์วัตรครั้งอดีต

(๕) พราหมณ์ผู้เป็นจันทาล ได้แก่ พราหมณ์ที่เกิดดีในตระกูลพราหมณ์ เมื่อเยาว์วัยประพฤติพรหมจรรย์และศึกษามนตรถึง ๔๘ ปี แล้วจึงเที่ยวแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง เช่น ทำกสิกรรม พาณิชยกรรม โครักขกรรม เป็นนักรบ รับราชการ ขอกทาน เป็นต้นเพื่อบูชาอาจารย์ หลังจากนั้นก็หาภรรยาโดยชอบธรรมบ้างโดยไม่ชอบธรรมบ้าง คือสุดแต่แต่จะได้ใครมาเป็นภรรยาโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ และไม่เลือกกำหนดเวลาว่าหญิงนั้นมีระดูหรือไม่มีระดู มีครรภ์หรือไม่มีครรภ์ เพราะความใคร่บ้าง เพราะความสนุกบ้าง เพราะต้องการบุตรบ้าง เขาทำงานทุกอย่างเลี้ยงชีพแต่ไม่ยึดติดกับการงานนั้น ^{๖๒}

พราหมณ์ทั้ง ๕ ประเภทดังกล่าวมา เป็นพราหมณ์ที่ถือกำเนิดจากมนุษย์ธรรมดา เพียงแต่อยู่ในชั้นวรรณะพราหมณ์ที่มีอิทธิพลทางจิตใจของสังคม ด้วยกำเนิดของพราหมณ์เหล่านั้นเกิดมาจากพราหมณ์ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมของพราหมณ์เรียกว่า โกमारพรหมจรรย์ คือพรหมจรรย์ที่ประพฤติสืบต่อมาตั้งแต่ยังเป็นเด็กจนกว่าจะอายุครบ ๔๘ ^{๖๓} และพราหมณ์เหล่านั้นก็อยู่ครองเรือนมีบุตรสืบสกุลแล้วออกบวชบ้าง มีบุตรธิดาแล้วอยู่ครองเรือนปฏิบัติชอบในวัตรของ

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๒/๒๑๑ - ๒๑๗, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๖

^{๖๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๖ - ๓๒๔.

พราหมณ์บ้าง จัดเป็นพราหมณ์ประเภทที่ ๒ กับที่ ๓ จึงจะถือว่าเป็นพราหมณ์ที่มีความบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายมารดาและบิดาตลอด ๗ ชั่วโคตร แต่พราหมณ์ในยุคสมัยพุทธกาลเป็นเพียงพราหมณ์ที่สมมติว่าบริสุทธิ์ดีทั้งฝ่ายมารดาและบิดาเท่านั้น แต่ยังมีพฤติกรรมหย่อนกว่าพราหมณ์ประเภทที่ ๕ ดังคำกล่าวของไทยพราหมณ์ที่ยอมรับว่า ตนถือว่าเป็นพราหมณ์ที่ดีแต่ยังด้อยกว่าพราหมณ์ผู้เป็นจันทรบาล^{๖๔}

ต่อมา การทำพิธีบวงสรวงเพิ่มความสำคัญมากขึ้น เพราะผู้ทำพิธีบวงสรวงหรือ “พราหมณ์” ผูกขาดการบวงสรวงโดยอ้างสิทธิว่า เป็นผู้ที่มีกำเนิดมาจากปากพรหม เป็นพรหมทายาทและเป็นพวกเดียวที่สามารถทำพิธีบวงสรวง ตลอดจนเป็นสื่อระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์หรือเป็นตัวแทนระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าในเวลาทำพิธี พราหมณ์ได้รับค่าจ้างเรียกว่า “ทักษิณา” หลังจากทำพิธีแล้ว สิ่งที่พราหมณ์ได้รับคือ เงินทอง รวมทั้งสัตว์เลี้ยงทั้งหลาย เช่น แพะ แกะ และโคเป็นต้น พิธีกรรมที่พราหมณ์กระทำ เป็นพิธีที่ยุ่งยากสลับซับซ้อน ยากที่คนภายนอกจะทำได้ถูกต้อง พราหมณ์จึงผูกขาดเรื่องการทำพิธีไว้เป็นของตนโดยเฉพาะ ในการทำพิธีใหญ่ ๆ สำหรับชุมชน พราหมณ์หลายคนทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน ได้แก่

- (๑) โหดฤ หรือ โหตา เป็นพราหมณ์ผู้สวดคัมภีร์ฤคเวทซึ่งมีอยู่ ๑,๐๒๘ บท
- (๒) อถรรวย หรือ อถรรวย เป็นพราหมณ์ผู้ทำพิธีตามคัมภีร์ยชุรเวท
- (๓) อุทคาคฤ หรือ อุทคาคา เป็นพราหมณ์ผู้สวดคัมภีร์สามเวทเข้าทำนอง
- (๔) พรหมนุ หรือ พรหมัน เป็นพราหมณ์ผู้ควบคุมการบูชาัญญ์ทั้งหมด และเป็นผู้รู้เวทมนตร์ ๓ คัมภีร์ รวมทั้งอถรรพเวทเป็นอย่างดี
- (๕) พราหมณ์ปุโรหิต เป็นพราหมณ์ผู้ให้คำแนะนำในการทำพิธีทางศาสนาที่พระราชาทรงเลือกไว้ประจำราชสำนัก ทำหน้าที่สวดอ้อนวอนต่อเทพเจ้าให้พระราชานะเข้าศึกษาศัตรูในขณะที่ทำสงคราม ชี้ชะตาความอยู่รอดของบ้านเมือง^{๖๕}

๒.๔.๓ การศึกษาของพราหมณ์

การศึกษาถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนมีความต่างกัน และพราหมณ์ซึ่งถือว่าเป็นครูของชนทุกชั้นวรรณะ หรือมีความเชื่อว่าเป็นครูของโลก เพราะได้รับพรหมโองการให้มาประกาศคำสั่งหรือโอวาทจากโอษฐ์ของพระพรหมแก่มวลมนุษย์ ทำให้พราหมณ์นั้นต้องมีความรู้ศาสตร์และศิลป์อย่างมากมาย พราหมณ์เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิษัณทุ-

^{๖๔} อญ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๒/๒๑๑ - ๒๑๗, อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๖ - ๓๒๔.

^{๖๕} นางสาววันดี อิมสวาสดี, “พราหมณ์, ในคัมภีร์พระไตรปิฎก”, หน้า ๗.

ศาสตร์ เกฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญ
โลกายตศาสตร์ และลักษณะมหาบุรุษ^{๖๖}

พราหมณ์จึงจำเป็นต้องศึกษาคัมภีร์ที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

(๑) ไตรเพท หมายถึง คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ มี ๓ คือ (๑) ฤคเวท (อิรุเวท) ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า (๒) ยชุรเวท บทสวดอ้อนวอนในพิธีบูชาัยญ์ต่าง ๆ (๓) สามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาัยญ์ ต่อมาเพิ่ม (๔) อถรรพเวทหรืออถรรพณเวท ว่าด้วยคาถาอาคมทางไสยศาสตร์^{๖๗}

(๒) นิษัณฺฑศาสตร์ หมายถึง วิชาว่าด้วยชื่อสิ่งของมีต้นไม่ เป็นต้น^{๖๘} อีกนัยหนึ่ง หมายถึง คัมภีร์ประเภทศัพทมูลวิทยา (Etymology) คลังศัพท์ (Lexicon) หรืออภิธานศัพท์ (Glossary) ที่รวบรวมคำศัพท์ในพระเวทซึ่งเป็นคำยาก หรือคำที่เลิกใช้แล้ว นำมาอธิบาย ความหมายเป็นส่วนหนึ่งของนิรุติซึ่งเป็นหนึ่งในเวททางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษา สันสกฤตเรียกว่า นิษัณฺฎ

(๓) เกฏศาสตร์ หมายถึง ตำราว่าด้วยวิชาการกวี การแต่งฉันท^{๖๙} อีกนัยหนึ่ง คือ คัมภีร์ว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของ กัลปะซึ่งเป็น ๑ ในบรรดาเวททางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่า ไกฏภ

(๔) อักษรศาสตร์ หมายถึง คัมภีร์ว่าด้วยลีลา (การเปล่งเสียง, การออกเสียง) และ นิรุติ (การอธิบายคำศัพท์ โดยอาศัยประวัติและกำเนิดของคำ) และประวัติศาสตร์ หมายถึง พงศาวดารเล่าเรื่องเก่า ๆ มักจะมีคำว่า สิ่งนี้เป็นมาอย่างนี้^{๗๐}

(๕) คัมภีร์โลกายตศาสตร์ ในที่นี้หมายถึง วัตตันทวาทศาสตร์ คือ คัมภีร์ที่ว่าด้วย ศิลปะแห่งการเอาชนะผู้อื่นโดยการอ้างทฤษฎีและประเพณีทางสังคมมาหักล้างัจธรรม มุ่งแสดง

^{๖๖} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๒/๒๑๑ - ๒๑๗, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๗.

^{๖๗} ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๙/๑๐๓, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๙/๑๓๕, ชุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๗๖/๒๖๓, ชุ.อป.อ.(ไทย) ๗๐/๘/๑/๔๔๖, พระเวท ๕ คือ (๑) อิรุเวทหรือฤคเวท (๒) ยชุรเวท (๓) สามเวท (๔) อถรรพเวท (๕) อิติหาสะ คัมภีร์ชี้แจงคำพูดที่ทำนกล่าว่า อิติหาสะ คือ เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หรือพงศาวดารเล่าเรื่องเก่า ๆ.

^{๖๘} อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๙/๑๖๓, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๖/๒๒๒, ที.สี.อ.(ไทย) ๑๑/๑/๑/๕๓๘-๕๓๙.

^{๖๙} อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๙/๑๖๓, ชุ.วิ.อ. (บาลี) ๙๙๖/๓๐๙, ชุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๒/๑/๕๑๑.

^{๗๐} ที.สี.อ. (บาลี) ๒/๕๖/๒๒๒, Dawson, John. A classical Dictionary of Hindu Mythology. (London: Routledge and Kegan Paul. 1957), P. P. 222.

ให้เห็นว่าตนฉลาดกว่า มิได้มุ่งสังฆธรรมแต่อย่างใด^{๗๑} เช่น ในโลกกายตีกสูตร มีพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งมีความรอบรู้ในคัมภีร์โลกายตะ ได้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าในเชิงว่า (๑) สิ่งทั้งปวงมี (๒) สิ่งทั้งปวงไม่มี (๓) สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน (๔) สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่าพระองค์ไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า ‘เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้^{๗๒} อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้^{๗๓} นั้นแสดงให้เห็นว่าพระผู้มีพระภาคต้องการชี้แจงว่า ทุกสิ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และก็ดับไปเป็นธรรมดา อันเป็นไปตามกฎของปฏิจจสมุปบาท จึงเป็นเหตุให้พราหมณ์มีจิตเลื่อมใส

(๖) ลักษณะมหาบุรุษ หมายถึง ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ซึ่งเรียกว่า มนตร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธมนตร์มีอยู่ ๑๖,๐๐๐ คาถา^{๗๓}

(๗) คัมภีร์ศาสตร์ย่อยต่าง ๆ เช่น คัมภีร์เวทศาสตร์ คือ คัมภีร์ประกอบการศึกษาพระเวท ประกอบด้วย ๖ ศาสตร์ คือ กัปศาสตร์ (พิธีกรรม) ไวยากรณ์ศาสตร์ (กฎเกณฑ์ทางภาษา) นิรุกติศาสตร์ (อธิบายคำที่คัดมาจากพระเวท) ลิงศาสตร์ (การศึกษา) ฉันทวิทิตศาสตร์ (ฉันทลักษณ์ต่าง ๆ) และโซติศาสตร์ (ดาราศาสตร์)^{๗๔}

ศาสตร์ทั้ง ๗ ประเภทดังกล่าว เป็นศาสตร์ที่พราหมณ์จะต้องศึกษาจนกว่าจะอายุครบ ๔๘ ปี เพื่อให้ชำนาญ ชำชองในศาสตร์และศิลป์เหล่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นระยะเวลาที่นานพอสมควร หากประมาณว่าเริ่มศึกษาตามหลักการทั่ว ๆ ไป คือ อายุ ๑๓ ปี เช่น เจ้าชายสิทธัตถะก็จะใช้ระยะเวลาที่จะต้องศึกษาอยู่ถึง ๓๕ - ๓๖ ปีเป็นประมาณ แต่ส่วนมากแล้วกษัตริย์หรือเจ้าชายต่าง ๆ ล้วนศึกษาวิชาหรือศาสตร์แขนงหนึ่งต่างหาก อันเป็นวิชาที่ว่าด้วยการปกครองที่

^{๗๑} ที.สี.อ. (บาลี) ๒/๕๖/๒๒๓, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔๘/๘๖, ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๔๘/๗๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๘/๙๕.

^{๗๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๘/๔๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๘/๙๕.

^{๗๓} ที.สี.อ. (บาลี) ๒/๕๖/๒๒๓. ดูรายละเอียดมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้าใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๐๐/๑๒๓ - ๑๒๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๐-๑๖๓.

^{๗๔} ชุ.วิ.อ. (บาลี) ๔๘/๙๙๖/๓๐๙, ชุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๒/๑/๕๑๑.

เรียกว่า ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ^{๓๕} ซึ่งต้องศึกษาจากสำนักครูส่วนใหญ่ก็คือ พราหมณ์ผู้ทรง วิทยาการทุกสาขา แต่เมื่อว่าโดยตระกูลแล้วพราหมณ์กุมารเหล่านั้นย่อมได้รับการศึกษาตั้งแต่รู้ เดียงสาเลยทีเดียว เพื่อความสมบูรณ์แห่งทิว

แต่ในทางพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคได้เปลี่ยนคำว่า พระเวทของพราหมณ์ใหม่ ให้มีความหมายถึง การศึกษามรรคญาณทั้ง ๔ ดังที่ตรัสกับพราหมณ์หฤชชาติ คราวปฐมโพธิกาล ในเชิงที่ว่า เมื่อผู้ใดละออกคุณธรรมเสียแล้ว ส่ำรวมตน^{๓๖} เรียนจบพระเวท^{๓๗} อยู่จบพรหมจรรย์ พราหมณ์นั้น ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในอารมณ์ไหนๆ ในโลก ควรกล่าววาทะว่า เราเป็นพราหมณ์ โดยธรรม^{๓๘}

ดังนั้น ทำให้มองเห็นว่า พราหมณ์ในพราหมณสังยุตนั้น ล้วนสืบเชื้อสายมาจาก พราหมณ์ที่ออกจากป่าแล้วมาเขียนตำราทางวิชาการโดยมีตำหรับพระเวทที่เรียกว่า ไตรเพท เป็น เครื่องมือสำคัญในการศึกษา ต่อมา เมื่อมีศิษยานุศิษย์หลากหลายวิชาชีพ จึงได้พัฒนาทาง วิชาการไปหลากหลายสาขา เป็นแหล่งที่รวมวิชาการทุกแขนงทั้งศาสตร์และศิลป์ ดังจะเห็นได้จาก พราหมณ์ในพราหมณสังยุต บางพวกมีวิชาชีพทางเป็นนักบวช บางพวกทำกสิกรรม บางพวกทำ พาณิชยกรรม เช่น

^{๓๕} ศิลปะศาสตร์ตำราว่าด้วยวิชาความรู้ต่าง ๆ ๑๘ ประการ มีหลายแบบ ในคัมภีร์โลกนิติ และธรรม นิติ ได้แก่ (๑) สุตติ ความรู้ทั่วไป (๒) สัมมติ ความรู้กฎธรรมนิยม (๓) สังขยา คำนวณ (๔) โยคะ การชั่งชาน ยนตร์(๕) นิติ นิติศาสตร์ (๖) วิเสสิก้า ความรู้ทางพยากรณ์ (๗) คันถัพพา การร้องรำและดนตรี (๘) คณิกา วิชาออกกำลังกายบริหาร (๙) ธนุพเพทา การยิงธนู (๑๐) ปุราณา วิชาโบราณ (๑๑) ติกิจจา วิชาแพทย์ (๑๒) อติหาสา วิชาประวัติศาสตร์ (๑๓) โชติ ตำหรับดูดาว,ดาราศาสตร์ (๑๔) มายา ตำหรับพิชัยสงคราม (๑๕) ฉันทสา วิชาจินตกวี (๑๖) เกตุ วิชาพุด (๑๗) มันทา วิชามนต์ (๑๘) สัททา วิชาไวยากรณ์. อ้างใน พระ มหาราชวชิร เขมธโช (พุทธโส), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการศึกษาชนมชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๙ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๙๐.

^{๓๖} ส่ำรวมตน หมายถึงมีจิตมุ่งมั่นอยู่ในภาวนาหรือส่ำรวมด้วยศีลสังวร. วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔/๙.

^{๓๗} เรียนจบพระเวท หมายถึงบรรลุมรรคญาณ ๔ (โสดาปัตติมรรค,สกทาคามีมรรค,อนาคามีมรรค, อรหัตตมรรค) หรือเรียนจบเวท ๓ (ฤคเวท,ยชุรเวท,สามเวท). วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔/๙.

^{๓๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๔/ ๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๔/๗.

(๑) นักบวช ได้แก่ มาตุโปสภพราหมณ์ บิณฑบาตเลี้ยงมารดาบิดา ภิกษกพราหมณ์ ผู้แสดงว่าตนและพระผู้มีพระภาคเหมือนกันตรงที่เป็นผู้ขอผู้อื่นเลี้ยงชีพ^{๗๙}

๒) นักพิธีกรรม ได้แก่ อัคคิกพราหมณ์นำข้าวมธุปายาสไปบูชาไฟ สุนทริกภวาทพราหมณ์บูชาไฟที่ฝั่งแม่น้ำสุนทรিকা สังครพราหมณ์ ผู้มักอาบน้ำชำระร่างกายที่แม่น้ำทั้งเย็นและเข้าด้วยความมุ่งหมายว่าเป็นการชำระตนให้บริสุทธิ์จากกิเลส^{๘๐}

(๓) อาชีพอภิธรรม ได้แก่ พหุทธิภวาทพราหมณ์ที่เป็นหนี้ กำลังตามหาโคที่หาย ไปถึง ๖๐ วัน และได้ไปพบพระผู้มีพระภาคนั่งสงบที่ป่านำมาซึ่งความเลื่อมใส กสิภวาทพราหมณ์ที่กำลังพากันทำพิธีแรกนาพร้อมด้วยเพื่อนพราหมณ์ ๕๐๐ และนางพราหมณ์ชนบิวารอีกมากมายถึง ๒,๕๐๐ ชีวิต^{๘๑}

(๔) เศรษฐีพ่อค้า ได้แก่ พราหมณ์ภวาทโคตร อัคโกสภวาทพราหมณ์ อสุรินทพราหมณ์ พิลังคิกพราหมณ์ อหิงสกภวาทพราหมณ์ ชฎาพราหมณ์ สุนทริกภวาทพราหมณ์ อัคคิกพราหมณ์ อุทยพราหมณ์ เทวहितพราหมณ์มีกิจการต้มน้ำร้อนขาย พราหมณ์มหาศาลที่ถูกบุตรและสะใภ้ทอดทิ้ง พราหมณ์ชาวโขมทุสสนนิคม แคว้นสักกะ^{๘๒}

(๕) เจ้าสำนักศาสนศึกษา ได้แก่ พราหมณ์ภวาทโคตร ได้พาศิษย์ไปหาพื้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในการเรียนรู้พิธีกรรมของการศึกษา เป็นความรู้นอกห้องเรียน^{๘๓}

(๖) นักไต่วาทะ ได้แก่ มานัตถัทพราหมณ์ ผู้เห็นว่าตนดีที่สุดในเวลาเรียนหนังสือก็ไม่ไหวครูอาจารย์ ปัจจุบันกษัตพราหมณ์ ผู้ขอบิณฑบาตในทุกกรณี คนอื่นว่าดำ เขาจะว่าเป็นขาวซึ่งมักได้เพียงในสิ่งไร้สาระจนไม่มีใครอยากจะได้วาทะด้วย เพราะความรำคาญ^{๘๔}

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๖/๒๑๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๖/๒๙๘, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๖/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๖ .

^{๘๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๔ - ๒๐๗/๑๙๙ - ๒๒๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๔ - ๒๐๗/๒๗๓ - ๒๙๙, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๔ - ๒๐๗/๒๑๙ - ๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๕ - ๒๙๙.

^{๘๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๔ - ๑๙๗/๑๙๙ - ๒๐๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๔-๑๙๗/๒๗๓ - ๒๘๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๔ - ๑๙๗/๒๑๙ - ๒๓๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖ - ๒๔๘.

^{๘๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๑๙๒ - ๒๒๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๒๖๓ - ๓๐๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๒๐๘/๒๑๔ - ๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๘ - ๒๖๕ .

^{๘๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๔/๒๑๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๔/๒๙๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๔/๒๕๒, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๒.

^{๘๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๒/๒๑๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๒/๒๙๓, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๒/๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๗.

(๗) ช่างไม้ ช่างก่อสร้าง ได้แก่ นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ คุณคนงานทำงานในป่า^{๕๕}
 จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่จะมีความสามารถหรือชำนาญในสาขาวิชาชีพที่ตน
 ทำนั้น ต้องผ่านการศึกษาคัดเลือกมาจากสำนักอาจารย์เป็นอย่างดี และเมื่อมีความถนัดแล้วได้ตั้ง
 เป็นสำนักวิชาการทางสาขาวิชานั้น ๆ ที่ถือว่าถนัดที่สุด ส่วนวิชาการที่ตนไม่ถนัดก็มักจะเป็นวิชา
 เสริม อย่างเช่นการศึกษาในปัจจุบัน บางสถาบันเป็นเอกในทางศาสนาเช่นมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย บางสถาบันเป็นเอกในทางการเกษตร เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
 บางสถาบันชำนาญทางการแพทย์ เช่น มหาวิทยาลัยมหิดล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนั้นต่างสถาบันหรือแต่ละสำนัก
 ก็นำเอาวิชาที่ตนชำนาญมาเป็นวิชาหลัก ส่วนวิชาอื่นหรือศาสตร์แขนงอื่นใช้เป็นวิชาเสริมเพื่อ
 สงเคราะห์คนที่ต้องการ ซึ่งต่างมีความต้องการไม่เหมือนกัน เช่น สำนักดักกสิลาที่ขึ้นชื่อว่าเป็น
 แหล่งรวมศิลปวิทยาการทุกแขนง ดังจะเห็นได้จากการที่มีเจ้าชาย หรือสามัญชนที่มีความต้องการ
 ความรู้เข้าไปศึกษา เช่น เจ้าชายปเสนทิโกศล มหาสิริโกมาร พันธุลกุมาร ล้วนมาศึกษาวิชาการ
 ปกครองที่นี้^{๕๖} ส่วนชีวกโกมารภัจ แม้จะอยู่ในความอุปถัมภ์ของเจ้าชายอภัยซึ่งเป็นบิดาโดยไม่รู้จัก
 ก็ไปศึกษาวิชาการแพทย์ที่ดักกสิลาเช่นกัน^{๕๗}

๒.๕ บทบาทของพราหมณ์ในพราหมณสังคม

บทบาทของพราหมณ์ในพราหมณสังคมจำแนกเป็นบทบาทด้านครอบครัว ด้าน
 การศึกษา ด้านศาสนาและพิธีกรรม ด้านสังคมสงเคราะห์ และด้านการเมืองการปกครอง
 ตามลำดับ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ บทบาทด้านครอบครัว

พราหมณ์ผู้ครองเรือนต้องแสวงหาหญิงมาจากตระกูลของพราหมณ์ คือ ต้องเป็นนาง
 พราหมณ์ที่มีชาติตระกูลเสมอกัน เช่น พราหมณ์ภารทวาชโคตรอยู่ครองเรือนกับนางธัญชาณี
 พราหมณ์ซึ่งเป็นชาวพุทธและเป็นอริยสาวกผู้โสดาบัน แม้ในการครองคู่จะมีความเชื่อต่างกัน แต่
 พราหมณ์ก็ไม่กีดกันนัก บางครั้งโกรธถึงกับขู่ฆ่า แต่เมื่อเห็นความมั่นคงต่อพระพุทธานุชา

^{๕๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๓/๒๑๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๓/๒๙๔, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๓/๒๕๑, ส.ส.อ.
 (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๙.

^{๕๖} พ.ธ.อ. (บาลี) ๑๗/๓๕๑ - ๓๕๒.

^{๕๗} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๒๙/๑๒๕, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๙/๑๘๑ - ๑๘๒.

พราหมณ์ก็ทำไม่ลง เพราะความรักที่มีต่อนางพราหมณ์นั่นเอง นี่เป็นข้อดีของของพราหมณ์ คือ การไม่ถือเอาอารมณ์ตนเองเป็นใหญ่ ไม่ถือเอกสิทธิ์ว่าสามีเท่านั้นเป็นเจ้าของภรรยาแต่เพียงผู้เดียว ความรักระหว่างพี่น้อง เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นแก่บุคคลในครอบครัวไม่ว่าทางใดทางหนึ่ง ย่อมให้เกิดความเดือดเนื้อร้อนใจ เช่น อักโกสภการทวาชพราหมณ์ที่โกรธพระผู้มีพระภาคว่า ทำให้พี่ชายตนต้องออกบวช หรือ อสุรินทกพราหมณ์น้องของอักโกสภการทวาชพราหมณ์ก็เช่นเดียวกัน^{๘๘}

บทบาทอีกส่วนหนึ่งคือการทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัว เช่น กสิการทวาชพราหมณ์ที่พาลูกบ้าน ครอบครัว ตลอดถึงบริวารมาทำกิจกรรมร่วมกัน อันเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับพิธีแรกเริ่มของการทำนา^{๘๙} หรือ พหุทธิการทวาชพราหมณ์ที่ต้องกัญนี้ยืมสินนามากมายเพื่อต้องการเลี้ยงคนที่อยู่ร่วมชายคา ไม่ว่าจะภรรยา และลูกสาวทั้ง ๗ รวมทั้งคนที่มาอยู่อาศัยด้วย^{๙๐} เป็นต้น

ในพราหมณ์สังยุตนี้ เน้นไปที่ความเป็นตัวตนเฉพาะของบุคคล ซึ่งพอที่จะสรุปประเด็นได้ดังนี้

- (๑) ความรักและการให้เกียรติแก่สตรีเพศที่เป็นภริยาของตนเอง
- (๒) ความรักของพี่น้องสายเลือดเดียวกันที่เป็นเดือดเป็นร้อนแทนกัน
- (๓) การทำหน้าที่ของหัวหน้าครอบครัวที่ดีทั้งในฐานะผู้นำ และผู้ต้องเลี้ยงดูบริวาร

๒.๕.๒ บทบาทด้านการศึกษา

พราหมณ์ที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต ส่วนมากได้รับการศึกษาตามวรรณะของตนจนสามารถประกอบพิธีกรรมได้อย่างชำนาญ แต่มีบางคนอาจเป็นนักคิดนักทฤษฎีจนเกินขอบเขต ทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนไปด้วย เช่น มานตถัทธพราหมณ์ผู้เห็นว่าตนดีที่สุดในฐานะผู้กระด้างกระเดื่องต่อบุคคลอื่นไม่ว่าจะเป็นบิดามารดา พี่ชาย หรือครูอาจารย์ เพราะคิดว่าไม่มีใครมีศักยภาพเพียงพอกับความรู้ของตัวเอง ทำให้เขายอมรับมติหรือพฤติกรรมของผู้อื่นไม่ได้ ปัจจุบันศาสตราจารย์ผู้ชอบค้านทุกกรณี เป็นผู้ชอบโต้วาทะเพื่อแสดงภูมิความรู้ของตนที่ได้ศึกษามาเป็นอย่างดี และความเป็นผู้มีวาทะปฏิภาณเฉียบขาด จึงไม่มีใครกล้าค้านวาทะหรือโต้แย้งได้

^{๘๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๑๘๘/๑๙๒ - ๑๙๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗ - ๑๘๘/๒๖๓ - ๒๖๘, ส.ส. อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗ - ๑๘๘/๒๑๔ - ๒๑๘, ส.ส. อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๘ - ๒๗๕ .

^{๘๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓, ส.ส. อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๒๓๐ - ๒๓๑, ส.ส. อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖ - ๒๔๘.

^{๙๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๖/๒๐๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๗๙ - ๒๘๒, ส.ส. อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๖/๒๒๖ - ๒๒๙, ส.ส. อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๕ .

ทำให้เหลิงตน เกิดความอวดดี และพราหมณ์ภารทวาชโคตร ที่พาเหล่ามาณพผู้เป็นศิษย์ไปหา ฟีนในป่าเพื่อใช้ในพิธีกรรมหรือกิจกรรมเกี่ยวกับหมู่คณะ เป็นการหาวิธีพึ่งพาตนเองวิธีหนึ่ง^{๙๑}

จากที่กล่าวมาแสดงว่า ในครั้งพุทธกาลการศึกษาของพราหมณ์มีลักษณะการรับศิษย์ เข้ามาศึกษาในลักษณะธัมมันเตवासิก คือ มาศึกษาแบบกินนอนอยู่อาศัยร่วมกับอาจารย์^{๙๒} มี อธิบายไว้ว่า อันเตवासิก คือ ศิษย์ผู้อยู่ในสำนักกับอาจารย์ มี ๔ ประเภท (๑) ปัพพช้นเตवासิก อันเตवासิกในบรรพชา (๒) อุปสัมปท้นเตवासิก อันเตवासิกในอุปสมบพ (๓) นิสสยันเตवासิก อันเตवासิกผู้ถือณิสัย (๔) ธัมมันเตवासิก อันเตवासิกผู้เรียนธรรมและศึกษาศิลปะตามที่สำนักถนัด เป็นสำคัญ หลังจากนั้นเป็นการแสวงหาหรือการทดสอบความรู้ความสามารถของตนเองในโลก ภายนอกต่อไป

หากจะสรุปประเด็นเรื่องการศึกษาของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุตต์นั้น พอที่จะ ประมวลได้ดังนี้

- (๑) เป็นการศึกษาตามขนบธรรมเนียมของพราหมณ์
- (๒) เป็นการศึกษาแบบระบบกินนอนในสถานศึกษา
- (๓) เป็นการศึกษาเพื่อแสดงวาทะไม่มีที่สิ้นสุด คือการศึกษาเพื่อการก่อวิเวกโดยการ ได้วาทะที่ต้องการแสดงความรู้ของตนเอง

๒.๕.๓ บทบาทด้านศาสนาและพิธีกรรม

บทบาทด้านศาสนาและพิธีกรรม เป็นบทบาทที่สำคัญของพราหมณ์ ซึ่งคำว่า ศาสนา เป็นลัทธิความเชื่ออย่างหนึ่ง พร้อมด้วยหลักคำสอน ลัทธิพิธี องค์กร และกิจการทั่วไปของหมู่ชนผู้นับถือลัทธิความเชื่อถืออย่างนั้น ๆ ทั้งหมด ส่วนพิธีกรรมคือระเบียบพิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับกิจกรรมของศาสนานั้น ๆ โดยมีนัยทางความเชื่อของบุคคลเป็นเครื่องกำหนด ซึ่งบทบาทด้านศาสนาและพิธีกรรมของพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุตต์นั้น พอที่จะแยกประเด็นได้ ดังนี้

- (๑) บทบาทของนักบวชพราหมณ์มีอยู่ ๒ ประเภท คือ พราหมณ์ที่ออกบวชถือวัตรปฏิบัติเว้นจากชีวิตฆราวาสผู้ครองเรือน และพราหมณ์ที่เป็นคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือน ในที่นี้กล่าว

^{๙๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๑ - ๒๐๔/๒๑๔ - ๒๑๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๑ - ๒๐๔/๒๑๑ - ๒๑๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๑ - ๒๐๔/๒๑๕ - ๒๕๒, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๕ - ๒๙๒.

^{๙๒} ดูรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๓๙.

เฉพาะพราหมณ์ที่เป็นนักบวช ซึ่งพอที่จะเห็นชัดเจนอยู่ เช่น มาตุโปสกพราหมณ์ ซึ่งในบทบาทนี้ จะเห็นได้จากคำที่ท่านกล่าวสนทนากับพระผู้มีพระภาคว่า การที่ท่านบิณฑบาต คือ การเที่ยวขอทานเลี้ยงมารดาบิดาจะเป็นการถูกต้องตามหลักของธรรมหรือไม่ ซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธรองค์ ตรัสสรรเสริญว่าการเลี้ยงมารดาบิดาดีทั้งนั้น แต่ต้องแสวงหาโดยชอบธรรม คือ การแสวงหาที่ สุจริต^{๙๓} และภิกขกพราหมณ์ ซึ่งมองเห็นได้จากกรที่ท่านเข้าไปสนทนากับพระผู้มีพระภาค แล้ว แสดงว่าตนเป็นพราหมณ์ผู้เที่ยวขอเขาเลี้ยงชีพเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาค เพราะฉะนั้น ทั้งสอง ฝ่ายจึงมีศักดิ์ศรีเท่ากัน แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นัยของความเป็นผู้ขอของพระองค์ คือ ต้อง เป็นผู้สามารถละบุญบาปได้ (หมายถึง ผู้บรรลुพระอรหัตผลแล้ว) เท่านั้นจึงจะชื่อว่า เป็นภิกษุผู้ขอ ที่แท้จริง^{๙๔}

(๒) นักพิธีกรรม หมายถึง ผู้มีความเชื่อในทางศาสนาของตนเองหรือเชื่อตามตระกูล ของตนเองแล้วก็ประพฤติเช่นนั้นเสมอมาเป็นปกติวิสัย โดยไม่สาวถึงเหตุแห่งพิธีกรรมอันแท้จริง นั้น ๆ เช่น อัคคิกพราหมณ์นำข้าวมธุปายาสไปบูชาไฟโดยคิดว่าเป็นการบูชาเทพเจ้าด้วยการบูชา อย่างสูงสุด สุนทริกพราหมณ์นำข้าวมธุปายาสไปบูชาไฟที่ฝั่งแม่น้ำสุนทรিকা ซึ่งมีความเชื่อเช่นเดียวกันกับ อัคคิกพราหมณ์ และสังครวพราหมณ์ ผู้มักอาบน้ำชำระร่างกายที่แม่น้ำทั้งเย็นและเข้า ด้วยความ มุ่งหมายว่า เป็นการชำระตนให้บริสุทธิ์จากกิเลส ซึ่งนักพิธีกรรมเหล่านั้นล้วนแสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมมีผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม ซึ่งมีอยู่ ๒ กลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มแรกบูชาไฟ เพื่อต้องการ พลังอำนาจจากเทพเจ้าดลบันดาลให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้ประกอบพิธีกรรม กลุ่มที่ ๒ เป็นการประกอบพิธีเพื่อดำงบาปโดยมีความคิดว่า ตนเองทำบาปแล้วต้องชำระร่างกายจากแม่น้ำ แห่งเทพเจ้า บาปนั้นจึงจะหมดไป ซึ่งกลุ่มหลังได้มีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียและสังคมไทยใน ปัจจุบัน คือ การชำระกายเพื่อดำงบาป ซึ่งมีนัยที่ขัดกับหลักการทางพระพุทธศาสนาที่บอกว่า ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน บุคคลอื่นจะทำให้ใครบริสุทธิ์ไม่ได้เลย^{๙๕}

^{๙๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๘ - ๒๑๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๙๗, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๕ .

^{๙๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๖/๒๑๙ - ๒๒๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๖/๒๙๘, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๖/ ๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๖ .

^{๙๕} ชู.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๕/๔๖, ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๕/๘๔.

๒.๕.๔ บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์

สังคมสงเคราะห์ คือ การช่วยเหลือ หรือการเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อสังคม ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้จัดไว้ ๔ วิธีด้วยกัน เรียกว่า สังคหวัตถุ^{๑๖} ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์กันและกัน พระพุทธองค์ทรงอุปมาเหมือนกับพาหนะที่จะนำคนไปสู่ความเจริญในโลก เพราะสังคมของมนุษย์เราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้ ถ้าหากว่า สังคมปราศจากเสียซึ่งธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว แม้มารดาบิดาก็จะไม่ได้รับการนับถือจากบุตรธิดา โลกจะอยู่ไม่ได้เลยจึงเรียกว่า ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ การสงเคราะห์มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ อามิสสังคหะ คือ สงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ ธรรมสังคหะ คือ สงเคราะห์โดยธรรม องค์ธรรมคือ สังคหวัตถุ เป็นธรรมอันเป็นเครื่องช่วยเหลือกัน หมายถึง การผูกมิตร วิธีที่จะผูกมิตรนั้น จำเป็นต้องมีเครื่องมือยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ให้ต่างคนต่างมีความรักใคร่นิยมชมชอบ สนับสนุนกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทำให้ทวีความรักความเคารพแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

สังคหวัตถุ ประกอบด้วย (๑) ทาน การให้ เป็นการให้เพื่อการอนุเคราะห์ด้วยความเมตตาปราณี ให้เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ หรือให้เพื่อเป็นการบุญการกุศลโดยไม่หวังผลตอบแทนก็ได้ การให้เป็นการสร้างมิตรไว้ต่อกัน (๒) ปิยวาจา พูดถ้อยคำที่น่ายินดี เจรจาอ่อนหวาน เจรจาด้วยวาจาที่ดี (๓) อัตถจริยา ประพฤติเป็นประโยชน์ต่อบุคคล เช่น ช่วยเหลือในกิจการงาน พูดในทางส่งเสริมสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แนะนำชี้แจงแสดงเหตุผล และรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดเห็นนอกเขากว้างไกล ร่วมมือทำสาธารณประโยชน์เพื่อสร้างคนร่วมกัน (๔) สมานัตตตาวางตนเสมอต้นเสมอปลาย คือ การวางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ควรจะเป็นและที่ตนเป็น ไม่แสดงอาการขึ้น ๆ ลง ๆ เคยประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น แม้มีลาภ ยศ ตำแหน่งหน้าที่ก็ไม่ลืมหิว ไม่ลืมตน

บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ในพราหมณ์สังยุต ตัวอย่างเช่น พหุทธิการทวาชพราหมณ์ ขณะเป็นฆราวาสต้องทำกิจทุกอย่างในฐานะหัวหน้าครอบครัว เพื่อให้ผู้ที่อยู่ในครอบครัวสุขสบาย แม้เมื่อบวชแล้วยังเป็นห่วงในภาระทางครอบครัว อาศัยพระเจ้าปเสนทิโกศลช่วยผ่อนคลายภาระดังกล่าว คือ การสงเคราะห์บุตรและภรรยา กสิการทวาชพราหมณ์ที่กำลังพากันทำพิธีแรกนาพร้อมด้วยเพื่อนพราหมณ์ ๕๐๐ และนางพราหมณี หลังจากทำพิธีไถเรียบร้อยแล้วได้เลี้ยงข้าวปลาอาหารกันและกัน และได้สงเคราะห์ชนบิรวารที่ร่วมประกอบพิธีกรรมนั้นด้วยข้าวปลาอาหารเช่นเดียวกัน อุทยพราหมณ์ผู้ถือคติว่า ถ้าไม่ได้ใส่บาตรกับเหล่าสมณพราหมณ์ก็จะยังไม่บริโภค

^{๑๖} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗ - ๓๘, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐ - ๕๑.

ข้าวปลาอาหาร เทวहितพราหมณ์มีกิจการต้มน้ำร้อนขายและได้ทำการสงเคราะห์แก่สมณพราหมณ์ที่มาขอน้ำร้อน เมื่อรู้ว่าพระผู้มีพระภาคเป็นโรคลม ก็จัดน้ำอ้อยพร้อมน้ำร้อนสำหรับอาบและฉันทวย พราหมณ์มหาศาลที่ถูกผูกทอดทิ้ง เบื้องแรกได้ทำการสงเคราะห์บุตรในฐานะบิดาผู้ควรสงเคราะห์บุตรจนทรัพย์สมบัติหมดสิ้น เมื่อตนเองได้กลับมาใช้ชีวิตสุขสบายดังเดิมเพราะอาศัยพระผู้มีพระภาค ก็ปฏิบัติต่อพระผู้มีพระภาคด้วยความรักในฐานะเป็นผู้ค้ำคูณเคยอย่างยิ่ง เช่น คราวที่บุตรว่าจะทำบุญควรเชิญพราหมณ์ที่เหนามาฉันดี พราหมณ์ก็บอกว่า นอกจากพระพุทธเจ้าที่เป็นมิตรของพ่อแล้ว พ่อมองไม่เห็นใครอื่นเลย และนั่นทำให้พราหมณ์พร้อมบุตรสะใภ้ได้เป็นอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา พราหมณ์ภราวาชาโคตร ได้พาศิษย์ไปหาพินเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในการเรียนรู้พิธีกรรมของการศึกษา เป็นความรู้นอกห้องเรียน

บทบาทด้านการสังคมสงเคราะห์ของพราหมณ์ในพราหมณ์สังคมยุค พ่อที่จะสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

(๑) การสงเคราะห์สมณพราหมณ์ ตามคติความเชื่อที่ว่าเป็นบุญ ทั้งด้านข้าวปลาอาหาร รวมทั้งวัตถุสิ่งของที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นต้องการตามสมณวิสัย

(๒) การสงเคราะห์บุตรภริยา ในฐานะผู้นำครอบครัว ด้วยการทำงานหาเลี้ยงดู และด้วยการมอบทรัพย์สมบัติที่ตนมาหาได้เพื่อให้บุตรได้เลี้ยงครอบครัวต่อไป

(๓) การสงเคราะห์มิตร คือ การเลี้ยงดูเพื่อนฝูงที่มาช่วยทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการเลี้ยงขอบคุณ หรือการทำงานเอาแรงกัน เพื่อสร้างสมานมิตรสัมพันธ์ที่ดีต่อกันไว้

(๔) การสงเคราะห์ตอบด้วยกตเวทิตาคุณ เป็นการแสดงความคารวะขอบคุณที่ได้รับผลสำเร็จตามมุ่งหมายแล้วตอบแทนคุณผู้มีพระคุณ

(๕) การสงเคราะห์ในด้านการศึกษา เป็นภาระหน้าที่ของบุคคลผู้เป็นครูอาจารย์ที่ต้องประสิทธิประสาทวิชาการให้แก่ลูกศิษย์ทุกระบวนกร นอกจากวิชาการตามตำราแล้ว ยังต้องมีวิชาในการเอาตัวรอดด้วย

(๖) การสงเคราะห์ชนบรืวาร เป็นการแสดงความเอื้ออาทรต่อชนผู้ช่วยเหลือการทำงานของตนเอง แม้จะอยู่ในฐานะคนงานก็ตาม

๒.๕.๕ บทบาทด้านการเมืองการปกครอง

พราหมณ์ถือว่าเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองการปกครองใกล้เคียงกับกษัตริย์ บางคนเป็นอาจารย์ของกษัตริย์ บางคนเป็นปุโรหิต เป็นเสนาบดี เป็นที่ปรึกษาในราชกิจของพระเจ้าแผ่นดิน บางคนปกครองเมืองที่พระราชามอบให้เป็นพรหมไทย บางคนเป็นนายบ้าน เช่น กสิการ

ทวาทพรหมณ์ ผู้เป็นนายบ้านของหมู่บ้านพรหมณ์เอกลาถักขีนาศรีชนบท แคว้นมคธ^{๙๗} บางตระกูลกุมอำนาจทางเศรษฐกิจด้วย เช่น ตระกูลภราวาชะ เป็นตระกูลพรหมณ์ที่ใหญ่ ตระกูลพรหมณ์ชาวเมืองโขมทุสสะ แคว้นสักกะ ที่มีความสามารถในการควบคุมกิจการต่าง ๆ ในเมือง ทั้งด้านการค้าและวาณิช พรหมณ์บางคนมีอิทธิพลในทางด้านการปกครอง เช่น พรหมณ์ไปกขรชาติที่ปกครองเมืองอุกกัฏฐะ แคว้นโกศล^{๙๘} พรหมณ์โสณทัณฑะ ปกครองนครจัมปาแห่งแคว้นมคธ^{๙๙} ซึ่งทั้งเมืองล้วนเป็นเขตปกครองพิเศษที่พระราชอาพระราชทานให้อำนาจในการปกครองแก่พรหมณ์เหล่านั้น

จากบทบาทของพรหมณ์ที่ปรากฏในพรหมณสังยุตต์แสดงให้เห็นว่า พรหมณ์นั้นมีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียมานาน ทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะสิ่งที่ปรากฏเด่นชัด คือ การประกอบกิจกรรมเกี่ยวกับคติความเชื่อของพรหมณ์ ไม่ว่าจะเป็นการทำพิธีลอยบาป พิธีบูชาไฟ หรือพิธีแรกนาขวัญ ซึ่งพิธีเหล่านั้น นอกจากเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเสริมพลังใจให้กับบุคคลแล้ว ยังเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่คณะด้วย เพราะความเป็นผู้มีฉันทามติร่วมกัน แม้จะเป็นความเห็นที่ผิดจากหลักความจริงแห่งสังขธรรม ในทางพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่เป็นหลักการที่สร้างเสริมคุณธรรมชีวิตให้เกิดขึ้นแก่บุคคลในสังคม รวมทั้งสถานภาพของพรหมณ์ได้มีอิทธิพลและเป็นส่วนหนึ่งแห่งชีวิตของชนในสังคมอินเดียทั้งด้านพิธีกรรม ผู้นำทางด้านการศึกษา ผู้นำทางด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนการได้รับยกย่องเป็นหัวหน้าการปกครองเป็นต้น

๒.๖ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในพรหมณสังยุต

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าแก่พรหมณ์ในพรหมณสังยุตต์ เกิดจากความที่พระองค์ต้องการจะทดสอบความรู้ความสามารถของพรหมณ์บ้าง ทั้งเกิดจากความต้องการเพื่อสนทนารวมตามโอกาสอันสมควรบ้าง ต้องการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นบ้าง ก่อให้เกิดผลจำแนกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

^{๙๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๗ - ๒๐๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓ - ๒๘๔, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๓๐ - ๒๔๔, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๗ - ๒๖๕ .

^{๙๘} ที.ส. (บาลี) ๙/๒๕๕/๘๗ - ๘๙, ที.ส. (ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗ - ๘๘.

^{๙๙} ที.ส. (บาลี) ๙/๓๐๓ - ๓๐๔/ ๑๑๑ - ๑๑๗, ที.ส. (ไทย) ๙/๓๐๓ - ๓๐๔/๑๑๒ - ๑๑๕.

๒.๖.๑ พราหมณ์พึงธรรมแล้วออกบวชและได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

ในพราหมณ์สังยุต วรรคที่ ๑ ซึ่งมีอยู่ ๑๐ สูตร ว่าด้วยอรหันตวรค ล้วนแสดงให้เห็นว่า หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงแก่พราหมณ์เหล่านั้น ได้ส่งผลให้พราหมณ์เหล่านั้นเกิดศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาถึงขั้นยอมปลงใจหันหน้าเข้าพึ่งร่มเงาแห่งผ้ากาสาวพัสตร์ทั้งนั้น และต่อมา ก็สามารถที่จะบำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอรหันต์ผลเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๒.๖.๒ พราหมณ์พึงธรรมเกิดศรัทธาแล้วประกาศตนเป็นอุบาสก

ในวรรคที่ ๒ ว่าด้วยอุบาสกวรรค ตอนว่าด้วยอุบาสก ทั้ง ๑๒ สูตร จากการพึ่งเทศนา หรือสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ทำให้พราหมณ์เหล่านั้นมีจิตเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตกลงพร้อมใจกันถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกถึงตลอดชีวิต บางพระสูตรกล่าวถึงบุคคลคนเดียว เช่น อุทยพราหมณ์ ชาวเมืองสาวัตถี^{๑๐๐} บางพระสูตร กล่าวถึงบุคคลเป็นครอบครัว บางพระสูตรเป็นกล่าวถึงบุคคลคณะ เช่น กสิภารทวาชพราหมณ์ พร้อมเพื่อน ครอบครัวและบริวาร^{๑๐๑} พราหมณ์คหบดีชาวโฆมทุสสนิมคควันสั๊กกะ^{๑๐๒} และอรรธกถากกล่าวว่า มีผู้ฟังที่สามารถที่จะเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นในทางพระพุทธศาสนาได้เฉพาะพราหมณ์มหาศาลพร้อมบุตรทั้ง ๔ และสะเก้ได้บรรลุโสดาบัน^{๑๐๓}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในพราหมณ์สังยุต เป็นประโยชน์ที่เกิดโดยตรงแก่พวกพราหมณ์ หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบแก่พราหมณ์เหล่านั้น ได้มีคุณค่าควรแก่การนำไปประพฤติปฏิบัติแก่บุคคลทุกยุคทุกสมัย เพราะเป็นหลักธรรมที่แสดงตั้งแต่คุณภาพขั้นพื้นฐานของชีวิตอันเป็นหลักธรรมระดับโลกิยะ จวบจนกระทั่งหลักธรรมขั้นสูงสุดอันเป็นโลกุตระเป็นหลักธรรมที่ขัดเกลากิเลส ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสังคมทุกสังคม

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๙๘/๒๐๙, ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๕ - ๒๘๖, ส.ส.อ.(บาลี) ๑๕/๑๙๘/๒๔๔ - ๒๔๕, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๖๗ - ๒๖๙.

^{๑๐๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓ - ๒๘๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๒๓๐ - ๒๓๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖ - ๒๔๘.

^{๑๐๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๒๑, ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑-๓๐๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๓๐๑.

^{๑๐๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๑๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๘๘ - ๒๙๐, ส.ส.อ.(บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๔๗ - ๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๕.

จะเห็นได้ว่าแม้หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พราหมณ์เหล่านั้นจะมีนัยที่แตกต่างกัน ทั้งแบบพื้นฐานของชีวิตทั่ว ๆ ไป ทั้งแบบขั้นสูงสุด คือ ชี้ให้เห็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งผลที่ได้รับก็ต่างกันไปขึ้นอยู่กับวาสนาบารมีของแต่ละบุคคลที่มุ่งเพื่อความ เป็นพระอรหันต์หรือเพื่อเป็นอุบาสกผู้ค้ำจุนพระพุทธศาสนา

๒.๗ สรุป

จากการศึกษาด้านเนื้อหาและโครงสร้างของพราหมณ์สังยุต สรุปความได้ว่า คำว่า “พราหมณ์” ส่วนมากหมายถึง คนในวรรณะพราหมณ์ บางครั้งใช้หมายถึง พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาด้วย พราหมณ์เป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อชนในสังคมอินเดีย ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ได้รับยกย่องว่าเป็นชนชั้นที่สูงที่สุดในสังคมยุคนั้น บางคนเป็นผู้ควบคุมอำนาจแทบทุกอย่างทั้งด้านเศรษฐกิจและการปกครอง

พราหมณ์สังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรค คือ อรหันตวรรคและอุบาสกวรรค เนื้อหาบางสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ที่พราหมณ์เข้าไปสนทนารวมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าและถามปัญหา ซึ่งพระองค์แสดงแก่พราหมณ์ด้วยพระองค์เอง เป็นพุทธประสงค์ที่ต้องการแสดงความอนุเคราะห์ด้วยพระองค์เอง ในบางกรณีพระองค์ก็เสด็จไปสร้างสถานการณ์ให้เกิดเรื่องขึ้นมาเอง เป็นพระสูตรที่ประมวลหลักธรรมเกี่ยวกับการครองชีวิตในทางฆราวาสและบรรพชิต ซึ่งบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรดังกล่าว ส่วนใหญ่จะเป็นพราหมณ์ในตระกูลภัทรวาชะ และพราหมณ์คหบดี พราหมณ์ชาวนา พราหมณ์เจ้าสำนักนักการศึกษา พราหมณ์นักพิธีกรรม ครอบครัวพราหมณ์พร้อมชนบริวาร พระราชาผู้ปกครองแผ่นดิน รวมทั้งพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

พราหมณ์ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงในบรรดาวรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เพราะถือว่า ตนเป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธี เกิดจากปากของพระพรหม แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์เหล่านั้นก็เกิดจากโยนีของนางพราหมณ์เสมอวรรณะอื่น พราหมณ์เป็นผู้คงแก่เรียน เพราะต้องศึกษาศาสตร์และศิลป์แห่งความเป็นพราหมณ์อยู่ถึง ๔๘ ปี ดังนั้น พราหมณ์จึงต้องเน้นไปที่การท่องมนตร์ ศึกษาไตรเพท พร้อมทั้งนิพนธ์ศาสตร์ ฤกษ์ศาสตร์ อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ และลักษณะมหาบุรุษ และพราหมณ์เหล่านั้น นอกจากผู้ที่มุ่งสู่เพศของผู้บวชแล้ว พราหมณ์อีกพวกหนึ่งก็หันมาประกอบอาชีพเฉกเช่นเดียวกับวรรณะทั่วไป เช่น กสิกรรม วาณิชกรรม ไคร้กรรม เป็นต้น

พราหมณ์มีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียมานานทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ ที่ปรากฏเด่นชัด คือ การประกอบกิจกรรมเกี่ยวกับคติความเชื่อของพราหมณ์ ไม่ว่าจะเป็นการทำพิธีลอยบาป พิธีบูชาไฟ หรือพิธีแรกนาขวัญ ซึ่งพิธีเหล่านั้น นอกจากเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเสริมพลังใจให้กับบุคคลแล้ว ยังเป็นพิธีส่วนหนึ่งที่สร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่คณะด้วย เพราะความเป็นผู้มีฉันทามิตรร่วมกัน แม้จะเป็นความเห็นที่ผิดจากหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่เป็นหลักการที่สร้างเสริมคุณธรรมชีวิตให้เกิดขึ้นแก่บุคคลในสังคม รวมทั้งสถานภาพของพราหมณ์ได้มีอิทธิพลและเป็นส่วนหนึ่งแห่งชีวิตของชนในสังคมอินเดียทั้งด้านพิธีกรรม ด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ ตลอดจนการได้รับยกย่องเป็นหัวหน้าการปกครองเป็นต้น

ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในพราหมณ์สังยุต ปรากฏว่า พราหมณ์กลุ่มหนึ่งได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาและสามารถบำเพ็ญวัตรจนได้บรรลุพระอรหัตผลในที่สุด อีกกลุ่มบางคนได้บรรลุโสดาบัน บางคนแม้ไม่สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ ก็ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นอุบาสกผู้มั่นคงในพระพุทธศาสนาตลอดชีวิต

บทที่ ๓

การวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้
ความเป็นมาและความสำคัญของหลักธรรมในพราหมณ์สังยุต วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับ
บรรพชิต วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับฆราวาสและหลักธรรมสำคัญด้านอื่น ๆ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของหลักธรรมในพราหมณ์สังยุต

พราหมณ์สังยุต เป็นการประมวลเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพราหมณ์ที่เข้าไปหาพระพุทธเจ้า
ด้วยสาเหตุต่าง ๆ กัน บางคนก็เข้าไปเพื่อที่จะรุกรานด้วยการโต้ว่าทะ บางคนก็เข้าไปเพื่อที่จะดำ
ว่า บางคนก็เข้าไปเพื่อที่จะแสดงทิวหรือทัศนะของตนเอง บางคนก็เข้าไปเพราะเห็นอาการอันน่า
เลื่อมใสของพระพุทธเจ้าผู้สงบ บางครั้งพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปแสดงธรรมให้ฟังด้วยเห็นว่า
พราหมณ์เป็นผู้มีคุณสมบัติแห่งพระอริยบุคคล หรือเป็นผู้พอที่จะแก้ไขให้มีสัมมาทิฐิขึ้นได้ เมื่อ
พราหมณ์เหล่านั้น ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วมีผลเกิดขึ้นแก่พราหมณ์จัดเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ
คือ กลุ่มหนึ่งพราหมณ์ได้ยอมตนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาและสามารถบำเพ็ญเพียรจนได้
บรรลุพระอรหันต์ผล จัดเข้าในอรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์) กลุ่มที่สอง พราหมณ์เกิด
ความเลื่อมใสแล้วได้ยอมตนเป็นอุบาสกผู้มั่นคงในพระพุทธศาสนา จัดเข้าในอุปาสกวรรค
(หมวดว่าด้วยอุบาสก)^๑

จากการศึกษาหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พวกพราหมณ์ตามที่ปรากฏใน
พราหมณ์สังยุตสามารถวิเคราะห์แล้วจัดลงเป็นหมวดหมู่ได้ ๓ หมวด คือ

- (๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต
- (๒) หลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา
- (๓) หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ

หลักธรรมแต่ละหมวดหมู่มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/(๑๗) บทนำ.

๓.๒ วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับบรรพชิต

หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตที่เกี่ยวข้องกับบรรพชิตโดยตรงนั้น มีอยู่ด้วยกัน ๒ ส่วน คือ หลักปฏิบัติแก่ตน คือ การพัฒนาตนให้สำเร็จประโยชน์สูงสุดแห่งความเป็นบรรพชิต เป็นส่วนแห่งอรรถตทิตประโยชน์ และส่วนที่สองคือ หลักของการปฏิบัติเพื่อให้บุคคลอื่นได้รับประโยชน์จากตน เช่น การบิณฑบาตเอาคน ไม่ใช่การบิณฑบาตเพื่อลาภสักการะ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือการชี้แจงให้คนได้เข้าใจในหลักธรรมตามความเป็นจริง โดยมีจุดมุ่งหมายอันเป็นปรหิตประโยชน์

ก่อนที่จะกล่าวถึงหลักธรรมสำหรับบรรพชิต พึงทำความเข้าใจความหมายของคำว่า บรรพชิตตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ตามนัยที่พระนาคเสนเถระได้แสดงประเภทของนักบวชที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา มีหลายนัย เช่น บางพวกถูกผู้ใหญ่มีพระราชอำนาจเป็นต้นเบียดเบียนจึงหนีไปบวช (ราชวินิตาย) บางพวกบวชเพื่อให้คุ้นเคยกับพระราชอำนาจเป็นต้น (ราชาโน วงุตตตถาย) บางพวกบวชเพื่อเป็นใหญ่เป็นโต (อิสสุตถาย) บางพวกบวชเพื่อเลี้ยงชีพ (ชีวิกตถาย) บางพวกบวชเพราะกลัวอันตราย เช่น โจรหรือคนเป็นใหญ่เบียดเบียน (ภยภิตาย) บางพวกบวชเพื่อพ้นทุกข์ในสังสารวัฏฏปรารถนาพระนิพพาน (นิพพานตถาย)^๒

อรรถกถาแห่งโอวาทปาติโมกข์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ผู้เว้นขาดจากกรรมชั่วทั้งมวล โดยมีจิตมุ่งเพื่อความเป็นผู้สงบ คือ ผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งทางด้านร่างกายหรือจิตใจ ไม่ทำศีลของตนให้พินาศ (อตุตโน สีสวินาสโก) และปราศจากกิเลสมลทินทั้งปวง (ปพฺพชยมตฺตโน มลฺ) ^๓ มีพระบาลีรับรองว่า “อตุตโน สีสวินาสโก โส ปพฺพชิตो นาม น โหตีติ อตุตโธ. อถวา โย อธิวสนนฺนุตติยา อภาวโต ปรุปฺพชาติ โหติ. ปริ อนุตฺมโส ทํสมกฺสฺปิ ชีวิตา วโรเปติ. โส น หิ ปพฺพชิตो. กิการณา. มลสฺส อปพฺพชิตตฺตา. ปพฺพชยมตฺตโน มลฺ ตสฺมา ปพฺพชิตโตติ วุจฺจตีติ อิทํ หิ ปพฺพชิตลกฺขณํ”

ความจริง บรรพชิต คือ นักบวช ที่มีเครื่องนุ่งห่ม บริหารเครื่องบริโภค รวมถึงข้อวัตรปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมต่างจากคฤหัสถ์ทั่วไป เพราะเป็นผู้มุ่งประพฤติตนเพื่อให้สมกับคำว่า

^๒ ปู่ย แสงฉาย, **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๓๐), หน้า ๔๓-๔๔.

^๓ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๐/๙๖, ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/๑๖๑ - ๑๖๒.

บรรพชิต คือ ผู้ออกไป หมายถึง ออกไปจากเรือน หรือออกไปจากความชั่วร้ายต่าง ๆ^๔ เช่น ภิกษุ สมณะ ดาบส ฤๅษี เป็นต้น เฉพาะในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ภิกษุ(สามเณร) ภิกษุณี (สิกขมานา สามเณรี)^๕

กุลบุตรผู้มีศรัทธาออกบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว จะต้องละทิ้งสถานภาพเดิมกลายมาเป็นบรรพชิตหรือนักบวชในพระพุทธศาสนา หากอายุเกิน ๒๐ ผ่านการอุปสมบทเรียกว่า ภิกษุ^๖ หากอายุยังไม่ถึง ๒๐ ผ่านการบรรพชาเรียกว่า สามเณร^๗ เมื่อบวชเข้ามาแล้ว ย่อมมีหน้าที่ต้องฝึกหัดพัฒนาตนตามหลักการในทางพระพุทธศาสนาทั้งคันถุระ^๘ และวิปัสสนาธุระ^๙

^๔ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสนมหาเถระ), **ทศัมมสูตรบรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ๑๐ ข้อ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท กราฟิคอาร์ต ๒๘ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๙๓.

^๖ ภิกษุ คือ ชายที่ผ่านการอุปสมบทแล้ว หรือชายที่บวชเป็นพระ ที่มีอายุเกิน ๒๐ ปี ขึ้นไป และมีคุณสมบัติแห่งการอุปสมบทครบตามวัตถุประสงค์ ๔ แห่งการอุปสมบท, คำว่า ภิกษุ มีคำแปลอยู่หลายนัย คือ (๑) ผู้ขอ (๒) เพราะอาศัยการที่ขบ (๓) เพราะใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา (๔) เพราะเรียกกันโดยโวหาร (๕) เพราะการปฏิญญาตน (๖) เพราะพระพุทธรูปทรงบวชให้ (๗) เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ (๘) เพราะเป็นผู้เจริญ (๙) เพราะเป็นผู้มีสาระ (๑๐) เพราะเป็นผู้ยังต้องศึกษา (๑๑) เพราะเป็นผู้ไม่ต้องศึกษา (๑๒) เพราะเป็นผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาที่ถูกต้องสมควรแก่เหตุและภิกษุแม่เหล่านั้ันต้องศึกษาสิกขา ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๕/๓๐, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๘๘.

^๗ สามเณร แปลว่า เหล่ากอของสมณะ หรือบรรพชิตในทางพระพุทธศาสนาผู้ยังมิได้อุปสมบท เพียงแต่รับบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์ถือสิกขาบท ๑๐ และกิจวัตรบางอย่างตามปกติ มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี บริบูรณ์ พระราหุลเป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนาวิ.ม. (บาลี) ๔/๒๐๕/๒๒๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔ - ๑๖๖, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๙๓.

^๘ คันถุระ คือ ธุระฝ่ายคัมภีร์ ธุระคือการเรียนพระคัมภีร์ การศึกษาพระปริยัติธรรม หมายถึง การเรียนศึกษาเหล่าเรียนพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตน. ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑๗/๑/๗, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐ .

^๙ วิปัสสนาธุระ คือ ธุระฝ่ายวิปัสสนา ธุระด้านการเจริญวิปัสสนา เป็นกิจพระศาสนาในด้านการบำเพ็ญกรรมฐาน หมายถึง การศึกษาเริ่มต้นที่ความสิ้นไปและความเสื่อมไปในอภิปหานี้ ยังวิปัสสนาให้เจริญด้วยอำนาจแห่งการทำการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหัตของภิกษุผู้มีความประพฤติแล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงบ, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑๗/๑/๘, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๗๔.

นอกจากนี้ ยังต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมต่างๆ อีกมากมาย ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเพื่อน สหธรรมิกด้วยกัน และทั้งกับอุบาสกอุบาสิกาตลอดถึงคนต่างลัทธิศาสนาด้วย

ในพรหมณสังยุต มีพระสูตรที่มีเนื้อหาสอดคล้องพอที่จะเป็นหลักในการศึกษาของ พระภิกษุสามเณร ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ หลักการศึกษาของพระภิกษุสามเณร

ในพรหมณสังยุต มีพระสูตรที่มีเนื้อหาว่าด้วยหลักการการศึกษาของพระภิกษุสามเณร หลายสูตร ทั้งว่าด้วยวิธีปฏิบัติส่วนตนและวิธีปฏิบัติต่อผู้อื่น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ชฎาสูตร ว่าด้วยหลักไตรสิกขา

วันหนึ่ง ชฎาภิกษุทวาทพรหมณ^{๑๐} เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า

หมุ่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก
ถูกความยุ่งพาให้ยุ่งแล้ว ข้าแต่พระโคตม
เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า
ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชนผู้มีปัญญา ดำรงอยู่ในศีลแล้ว
เจริญจิตและปัญญาอยู่ มีความเพียร
มีปัญญาเครื่องบริหาร เห็นภัยในสังสารวัฏ
พึงแก้ความยุ่งนี้ได้
บุคคลเหล่าใดกำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว
บุคคลเหล่านั้น ลีนอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์
พวกเขาแก้ความยุ่งได้แล้ว
นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิชฌัญญาก็ดี
รูปสัจญญาก็ดี ดับไม่เหลือในที่ใด

^{๑๐} พรหมณนี้ชื่อว่าภิกษุทวาท เพราะเขาถามปัญหาที่ยุ่งๆ (ยุ่งเหยิง ซับซ้อน) พระสังคีติกาจารย์ จึงเรียกว่า ชฎาภิกษุทวาทะ. ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๒/๒๑๘, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๔.

ความยุ่งนั้นก็ยอมขาดหายไปในพื้นที่นั้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ชฎาภราทวาทพราหมณ์ชื่นชมในพุทธภาษิต
จากนั้นได้ออกบวชประพฤติปฏิบัติธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๑๑}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงหลักการสำคัญในพระพุทธศาสนา คือ หลักไตรสิกขา อันได้แก่

๑. ศีล ความประพฤติดีทั้งกายและวาจา หรือการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย
เป็นเครื่องมือสำหรับควบคุมความประพฤติของมนุษย์ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม รวมถึงการรักษา
ระเบียบวินัยให้ดำรงอยู่เป็นปกติไม่ให้เกิดโทษแก่ตน^{๑๒}

๒. สมาธิ ความตั้งใจมั่น คือ ภาวะที่จิตแน่วแน่อยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่านขาดสาย
ออกไปในที่อื่น^{๑๓}

๓. ปัญญา วิชาหยั่งรู้เหตุผล อันสามารถที่จะแยกแยะดีชั่ว คุณและโทษ ประโยชน์
มิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงความรอบรู้ในกองสังขารตามความเป็นจริง^{๑๔}

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักแห่งการศึกษา หรือวิธีการเบื้องต้นแห่ง
การศึกษาในทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงสนับสนุนให้พระภิกษุ
สมาทาน คือ นำเอาไปปฏิบัติ เพราะถือว่าเป็นกิจที่ควรกระทำของสมณะตั้งแต่แรกเริ่มเข้าสู่
พระธรรมวินัย ดังพุทธพจน์ที่ว่า

กิจที่สมณะควรทำ เป็นของสมณะ ๓ ประการนี้แล เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึง
สำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิศีลสิกขา เราจักมีความพอใจ
อย่างยิ่งในการสมาทานอธิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อธิปัญญา
สิกขา^{๑๕}

^{๑๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๒/๑๙๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๒/๒๗๑ - ๒๗๒.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๑

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

^{๑๕} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๘๒/๒๒๒, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘ - ๓๐๙.

เพราะการสมาทานปฏิบัติไตรสิกขานั้นย่อมทำให้บุคคลนั้นละระคาะ โทสะ โมหะ อันเป็นเหตุแห่งอกุศลธรรมด้วย และยังเป็นเหตุให้หมดสิ้นอาสวะกิเลสในที่สุด ดังพุทธพจน์ที่ว่า

เมื่อใด เธอศึกษาอริสัจสี่สิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา
เมื่อนั้น เธอผู้ศึกษาอริสัจสี่สิกขา อริจิตตสิกขาและอริปัญญาสิกขาอยู่
ก็จักละระคาะ โทสะและโมหะได้ เพราะละระคาะ โทสะ และโมหะได้
เธอจักไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล จักไม่ประพฤตีสั่งที่เลวทรามอีก^{๑๖}
สำหรับบุคคลผู้ตั้งอยู่ตลอดเวลา หมั่นศึกษาไตรสิกขา
ทั้งกลางวันและกลางคืนน้อมจิตเข้าหานิพพาน
อาสวะทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ไม่ได้^{๑๗}

ไตรสิกขานี้ถือว่ามี เป็นหลักการสำคัญสูงสุดในพระพุทธศาสนา คาทานี้พระพุทโธ-
โฆษาจารย์นำไปเป็นหัวข้อในการแต่งปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค^{๑๘} ซึ่งคณะสงฆ์ไทยได้นำมาเป็น
แบบเรียนวิชาแปลมคธเป็นไทยสำหรับเปรียญธรรม ๘ ประโยคด้วย

จากคาทานี้เป็นบทสนทนาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสกับชฎาพรหมณ์ เป็นการแสดงถึง
ข้อปฏิบัติหรือกิจแรกที่พระสงฆ์จะต้องศึกษาอันเป็นจุดหมายสำคัญในพระพุทธศาสนาคือ
ไตรสิกขานี้ เพื่อแก้ความข้องใจของพรหมณ์ที่ต้องการหาวิธีตัดขายที่เป็นจุดตันหาอันยุ่งเหยิง
ที่เกิดเพราะอายตนะภายในภายนอกให้ขาดไป โดยมีพระประสงค์ว่าการจะกำจัดความยุ่งยาก
ดังกล่าวได้ต้องทำตามขั้นตอน คือ

๑. เบื้องต้น ผู้สมาทานต้องตั้งอยู่ในปาริสุทธิศีลเพื่อความสำรวมระวัง ซึ่งมีอยู่ ๔
ประการ คือ (๑) ปาติโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตาม
ข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย (๒) อินทริยสังวรศีล ศีลคือความสำรวม
อินทริย ระวังไม่ให้บาปอกุศลครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖ (๓) อาชีวปาริสุทธิศีล
ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอบเนสนา (มีหลอกลวงเขาเลี้ยง
ชีพเป็นต้น) (๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ ปัจจัยปัจเจกขณะ คือ พิจารณา
ใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา^{๑๙}

^{๑๖} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๘๕/๒๒๔, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐ - ๓๒๐.

^{๑๗} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒๖/๕๗, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๖/๑๐๓,

^{๑๘} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑.

^{๑๙} ม.มู.ธ. (บาลี) ๒/๒๕๒/๕๔, ม.มู.ธ. (ไทย) ๑๗/๑/๑๔๑, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔ - ๑๘/๑๗-๓๖.

ซึ่งศีลนี้จัดได้ว่าเป็นบาทแรก หรือเป็นจุดเริ่มแรกที่จะทำให้ก้าวไปสู่จุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ เป็นปทัฏฐานแห่งการบรรลุอุทยมรรค^{๒๐} เพราะเมื่อศีลบริสุทธิ์แล้วย่อมทำให้สมาธิแน่นไม่เกิดความกังวลในการปฏิบัติธรรม

๒. สมาธิ คือ การตั้งใจมั่น มีความมุ่งมั่นตั้งใจบำเพ็ญเพียรพยายามเพื่อฝึกฝนอบรมใจตนให้ข้ามพ้นบ่วงดั่งกล่าวสมาธิ ในที่นี้จึงหมายถึง สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา^{๒๑} คือเป็นเบื้องต้นที่ผู้ปฏิบัติจะยกจิตขึ้นสู่การพิจารณาสังขารตามความเป็นจริง โดยเบ็ดเสร็จคือ หมดจดจากกิเลสได้ ซึ่งเป็นการปฏิบัติโดยเริ่มจากสมถะเป็นพื้นเมื่อบรรลุที่สุดแห่งทุกขได้เรียกว่า เจโตวิมุตติ หมายถึง ผลอันเกิดจากสมาธิ คือ ความหลุดพ้นด้วยสมถกัมมัฏฐาน^{๒๒}

๓. ปัญญา คือ รู้อย่างไม่วิปริต ใช้สติพิจารณาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม รู้สิ่งที่เกี่ยวข้องและสิ่งไม่เกี่ยวข้องแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยปัญญาตามความเป็นจริง มีจิตเป็นหนึ่งในอารมณ์นั้นด้วยสมาธิ เว้นสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้อง ประกอบสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยความเพียร^{๒๓} มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๒๔} ผลที่เกิดจากการฝึกปฏิบัติดังกล่าว เรียกว่าปัญญาที่ทำให้เห็นภัยในวัฏสงสาร^{๒๕} เป็นปัญญาอันชอบ หมายถึง มัคคปัญญา คือ ปัญญาในมรรค หรือปัญญาที่รู้จักมรรคในวิปัสสนา^{๒๖} ก่อให้เกิดความหลุดพ้นด้วยปัญญาที่เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะเป็นความหลุดพ้นด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน^{๒๗}

จากพระสูตรดังกล่าว ทำให้ทราบจุดมุ่งหมายของพระผู้มีพระภาคที่ต้องการแสดงให้เห็นข้อวัตรปฏิบัติที่สำคัญสำหรับภิกษุที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัยของพระองค์ คือ การศึกษาเป็นสิ่ง

^{๒๐} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔, ม.ม.อ. (ไทย) ๑๘/๑/๒/๑๖๙, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๕๒/๓๒๖.

^{๒๑} สมาบัติ ๘ ได้แก่ (๑) รูปฌาน คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน, (๒) อรูปฌาน คือ อากาสาณัญญาตนฌาน วิญญาณัญญาตนฌาน อากิญจัญญาตนฌาน เนวสัณญานาสนัญญาตนฌาน, อภ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๙๐/๒๐๘ - ๒๐๙, อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๐/๒๗๔ - ๒๗๕, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๒/๕๔, ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/๔๙๙.

^{๒๒} อภ.ทูก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๕๑.

^{๒๓} อภ.สตตก.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๗-๔๓/๒๐๓.

^{๒๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๗/ ๒๑๐ - ๒๑๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๓๐๖ - ๓๐๗.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๑/๑/๑๒๙ - ๑๓๒.

^{๒๖} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๗, ส.นิ.อ. (ไทย) ๒๖/๒/๑๐๓/๑๖๔.

^{๒๗} อภ.ทูก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๖๒, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๕๑.

สำคัญ ซึ่งเป็นการศึกษาในสิ่งที่อยู่ภายในระบบพฤติกรรมของแต่ละบุคคล หรือศึกษาตัวของตัวเองนั่นเอง โดยศึกษาและปฏิบัติในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหมด

๒. นวกัมมิกสูตร ว่าด้วยหลักการปฏิบัติตนขณะอยู่ป่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล สมัยนั้น นวกัมมิกภวาทวาทพราหมณ์^{๒๔} ให้คนทำงานอยู่ในราวป่านั้น เขาได้เห็นพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าที่โคนไม้สาละแห่งหนึ่ง ได้มีความคิด ดังนี้ว่า เราให้คนทำงานอยู่ในราวป่าจึงยินดี ส่วนพระสมณะนี้ให้คนทำอะไรอยู่จึงยินดี

ลำดับนั้น นวกัมมิกภวาทวาทพราหมณ์จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า

ภิกษุ ท่านทำงานอะไร จึงอยู่ในป่าไม้สาละ

พระโคดมอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ได้ความยินดีอะไรหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราไม่ได้ทำงานอะไรในป่าหรอก

ป่าคือกิเลสอันเป็นข้าศึก ถูกเราถอนรากเหง้าหมดแล้ว

เราไม่มีป่าคือกิเลส ปราศจากลูกศรคือกิเลส

ละความไม่ยินดี ยินดีอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว นวกัมมิกภวาทวาทพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระโคดมผู้เจริญทรงประกาศธรรมโดยปริยายเป็นอันมาก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คิดว่า ปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’ ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ ขอถึงพระโคดมผู้เจริญ พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระ โคดมผู้

^{๒๔} เขาได้ชื่อว่า นวกัมมิกภวาทวาทเพราะเขาดำรงชีพอยู่ด้วยอาชีพนวกกรรม คือ การก่อสร้างบ้านเรือนโดยอาศัยไม้เป็นเครื่องประกอบ และตระกูลเขามีนามว่า ภวาทวาทะ, ส.ส.อ. (ปาตี)๑๕/๒๐๓/๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๘๙.

เจริญโปรดทรงจำ ข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาทว์ผู้ถึงพระองค์ว่าเป็นสวณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต^{๒๙}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงข้อพึงสังวรในการอยู่ป่าของพระภิกษุสามเณร คือ การรู้จักสำรวจมรรวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้เป็นผู้สงบ อันนำมาซึ่งความเลื่อมใสยิ่งแก่บุคคลที่เลื่อมใสอยู่แล้ว และเป็นทีที่เลื่อมใสของบุคคลที่ยังไม่เลื่อมใส ซึ่งเป็นปฏิปทาภิรยามารยาทเบื้องต้นที่ก่อให้เกิดศรัทธา เช่นเดียวกับอุปติสสปริพาชกได้เห็นภิรยามารยาท ในการเดินบิณฑบาตของพระอัชชชิมีภิรยาก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลี้ยวดู คู้เข้า เขยียดออก นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลง ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ เกิดความเลื่อมใสคิดว่า ปฏิปทาดังกล่าวน่าจะเป็นพระอรหันต์แน่ ๆ ถึงกับเฝ้าติดตามจนได้ฟังธรรมและเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา จนกระทั่งได้รับการแต่งตั้งเป็นพระอัครสาวกนามว่า พระสารีบุตรในกาลภายหลัง^{๓๐}

จะเห็นได้ว่า ปฏิปทาที่พึงปฏิบัติทางกาย เป็นสิ่งที่ภิกษุควรปฏิบัติ และในการอยู่ป่านั้น พระผู้มีพระภาคยังทรงมองเห็นถึงกฎกติกาของการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ คือ การอยู่เพื่ออาศัย ไม่ใช่อยู่เพื่อทำลาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้
เพราะภัยย่อมเกิดจากป่า
เธอทั้งหลายครั้นตัดป่า และหมู่มิในป่าแล้ว
จงเป็นผู้ไม่มีป่าอยู่เกิด^{๓๑}

จากพุทธพจน์ดังกล่าว มีความมุ่งหมาย คือ ให้ภิกษุมุ่งทำลายป่าคือกิเลส มีรากะเป็นต้น เพราะเมื่อยังไม่สามารถตัดกิเลสดังกล่าวได้แล้ว ย่อมก่อให้เกิดภัยนานาชนิด อันได้แก่ภัยอันเกิดแต่ชาติ คือ (การเกิด) เป็นต้นที่ก่อให้เกิดสังสารวัฏฏ การเวียนว่ายในวัฏสงสาร คือให้เกิดในภพต่อ ๆ ไป แต่พระองค์ไม่มีพระประสงค์ให้ตัดต้นไม้ที่เกิดเองตามธรรมชาติ เพียงแต่ให้ภิกษุ

^{๒๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๓/๒๑๖ - ๒๑๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๓/๒๙๔.

^{๓๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๐ - ๖๒/๕๑ - ๕๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐ - ๖๒/๗๒ - ๗๙.

^{๓๑} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๘๓/๖๕, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๓/๑๒๐.

อาศัยร่มเงาในการประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้น และไม่ให้อึดติดในสถานที่ว่า เจริญสงัดน่าอยู่หรือไม่ เพราะอารมณ์ดังกล่าวจะทำให้จิตฟุ้งซ่านได้^{๓๒}

จากพระสูตรดังกล่าวพอที่จะสรุปเป็นหลักธรรมได้แก่ อปฺปณณกปฏิปทา การปฏิบัติไม่ผิด ๓ อย่าง คือ

(๑) อินทรีย์สังวร คือ สำรวมอินทรีย์ ทรงมุ่งให้ภิกษุรู้จักสำรวมกิริยามารยาท อันนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเจอ ไม่ว่าจะอยู่ในป่าหรือในหมู่บ้านก็ตาม

(๒) โภชนมัตตัญญุตตา คือ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหารแต่พอสมควรไม่มากเกินไป มุ่งให้ภิกษุรู้จักปฏิบัติตามกฎของการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ คือ การทำลายป่าในภายใน แต่อาศัยป่าภายนอกเพื่อขจัดกิเลส โดยไม่เบียดเบียนที่อยู่อาศัยโดยเปล่าประโยชน์

(๓) ซาคริยานุโยค คือ การประกอบความเพียรเพื่อชำระจิตของตนให้ผ่องใส ไม่เห็นแก่นอนมากนัก แม้จะอยู่ในป่าที่สงัดก็ไม่ให้ยินดีในความสงัดวิเวก ให้มุ่งปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมาธิภาวนาเพื่อขจัดกิเลสเท่านั้น คือ ไม่ให้อึดติดในสถานที่

๓. กัฏฐหารสูตร ว่าด้วยกิจหรือหน้าที่ของภิกษุ

สมัยหนึ่งพราหมณ์ภราวาชโคตร พร้อมลูกศิษย์พากันเข้าไปหาพินในราวป่า ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า อยู่ในราวป่านั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้กราบทูลด้วยคาถาว่า

ภิกษุ ท่านเข้าไปสู่ป่าที่ว่างเปล่าปราศจากคน
 ในป่าหน้าที่บ่งนำหวาดเสียวนัก มีกายไม่ไหวหวั่น
 มีประโยชน์อันงาม เฟงพินิจอย่างดีหนอ
 ท่านเป็นมุนีอาศัยป่า อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว
 ซึ่งไม่มีเสียงขบร้อง และเสียงบรรเลง
 การที่ท่านมีใจยินดี อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว
 ปราภฏเป็นข้อน่าอัศจรรย์แก่ข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าปรารถนาไตรทิพย์อันยอดเยี่ยม
 จึงอยากเป็นสหายกับท่านมหาพรหมผู้เป็นอธิบดีของโลก
 เหตุไรท่านจึงชอบใจป่าที่ปราศจากคน

^{๓๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๑/๒/๑๒๕ - ๑๒๖, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๙.

ท่านทำความเพียรอยู่ที่นี่เพื่อจะบังเกิดเป็นพรหมหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความมุ่งหวังหรือความเพลิดเพลนอย่างใดอย่างหนึ่ง
ในอารมณหลายชนิดซึ่งมีอยู่ประจำทุกเมื่อนานาประการ
หรือตัณหาอันเป็นเหตุให้กระชับแน่นทั้งปวงนั้น
ซึ่งมีความไม่รู้เป็นมูลรากก่อให้เกิดต่อ ๆ ไป
เราทำให้สิ้นสุดพร้อมทั้งรากแล้ว
เรานั้นจึงไม่มีความมุ่งหวัง ไม่มีตัณหาอาศัย
ไม่มีตัณหาเข้ามาใกล้ มีปกติเห็นหมดจดในธรรมทั้งปวง
บรรลुสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมประเสริฐสุดแล้ว
เราจึงควรแก่ความเป็นพรหม แก้วกล้า เฟงพินิจอยู่

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ภราวชาโคตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงพระองค์ว่าเป็นสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”^{๓๓}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงกิจหรือหน้าที่ของพระสงฆ์ที่พึงกระทำ ตามความหมายแห่งคำถามของพราหมณ์นักการศึกษานั้น ซึ่งโดยทุนเดิมนั้นเขาเป็นพราหมณ์ผู้ปฏิบัติกิจเพื่อบูชาพระพรหม ที่ถือว่าเป็นเทพพระเจ้าอันสูงสุดที่พึงบูชา ดังนั้น ในกระทำกิจทุกอย่างอย่างล้วนกระทำเพื่อบูชาพระพรหม เมื่อพบพระผู้มีพระภาคนั่งสมาธิด้วยอาการสงบสำรวม จึงถามคำถามในเชิงว่าการบำเพ็ญพรตดังกล่าวคงเป็นการกระทำเพื่อบูชาพระพรหมโดยวิธีหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงตรัสตอบไปในทำนองว่า การปฏิบัติของพระองค์มีจุดหมายเพื่อความ เป็นพระพรหมผู้ยิ่งกว่าพรหม ซึ่งมีความหมายว่า ผู้หมดจากกิเลสอาสวะ^{๓๔}

การปฏิบัติความเป็นพรหม มีอยู่ ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

^{๓๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๔/๒๑๗ - ๒๑๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๔/๒๑๕ - ๒๑๖.

^{๓๔} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๐๔/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๒ - ๒๑๓.

๑. พรหมโดยอุบัติ หมายถึง สถานที่อยู่ของผู้ที่บำเพ็ญเพียรด้วยการเจริญฌานสมาบัติ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

ก. รูปภูมิหรือรูปาวจรภูมิ ๑๖ ได้แก่ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป รูปพรหม ๑๖ ชั้น แบ่งออกเป็นผู้สำเร็จฌาน ๔ เมื่อตายไปแล้วจะเกิดในรูปภูมินั้น ๆ คือ

(๑) ปฐมฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ระดับปฐมฌาน ภูมิสำหรับผู้สำเร็จฌานที่ ๑ ได้แก่พรหม-ปาริสุทธิชา พรหมปุโรหิตา และมหาพรหมา

(๒) ทุตติยฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ระดับทุตติยฌาน ภูมิสำหรับผู้สำเร็จฌานที่ ๒ ได้แก่ปริตตภาพพรหม พวกที่มีรัศมีน้อย อับปรมาณภาพพรหม พวกมีรัศมีประมาณไม่ได้และอาภัสสราพรหม พวกมีรัศมีสุกปลั่งชันไป

(๓) ตติยฌานภูมิ ๓ ได้แก่ ระดับตติยฌาน ภูมิสำหรับผู้สำเร็จฌานที่ ๓ ได้แก่ปริตต-สุภาพพรหม พวกมีลำรัศมีงามน้อย อับปรมาณสุภาพพรหม พวกมีลำรัศมีงามประมาณมิได้และสุกภินหาพรหม พวกมีลำรัศมีงามกระจ่างจ้า

(๔) จตุตถฌานภูมิ ๒ ได้แก่ ระดับจตุตถฌาน ภูมิสำหรับผู้สำเร็จฌานที่ ๔ ได้แก่เวทย์ปลาพรหม พวกมีผลไพบุลย์ และอัสญญีสัตว์ พวกสัตว์ไม่มีสัญญา

(๕) สุทธาวาส ๕ ได้แก่ พวกมีที่อยู่อันบริสุทธิ์ หรือที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือ ที่เกิดของพระอนาคามี ได้แก่ อวิหาพรหม เหล่าท่านผู้ไม่ละไปเร็ว ผู้คงอยู่นาน อดับปาพรหม เหล่าท่านผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร สุทฺธสพรหม เหล่าท่านผู้ปราศจากโดยง่ายผู้่นาชม สุทฺธสีพรหมเหล่าท่านผู้เห็นโดยง่าย ผู้เห็นชัด และอกนิฐฐาพรหม เหล่าท่านผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อย

รูปภูมิ หรือรูปาวจรภูมิ ได้แก่ รูปพรหมสิบหกชั้น เริ่มตั้งแต่พรหมปริสัชชาภูมิ ที่อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นหก คือ ปรนิมมิตตสวรรค์ มากจนนับระยะทางไม่ได้ ระยะทางดังกล่าวอุปมาไว้ว่า สมมติมีหินก้อนใหญ่เท่าโลหะปราสาทในลังกาทวีป หินก้อนนี้ทิ้งลงมาจากชั้นพรหมปริสัชชาภูมิ หินก้อนนั้นใช้เวลาถึงสี่เดือนจึงจะตกลงถึงพื้น จากพรหมปริสัชชาภูมิขึ้นไปถึงชั้นที่สิบเอ็ดชื่อชั้นอัสญญิภูมิ เป็นรูปพรหมที่มีรูปแปลกออกไปจากพรหมชั้นอื่น ๆ คือ พรหมชั้นอื่น ๆ มีรูปมีความรู้สึก เคลื่อนไหวได้ แต่พรหมชั้นอัสญญิมีรูปที่ ไม่ไหวติง ไร้อริยาบถ โบราณเรียกว่า พรหมลูกฟักครั้นหมดอายุ ฌานเสื่อมแล้วก็ไปเกิดตามกรรมต่อไป รูปพรหมที่สูงขึ้นไปจากอัสญญิพรหมอีกห้าชั้นเรียกว่าชั้นสุทธาวาส หมายถึงที่อยู่ของผู้บริสุทธิ์ ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมชั้น

สุทธาวาสคือ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามี คือเป็นผู้ที่ไม่กลับมาสู่โลกนี้ต่อไป
ทุกท่านจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วนิพพานในชั้นสุทธาวาสนี้^{๓๕}

ข. อรูปาวจรภูมิ เป็นภูมิที่สูงกว่าพรหมโลกชั้นสุทธาวาส เป็นที่สถิตอยู่ของอรูป-
พรหม จัดเป็น ๔ ชั้น คือ

(๑) อากาสนัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดอากาศ) ได้แก่ ชั้นของพรหมผู้ได้อรูปฌาน
เพราะได้เจริญอรูปกรรมฐานว่า อากาศไม่มีที่สุด

(๒) วิญญาณัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดวิญญาณเป็นอนันต์) ได้แก่ พรหมผู้ได้อรูป-
ฌาน เพราะได้เจริญอรูปกรรมฐานว่า วิญญาณไม่มีที่สุด

(๓) อากิญจัญญาตนะ (ฌานที่กำหนดภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ) ได้แก่ พรหมผู้ได้อรูป-
ฌาน เพราะได้เจริญอรูปกรรมฐานว่า น้อยหนึ่ง นิดหนึ่ง ก็ไม่มี

(๔) เนวสัญญานาสัญญาตนะ (ฌานที่เลิกกำหนดสิ่งใดๆ โดยประการทั้งปวง
เข้าถึงภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ได้แก่ พรหมผู้ได้อรูปฌานเพราะได้เจริญอรูป
กรรมฐานจนดับสัญญาอย่างหยาบเหลือแต่สัญญาอย่างละเอียด จึงเรียกว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มี
สัญญาก็ไม่ใช่^{๓๖}

๒. พรหมโดยสมมติ คือ พรหมโดยคุณธรรมที่ตนเจริญ หมายถึง การที่ภิกษุบำเพ็ญ
เพียรอยู่ในป่านั้น ในการเจริญภาวนานั้น หากต้องการเจริญคุณธรรมของพรหม พึงเจริญพรหม-
วิหารธรรมโดยไม่มีขอบเขต ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัปปมัญญา^{๓๗} ซึ่งมีพุทธพจน์รับรองตรงนี้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีเมตตาคจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้อง
บน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาคจิตอันไพบูลย์
เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต มีมุทิตาคจิตมีอุเบกขาจิต
แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่ว
ทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มี

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๑๑๕๓/๔๕๗-๔๕๘, ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๑/๖/๙๗๒ - ๙๗๓,
สงคห. (บาลี) ๑/๗ - ๑๑/๒๘, ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย ไตรภูมิภคา,**
(กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๑ - ๒๐๐.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๗๓

^{๓๗} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๖๒๔/๓๑๙ - ๓๒๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๒/๔๒๖ - ๔๓๒, ชุ.เถร.อ. (บาลี)
๒/๓๘๖/๙๘, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘, ที.สี.อ. (ไทย) ๑๒/๑/๒/๑๘๙.

ความเบียดเบียนอยู่ ภิภษุทั้งหลายผู้ถึงความ เป็นพรหมเป็นอย่างนี้แล^{๓๘}

๓. พรหมโดยความบริสุทธิ์ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยเหล่าพระอริย-
สาวกที่หมดจดจากกิเลสทั้งปวงแล้ว เพราะคุณ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณ-
ทัตสนะ^{๓๙}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่ากิจหรือหน้าที่ที่พระสงฆ์พึงกระทำหลังจากบวชเข้าสู่พระธรรม-
วินัยแล้ว คือการศึกษาและปฏิบัติตามกรอบของศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณ-
ทัตสนะ เพื่อความหมดจดแห่งกิเลสทั้งปวง อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์นั่นเอง

๔. ภิกขกสูตร ว่าด้วยองค์คุณแห่งความเป็นภิกษุ

ครั้งนั้น ภิกขกพรหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอ
เป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั้น ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า
“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นคนขอ พระองค์ก็เป็นผู้ขอ ในเรื่องนี้เราจะมีอะไร
แตกต่างกัน”

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า

บุคคลขอคนเหล่าอื่นอยู่
ยอมไม่เป็นภิกษุด้วยเหตุมีประมาณเพียงใด
ผู้สมาทานธรรมผิดก็ไม่เป็นภิกษุด้วยเหตุมีประมาณเพียงนั้น
ผู้ใดในโลกนี้ละบุญและบาปได้แล้ว
ประพัตติพรหมจรรย์ด้วยการพิจารณา
ผู้นั้นแลจัดว่าเป็นภิกษุ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกขกพรหมณ์กราบทูลสรรเสริญคุณของ
พระผู้มีพระภาคเป็นอเนกอนันต์แล้วปฏิญาณตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา^{๔๐}

^{๓๘} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๙๐/๒๐๘ - ๒๐๙, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๐/๒๗๓ - ๒๗๕.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑/๑๘๒, ชุ.อ.อ. (ไทย) ๔๔/๑/๓/๒๒๒.

^{๔๐} สัม.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๖/๒๑๙-๒๒๐, สัม.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๖/๒๙๘, สัม.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๖/๒๕๓,
สัม.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๖.

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงความเป็นภิกษุตามนัยของพระผู้มีพระภาค หรือตามนัยทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ภิกษุที่ไม่ได้เป็นเพียงรูปแบบนักบวชเท่านั้น แต่เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ของทักษิณยบุคคล คือ พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล พระอรหันต์และบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหันต์ผล^{๔๑} ซึ่งเบื้องต้น คือ การพยายามละอกุศลธรรมที่เปรียบประดุจยาพิษด้วยการเจริญภาวนา อันเป็นเหตุทำที่สุดแห่งกองทุกข์ให้สิ้นไป^{๔๒}

สรุปได้ว่า ความเป็นภิกษุที่แท้จริงนั้นอยู่ตรงที่ตัวบุคคลเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อขจัดกองทุกข์ให้สิ้น โดยเริ่มตั้งแต่การเข้ามาอยู่ในธรรมวินัย และเรียนรู้ขนบธรรมเนียมการปฏิบัติโดยเริ่มตั้งแต่การฝึกฝนตนเพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลายด้วยฉันทสมาบัติ จนกระทั่งหมดสิ้นกิเลสอาสวะ ส่วนความเป็นภิกษุที่ถือเอาตามรูปแบบการเที่ยวขอผู้อื่นเลี้ยงชีพนั้น ไม่ใช่พระประสงค์ที่แท้จริง

๕. อุทยสูตร ว่าด้วยหัวใจของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จเที่ยวไปรับอาหารบิณฑบาตที่บ้านของอุทยพราหมณ์ พราหมณ์ก็ถวายเป็นภัตตาหารจนเต็มบาตรจนกระทั่งวันที่ ๓ พราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ทั้งที่ใจไม่อยากจะถวาย แต่เพราะกลัวถูกคนอื่นดูหมิ่นว่า เป็นคนใจดำแม้มีบรรพชิตมาเยือนอยู่หน้าประตูเรือนกลับทำเฉยเสีย ดังนั้น หลังจากพราหมณ์ถวายภัตตาหารเสร็จแล้ว จึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระสมณโคดมนี้ติดในรสภัตตาหารจึงเสด็จมาบ่อย ๆ”

พระผู้มีพระภาคจึงแสดงปุณฺปิฎกธรรม ๑๔ ประการ ว่า

- (๑) กสิกรย่อมหว่านพืชบ่อย ๆ (๒) ฝนย่อมตกบ่อย ๆ
- (๓) ชาวนาย่อมไถนาบ่อย ๆ (๔) แว่นแคว้นย่อมสมบูรณด้วยธัญชาติบ่อย ๆ
- (๕) ผู้ขอย่อมขอบ่อย ๆ (๖) ทานบดีย่อมให้บ่อย ๆ (๗) ครั้นให้บ่อย ๆ แล้วก็เข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ (๘) ผู้ต้องการน้ำนมย่อมรีดน้ำนมบ่อย ๆ
- (๙) ลูกโคย่อมเข้าหาแม่โคบ่อย ๆ (๑๐) บุคคลย่อมล้าปากและดิ้นรนบ่อย ๆ
- (๑๑) คนเขลาย่อมเข้าถึงครรรภ์บ่อย ๆ (๑๒) สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อย ๆ

^{๔๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๓/ ๒๒๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๓๙ - ๓๔๑.

^{๔๒} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๐๖/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๖.

(๑๓) บุคคลทั้งหลายยอมนำซากศพไปป่าช้าบ่อย ๆ

(๑๔) ส่วนผู้มีปัญญาดูจแผ่นดินยอมไม่เกิดบ่อย ๆ

เพราะได้มรรคแล้วไม่มีภพใหม่อีกต่อไป

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อุทยพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระภาสิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระโคตมผู้เจริญ โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงพระองค์ว่าเป็นสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” ^{๔๓}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้ กล่าวถึงหัวใจของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระผู้มีพระภาคได้กำหนดครั้งแรกตั้งแต่ส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนา คือ การเที่ยวจาริกออกไปประกาศธรรม ^{๔๔} ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) เรียกว่า การตกลานอกบ้าน หมายถึง การออกไปหาคนหรือการเข้าถึงคน เพื่อที่จะชักจูงคนให้เข้าหาธรรม ไม่ใช่การรอคอยอยู่กับที่แล้วคนจะเข้ามาหา ^{๔๕} เช่นกับอุทยพราหมณ์เดิมทีเดียวเป็นคนไม่มีศรัทธา แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดทำให้เขาได้ถวายอาหารบิณฑบาตทุกวัน แม้ในระยะแรกไม่ได้ทำด้วยความศรัทธาแต่กระทำเพราะขาดเสียไม่ได้ ต่อมาภายหลังได้ฟังธรรมจึงเกิดศรัทธาประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

หน้าที่ของพระสงฆ์นอกจากการกระทำเพื่อประโยชน์ตน คือ การมุ่งเพื่อขัดเกลากิเลสแล้ว สิ่งหนึ่งที่เป็นหน้าที่อันสำคัญ คือ การกระทำปฏิการะตอบแทนต่อสังคม หรือต่อพระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้วเที่ยวประกาศธรรมไปทุกหนทุกแห่งตามหมู่บ้านหรือตามหัวเมืองน้อยใหญ่ คำว่าปฏิบัติดีแล้ว คือ การปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันได้แก่ การปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไม่ใช่จะกระทำเมื่อหมดภาวะคือ หมดสิ้นจากกิเลสเท่านั้นจึงจะเริ่มทำได้ อันที่จริงแล้วเป็นหน้าที่ของภิกษุทุกรูปที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้จะต้องกระทำ คือ การเรียนเพื่อรู้ แล้วเผยแผ่เพื่อให้บุคคลอื่นรู้ตาม

^{๔๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๙๘/๒๐๙-๒๑๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๕-๒๘๖, ส.ส.อ.(บาลี) ๑๕/๑๙๘/๒๔๔ - ๒๔๕, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๖๗ - ๒๖๙.

^{๔๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน พระธรรมโกศาจารย์ (ศ. ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมประกาศโนบาย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาคุपालงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔ - ๙.

ดังนั้น การออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาข้างนอก จึงเหมือนกับการออกไปตบปลา นอกบ้าน ไม่ใช่การรอคนเข้ามาฟังธรรม ซึ่งปัจจุบันยิ่งสังคมรัดตัวทำให้คนไม่ค่อยมีเวลาเข้าวัด ยิ่งทำให้คนห่างวัดยิ่งขึ้น การนำธรรมเข้าไปหาคนโดยพระสงฆ์เป็นผู้นำไป จึงเป็นการเผยแผ่เชิงรุก จึงเป็นนโยบายที่พระผู้มีพระภาคทรงกระทำให้เป็นแบบอย่างในการเข้าหาคน เพราะการเห็นบ่อย ๆ ก่อให้เกิดความสนใจ เมื่อสนใจบ่อย ๆ ย่อมก่อให้เกิดการสนทนา เมื่อสนทนาบ่อย ๆ ย่อมก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนคติต่อกันและกัน ซึ่งนั่นย่อมเป็นโอกาสของผู้เผยแผ่ที่จะได้ช่องในการแสดงหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา

หลักการศึกษาศึกษาของพระภิกษุสามเณรจากพระสูตรดังกล่าว สามารถที่จะสรุปลงได้อยู่ ๒ ประการ คือ หลักของการปฏิบัติเพื่อขัดเกลาตนเองให้เป็นผู้หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง โดยเริ่มตั้งแต่การระวังรักษากาย วาจา ของตนให้เรียบร้อย ตั้งจิตใจบริสุทธิ์ เจริญภาวนาเพื่อชำระมลทินให้ได้ และประการที่ ๒ คือ การศึกษาวิธีการเพื่อที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือการทำหน้าที่ของสงฆ์ต่อสังคมนั่นเอง

๓.๒.๒ หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น

ผู้คนในแต่ละสังคมย่อมมีความเชื่อต่างกันเป็นธรรมดา เมื่อพระพุทธองค์ประกาศพระพุทธศาสนาก็คำนึงถึงความแตกต่างนี้ เห็นได้จากเรื่องราวที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าในการประกาศพระพุทธศาสนา ก็มีวิธีปฏิบัติต่อผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่นตามสมควรแก่กรณี ในพราหมณ์สังยุตมีพระสูตรที่กล่าวถึงผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่นหลายสูตรมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. อักโกสกสูตร ว่าด้วยหลักการปฏิบัติต่อบุคคลผู้ไกรธ

เมื่อคราวพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน อักโกสกภวาทวาชพราหมณ์ได้ทราบข่าวว่าพราหมณ์ภวาทวาชโคตร ออกบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า จึงไกรธ ไม่พอใจ เข้าไปด่าบริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย พระผู้มีพระภาคเลยตรัสถามไปโดยสรุปความว่า พราหมณ์ในกาลบางคราว เมื่อมิตร อำมาตย์ ญาติและสาโลหิตผู้เป็นแขกมาเยี่ยมแล้ว ท่านจัดของเคี้ยวของบริโภคและของควรรลิมไว้ต้อนรับ ถ้าแขกไม่รับของที่เรাজัดเตรียมไว้ ของเหล่านั้นจะเป็นของใคร พราหมณ์ตอบว่า ของเคี้ยวของบริโภคหรือของควรรลิมก็เป็นของเราอย่างเดิม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พราหมณ์ ข้อนี้ก็เหมือนกัน ท่านดำเราผู้ไม่ดำอยู่ ท่านโกรธต่อเราผู้ไม่โกรธอยู่ ท่านมาทะเลาะกับเราผู้ไม่ทะเลาะอยู่ เราไม่รับคำดำเป็นต้นของท่านนั้น พราหมณ์ ดังนั้น คำดำเป็นต้น จึงเป็นของท่าน

พราหมณ์ ผู้ใดดำตอบต่อบุคคลผู้ดำอยู่ โกรธต่อบุคคลผู้โกรธอยู่ ทะเลาะต่อบุคคลผู้ทะเลาะอยู่ ผู้นั้นเรากล่าวว่า ย่อมบริโภคด้วยกัน ย่อมกระทำตอบโต้ต่อกัน แต่เรานั้นไม่บริโภคด้วยกัน ไม่กระทำตอบโต้กับท่านเป็นอันขาด พราหมณ์ ดังนั้น คำดำเป็นต้นนั้นจึงเป็นของท่านผู้เดียว

พระพุทธองค์ตรัสเป็นคาถาว่า

บุคคลผู้ไม่โกรธ พีกตนแล้ว
 มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ
 หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ
 สงบ คงที่ จักมีความโกรธแต่ที่ไหนเล่า
 ผู้ใดโกรธต่อบุคคลผู้โกรธ
 ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้น
 บุคคลผู้ไม่โกรธต่อบุคคลผู้โกรธ
 ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก
 ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้
 ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย
 คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น
 เมื่อผู้นั้นรักษาประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย
 คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น
 ชนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรมย่อมเข้าใจว่าเป็นคนโง่

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อภิโกสภการทวาชพราหมณ์ทูลสรรเสริญ และได้อุปสมบท ต่อมาไม่นานก็บรรลुพระอรหัตต์^{๔๖}

^{๔๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๘๘/๑๙๔ - ๑๙๕, ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕-๒๖๘, ส.ส.อ.(บาลี) ๑๕/๑๘๘/ ๒๑๗ - ๒๑๘, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๐๔ - ๒๐๕.

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสูตรนี้ กล่าวถึงหลักการปฏิบัติเมื่อมีผู้โกรธแล้วมากล่าวร้ายป้ายสีเรา พระพุทธองค์แสดงหลักไว้ว่า เมื่อมีบุคคลโกรธมาด่า ก็ไม่ให้ด่าตอบ ต้องตั้งสติทำให้สงบพิจารณาให้เห็นว่าความโกรธการด่าว่าผู้อื่นเป็นสิ่งที่ไม่ดี จึงไม่ควรปฏิบัติ สิ่งที่ควรทำ ควรเอาชนะเขาด้วยความดีหาทางชี้แจงด้วยเหตุผล หรือด้วยการทำปฏิสังขาร

การกระทำปฏิสังขาร คือ การต้อนรับ มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

(๑) อามิสปฏิสังขาร การต้อนรับด้วยอามิส

(๒) ธัมมปฏิสังขาร การต้อนรับด้วยธรรม^{๔๗}

ในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการต้อนรับพราหมณ์ที่มุ่งมาด้วยความโกรธแค้นต่อพระพุทธองค์ เขามุ่งมาเพื่อที่จะด่าพระองค์ให้หายแค้นที่พาพี่ชายไปบวชเสียด้วยคำหยาบคายต่าง ๆ พระองค์ทรงนิ่งเฉย เมื่อได้โอกาสนี้ถามถึงการต้อนรับขับสู้แขกว่า ถ้าแขกรับของต้อนรับ แขกก็ได้ของต้อนรับ ถ้าแขกไม่รับของต้อนรับ แขกก็ไม่ได้ของต้อนรับ และของต้อนรับนั้นก็ตกเป็นของเจ้าของบ้าน

หากมองในแง่มุมของความเป็นฝ่ายรับ เราจะมีวิธีจัดการกับแขกที่นับถือต่างศาสนาอย่างไร ในกรณีนี้ แขกเข้ามาด่า^{๔๘} หรือบริภาษ^{๔๙} เรา ถ้าเราด่าตอบเราก็เสียหายเพราะเราเป็นเจ้าของบ้าน หากเรานิ่งเฉยเสียก็ทำให้แขกหรือผู้ด่าได้ใจ หรือในกรณีที่มีคนศาสนาอื่นเข้าวัดเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง พระสงฆ์ควรทำอย่างไร ระหว่างนิ่งเฉยไม่ใส่ใจกับคนที่เข้ามา

^{๔๗} อัง. ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๕๓/๘๗, อัง. ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓.

^{๔๘} คำด่า ได้แก่ คำด่า ๒ อย่าง คือ (๑) คำด่าหยาบ ได้แก่คำด่าว่า ท่านเป็นอูฐ ท่านเป็นแพะ ท่านเป็นโค ท่านเป็นลา ท่านเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ท่านเป็นสัตว์นรก ท่านไม่มีสุคติ หวังได้แต่ทุคติเท่านั้น คำด่าที่เกี่ยวกับการร่วมประเวณี หรือคำด่าที่เกี่ยวกับอวัยวะของชายหญิง (๒) คำด่าสุภาพ ได้แก่ คำด่าว่า ท่านเป็นบัณฑิต ท่านเป็นคนฉลาด ท่านเป็นนักปราชญ์ ท่านเป็นพหูสูต ท่านเป็นธรรมกถึก ท่านไม่มีทุคติ หวังได้แต่สุคติเท่านั้น วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๕/๑๑๒, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๔.

ส่วนอภิกษวัตถุ คือ คำที่ใช้ด่า ๑๐ ประการ ได้แก่ เจ้าเป็นโจร เป็นคนโง่ เป็นคนหลง เป็นอูฐ เป็นโค เป็นลา เป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นคนไม่มีสุคติ เป็นคนหวังได้เฉพาะสุคติ, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๔๖, ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๑/๓/๔๖, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๘๘/๒๑๗, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๐๕.

^{๔๙} บริภาษ คือ กล่าวติเตียน, กล่าวโทษ ด่าว่า หมายถึง คำพูดชู้คุกคามที่แสดงอาการที่น่ากลัว, อ้างในราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗๒.

หรือสนทนาด้วยเรื่องไร้สาระ ซึ่งในกรณีของพระผู้มีพระภาค พราหมณ์เข้ามาด่า แต่พระองค์ทรงต้อนรับด้วยหลักธรรมความจริง ซึ่งให้เขาเห็นโทษแห่งความโกรธ และการละความโกรธ อันเป็นหนทางให้เกิดประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายตนและผู้อื่น

ดังนั้น การทำความเข้าใจกันระหว่างศาสนา โดยการนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสนทนาปราศรัย จึงเป็นปฏิการะที่เหมาะสมกับการต้อนรับที่เรียกว่า ธรรม-ปฏิบัติสนทนา ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับกรณีว่าเขาสนใจในประเด็นใด และภิกษุต้องเข้าใจในประเด็นนั้นอย่างชัดเจน เช่น เรื่องการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมปัจจุบัน

๒. อัคคิกสูตร ว่าด้วยหลักการบำรุงปัจจัย ๔ ในบุญเขต

สมัยหนึ่ง อัคคิกภวาทวาทพราหมณ์ปรุ่่งข่าวปายาสด้วยเนยใสด้วยคิดว่า จักบูชาไฟ จักบำเรอการบูชาไฟ ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคได้เสด็จเข้าไปปิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ เสด็จไปปิณฑบาตตามลำดับตรอก เข้าไปถึงที่อยู่ของอัคคิกภวาทวาทพราหมณ์แล้วได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร อัคคิกภวาทวาทพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับยืนปิณฑบาตอยู่ จึงได้ตั้งแง่กับพระผู้มีพระภาคว่า

บุคคลผู้เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด
 จบไตรเพท^{๕๐} เป็นพหูสูต
 พราหมณ์ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะนั้น
 จึงควรบริโภคข้าวปายาสนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด
 สาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เฒ่าและสกปรกภายใน
 เป็นผู้แหวดล้อมไปด้วยความโกหก ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์
 มุนีผู้บรรลุนิยาม คือรู้ปุพเพนิวาสนาอย่างแจ่มแจ้ง

^{๕๐} ไตรเพท ในที่นี้หมายถึง พระเวทอันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ มี ๓ คือ (๑) ฤคเวท หรือ อิรุเวท ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า (๒) ยชุรเวท บทสวดอันรอนนในพิธีบูชาญต่าง ๆ (๓) สามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาญ ต่อมาเพิ่ม (๔) อถรรพเวท หรือ อถรรพณเวท ว่าด้วยคณาอาคมทางไสยศาสตร์. ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๔/๒๑๙, อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๙/๑๖๓, อัง.ติก.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๓/๒๓๔.

เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุลความสิ้นชาติแล้ว
 เพราะวิชา ๓ เหล่านี้ จึงเป็นพราหมณ์ผู้จบไตรเพท
 มุ่งผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา นั้น จึงควรบริโภคน้ำข้าวปายาสนี้

อัคคิกถาวาชาพราหมณ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระโคตมผู้เจริญ ขอเชิญ
 บริโภคเถิด พระองค์เป็นพราหมณ์” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

การที่เรากล่าวคาถามีใช้เพื่ออาหาร
 พราหมณ์ นี้ไม่ใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรม
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่รับอาหารที่ได้มาเพราะการกล่าวคาถา
 พราหมณ์ เมื่อธรรมเนียมมีอยู่ จึงมีการประพฤติดังนี้
 ทำนัจบำรุงด้วยข้าวและน้ำ และด้วยปัจจัยอื่น
 แก่พระชีนาสพ ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งปวง
 ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้มีความคะนองอันสงบแล้ว
 เพราะศาสนานั้นเป็นเขตบุญของผู้แสวงบุญ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อัคคิกถาวาชาพราหมณ์เกิดความเลื่อมใส ได้
 บริจาคทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฎิในพระพุทธศาสนา แล้วออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมไม่นานนักก็
 บรรลุพระอรหันต์ผล^{๕๑}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่มีต่อบุคคล
 ต่างลัทธิต่างศาสนา แม้ว่าพราหมณ์จะมีทัศนคติเรื่องการถวายทานต่างจากพระพุทธองค์ แต่ก็ทรง
 อนุเคราะห์ด้วยการชี้แจงให้ทราบว่าควรถวายการบำรุงปัจจัย ๔ แก่บุคคลเช่นใด ใครเป็นบุญเขต
 ที่แท้จริงของผู้แสวงบุญ อาจสงเคราะห์เข้ากับหลักสังคหวัตถุ^{๕๒} คือ

^{๕๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๔/๑๙๙-๒๐๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๓-๒๗๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/
 ๑๙๔/๒๑๙ - ๒๒๐, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๙ - ๒๒๑.

^{๕๒} สังคหวัตถุ คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะ
 วาจาเป็นที่รัก (๓) อัถตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมนันตตตา การวางตนให้สม่ำเสมอ. ที.ปา. (บาลี)
 ๑๑/๒๑๐/๑๓๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐ - ๒๑๑/๑๗๐ - ๑๗๑.

ประการแรก พระองค์ทรงพิจารณาเห็นด้วยพระญาณว่า อัคคิกภวาทวาทพราหมณ์ กระทำวัตรบูชาไฟ ซึ่งเป็นกรกระทำที่เปล่าประโยชน์ และก่อให้เกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิอันทำให้ พราหมณ์นั้นต้องนรก จำเป็นที่พระองค์จะต้องไปแสดงให้เขาเห็นหลักการตามความเป็นจริง เพื่อที่เขาจะไม่หลงผิด โดยไม่หวังที่จะชักจูงให้เขาหันมานับถือพระพุทธศาสนา โดยเห็นได้จากการปฏิเสธวัตรบูชาไฟของเขา

ประการที่ ๒ ทรงทราบด้วยพระญาณว่าพราหมณ์หลังจากได้สนทนาธรรมแล้ว เกิดจิตศรัทธาประสงค์ที่ถวายทาน แต่เมื่อพระองค์ไม่ทรงรับก็คิดว่าจะถวายทรัพย์ ๘๐ โกฎิให้เป็นเครื่องปัจจัย ๔ แก่พระองค์ด้วยประสงค์อนุเคราะห์ จึงกล่าวถึงบุญเขตคือแหล่งที่ควรทำบุญ คือ การกระทำบุญกับพระผู้หมดสิ้นจากกิเลสอาสวะ ซึ่งไม่ได้เจาะจงว่าเป็นพระในพระพุทธศาสนา หรือไม่ แต่ให้พราหมณ์สังเกตที่พฤติกรรมของผู้นั้นเป็นสำคัญ

สารัตถะจากพระสูตรดังกล่าวที่พระสงฆ์พึงแสดงท่าทีต่อบุคคลในศาสนาอื่น คือ การพยายามเข้าไปหาเขาและแสดงหลักการที่ถูกต้องให้เขาเข้าใจ แม้จะเป็นความเชื่อ แต่หากเป็นความเชื่อที่ขัดกับหลักความจริงแห่งสังคัม สังคัมก็ไม่สามารถที่จะยอมรับได้ เช่น ความเชื่อที่ว่า การฆ่าคนต่างศาสนาเป็นการทำความดีบูชาพระผู้เป็นเจ้า หรือการฆ่าสัตว์บูชาบุญเป็นการทำให้พระผู้เป็นเจ้ายินดี เป็นต้น ซึ่งพระสงฆ์จำเป็นต้องจะพึงเข้าไปเป็นที่พึงของคนทุกหมู่เหล่าโดยไม่เลือกว่าเป็นศาสนาใด และไม่พึงมีจิตหวังที่จะให้เขาหันเข้ามานับถือพระพุทธศาสนา

๓. สังคาวสูตร ว่าด้วยทัศนะต่อพิธีล้างบาปด้วยน้ำของพราหมณ์

สมัยนั้น สังคาวพราหมณ์อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี มีลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ปรารณาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ถือการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ ครั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์ เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี กลับมาจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวัตแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลวัตรของสังคาวพราหมณ์และทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคให้เสด็จไปโปรด^{๕๓} พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงเสด็จเข้าไปหาสังคาวพราหมณ์ตรัสถามว่า เขาพูดกันว่า ท่านได้ชื่อว่าเป็นความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ปรารณาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ท่านถือการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ จริงหรือสังคาวพราหมณ์กราบทูลว่าจริงเช่นนั้น

^{๕๓} สังคาวพราหมณ์นั้นเป็นสหายของพระอานนทเถระและเป็นเจ้าลัทธิมีบิวารอยู่ ๕๐๐ตระกูล พระเถระสงสารจึงนิมนต์พระผู้มีพระภาคให้เสด็จไปโปรด. ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๗/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๑/๒๙๙.

พระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงอำนาจประโยชน์จากการกระทำเช่นนั้น สังคารวพราหมณ์ทูลตอบว่า การกระทำเช่นนั้น เป็นการอาบน้ำชำระบาป และลอบบาปที่กระทำมา เพื่อให้ตนเองบริสุทธิ์จากบาป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พราหมณ์ บุคคลผู้ถึงเวททั้งหลายนั้นแล
อาบในห้วงน้ำคือกรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลาย
มีทำคือศีล ไม่ชุนมัว อันสัตว์บุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว
มีตัวไม่เปื่อยก ย่อมข้ามถึงฝั่ง

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สังคารวพราหมณ์กราบทูลสรรเสริญคุณของพระผู้มีพระภาคเป็นอนเอกอนันต์แล้วปฏิญาณตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา^{๕๔}

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสูตรนี้ แสดงท่าทีต่อความเชื่อของศาสนาอื่นที่เชื่อว่า การได้อาบน้ำชำระร่างกายในแม่น้ำคงคา เป็นการชำระบาปให้หมดไป ซึ่งขัดกับพุทธพจน์ที่ว่า “ตนทำชั่วเอง ก็เศร้าหมองเอง ไม่ทำชั่ว ก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้”^{๕๕} เพราะถ้าคนอาบน้ำแล้วไปสวรรค์ปลาและสัตว์น้ำตายไปคงไปสวรรค์กันหมด

ซึ่งพุทธพจน์ดังกล่าว พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งหมายถึงวิธีการที่จะชำระตนให้หมดจดได้นั้นคือ การละเว้นอกุศลธรรมมีปาณาติบาต เป็นต้น ด้วยการสมาทานรักษาศีล มีตัวไม่เปื่อยกด้วยกิเลสทั้งหลาย ย่อมสามารถถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน คือ ความหมดจดที่แท้จริงได้ ซึ่งในระดับศีลปกติ หรือศีลทั่วไปนั้น ย่อมมีอานิสงส์สำหรับผู้ปฏิบัติ ๕ ประการ คือ

- (๑) ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ
- (๒) กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีลสมบุรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป
- (๓) จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ ย่อมไม่เก้อเขิน
- (๔) ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

^{๕๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๗/๒๒๐ – ๒๒๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๗/๒๙๙ – ๓๐๐, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๗/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๘.

^{๕๕} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๘/ ๒๖ , ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘/๔๑, ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๓๓/ ๙๙, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖.

(๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๕๖}

ดังนั้น ความบริสุทธิ์และความหมดจดเป็นสิ่งที่บุคคลพึงกระทำได้ด้วยตนเอง ด้วยการชำระน้ำ คือ ศีลที่บริสุทธิ์ ทำตัวไม่ให้ออกอุกศลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับสมาธิที่จะยกจิตขึ้นสู่สมาธิ แล้วบรรลุความหมดจด คือ พระนิพพานได้

๔. อสุรินทกสูตร ว่าด้วยวิธีเอาชนะผู้อื่นของบัณฑิตผู้รู้แจ้ง

สมัยหนึ่ง อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ ได้ทราบข่าวว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรผู้ เป็นพี่ชาย^{๕๗} ออกบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาค จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับแล้ว ด่าบริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย อันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ เมื่ออสุรินทกภารทวาชพราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงนิ่งเสีย ลำดับนั้น อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระสมณะ เราชนะท่านแล้ว พระสมณะเราชนะท่านแล้ว”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชนพาลกล่าววาจาหยาบคาย ย่อมเข้าใจว่าตนเองชนะ
แต่ความอดกลั้นได้เป็นความชนะของบัณฑิตผู้รู้แจ้ง
ผู้ใดโกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ
ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้น
บุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ
ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก
ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้ที่มีสติ สงบใจไว้ได้
ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย
คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น
เมื่อผู้นั้นรักษาประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย
คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น
ชนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรมย่อมเข้าใจว่าเป็นคนโง่

^{๕๖} อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๑๓/๒๓๘ - ๒๓๙, อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๕ - ๓๕๖.

^{๕๗} ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๙/๒๑๘, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๐๘.

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อสุรินทภวาทวาชพราหมณ์มีจิตศรัทธา เลื่อมใส เข้าถืออุปสมบทในพระพุทธศาสนาสามารถบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุพระอรหัตตผลในที่สุด^{๕๘}

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสุตตรนี้กล่าวถึงข้อวิธีเอาชนะคนพาลด้วยการอดกลั้น เรียกว่า ใช้ความสงบสยบความรุนแรง แม้อสุรินทภวาทวาชพราหมณ์จะด่าอย่างไร พระองค์ก็ทรงนิ่งเฉย จนกระทั่งพราหมณ์ นี้กว่าตนชนะ พระพุทธองค์โดยตรัสว่า ความโกรธไม่ก่อให้เกิดผลดีต่อใคร ๆ เลย เพราะ “ผู้ชนะย่อมยกมือก่อน ผู้พ่ายแพ้ยอมนอนเป็นทุกข์ ผู้ละทิ้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว มีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข”^{๕๙}

ดังนั้น การพยายามใช้วาตะหักล้างคัดค้านกัน ด้วยสาเหตุเพียงเพราะต่างคนต่างมีแนวคิดหรือมีความเชื่อต่างกัน ย่อมก่อให้เกิดผลเสียทั้งแก่ตนเองและแก่คนอื่น เพราะเมื่อมีการโต้แย้งขัดแย้งกันอยู่ ย่อมไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ถือว่าตนชนะได้ตลอด ดังนั้น ต้องใช้สติเป็นเครื่องกำกับใจตนให้รู้ว่า เราทำอะไรอยู่ และเราทำเพื่อประโยชน์อะไร เป็นประโยชน์แก่ตนหรือประโยชน์แก่สังคม เพราะทุกศาสนาล้วนต้องการให้คนเป็นคนดี ไม่อยากให้มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพราะความเห็นต่างเป็นสิทธิส่วนบุคคลที่เกิดจากมโนสำนึกของแต่ละบุคคล ที่ไม่ควรหักหาญน้ำใจซึ่งกันและกัน

๕. พิลังคิกสูตร ว่าด้วยผลที่จะเกิดจากการประทุษร้ายผู้มีศีล

สมัยหนึ่ง พิลังคิกภวาทวาชพราหมณ์^{๖๐} ทราบข่าวว่าพราหมณ์ภวาทวาชจะออกบวช จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้ยื่นนิงอยู่ ณ ที่สมควร ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดคำนึงของพิลังคิกภวาทวาชพราหมณ์ด้วยพระทัยแล้ว ได้ตรัสกับพิลังคิกภวาทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถาว่า

ผู้ใดประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย

^{๕๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๙/๑๙๕ – ๑๙๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๙/๒๖๘ – ๒๖๙.

^{๕๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๕/๑๐๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๔๘, พ.ภ. (บาลี) ๒๕/๒๐๑/๕๒, พ.ภ. (ไทย) ๒๕/๒๐๑/๙๕.

^{๖๐} เพราะเหตุที่เขากะทำน้ำข้าวล้น ๆ และปรุงด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ ไร้ขาย พระสังคีติภวาทจารย์ทั้งหลาย จึงตั้งชื่อเขาว่า พิลังคิกภวาทวาช. ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๐/๒๑๘, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๑/๒๑๐.

ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน
 บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้นซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้
 ดุจดวงลู่อันละเอียดที่บุคคลซัดไปทวนลมแล้ว ฉะนั้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พิลังคิกภวาทวาทพราหมณ์เลื่อมใส ขอบรรพชา
 อุปสมบทแล้วบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็บรรลุอรหัตตผล^{๖๑}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงการกำหนดคุณูปการของบุคคลในศาสนาอื่นที่เข้ามาหาซึ่งใน
 กรณีของพิลังคิกภวาทวาทพราหมณ์นี้ แม้เขาจะโกรธพระผู้มีพระภาคเพียงใด แต่เพราะความ
 โกรธย่อมอยู่ในอกจนไม่สามารถที่จะพูดออกไปได้ พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยเหตุแห่งความเป็น
 ผู้ชอบสังเกตอัธยาศัยของบุคคลอื่น จึงสามารถที่จะดูออกว่าพราหมณ์มาด้วยเหตุใดแต่หากจะ
 ทำเป็นไม่สนใจใยดี ย่อมก่อศัตรูขึ้นมาได้ การหาทางเปิดประตูใจสนทนาจึงจะเป็นหนทางที่ดี
 ที่สุด ดังนั้นพระองค์จึงตรัสในเชิงว่า การประทุษร้ายคนอื่นที่เขาไม่ได้ตอบด้วยโดยเฉพาะ
 พระอรหันต์แม้ด้วยใจ ย่อมได้รับผล คือ (๑) ทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า (๒) เสื่อมทรัพย์ (๓) ถูกทำ
 ร้ายร่างกาย (๔) เจ็บป่วยอย่างหนัก (๕) กลายเป็นคนวิกลจริต (๖) ต้องราชภัย (๗) ถูกกล่าวหา
 อย่างร้ายแรง (๘) เสื่อมญาติ (๙) ทรัพย์สมบัติพินาศย่อยยับ (๑๐) บ้านเรือนถูกไฟไหม้เมื่อตายไป
 ย่อมตกนรก^{๖๒}

จากพระสูตรดังกล่าว หากมองถึงพฤติกรรมที่พระสงฆ์ในปัจจุบันพึงแสดงท่าทีต่อ
 บุคคลในศาสนาอื่นที่มารุกราน ซึ่งบางคนอาจมาด้วยอารมณ์โกรธและมาเพื่อหาช่องทางต่อต้าน
 ภิกษุ พึงเป็นผู้มีไหวพริบปฏิภาณรู้จักสังเกตพฤติกรรมของบุคคล และพึงหาเรื่องทำความเข้าใจ
 กับบุคคลดังกล่าว เพราะความโกรธเหมือนไฟที่กลบด้วยเถ้าซึ่งสามารถที่จะปะทุได้สักวันหนึ่ง
 หากไม่รีบดับเสีย ซึ่งข้อสังเกตที่ผู้วิจัยคิดว่าจะเป็นประเด็นปฏิบัติได้ คือ

๑. ภิกษุสงฆ์พึงรู้จักสังเกตบุคคล และพฤติกรรมของบุคคลว่าเป็นอย่างไร
๒. เมื่อทราบปัญหาแล้วพึงรีบแก้ปัญหาทันทีอย่าให้เกิดเป็นปมปัญหา
๓. พยายามทำความเข้าใจร่วมกัน แม้ความเห็นจะต่างกัน แต่จุดมุ่งหมายย่อม

^{๖๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๐/๑๙๖ - ๑๙๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๐/๒๖๙ - ๒๗๐, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/
 ๑๙๐/๒๑๘, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๑/๒๑๐.

^{๖๒} ชุ.น. (บาลี) ๒๕/๑๓๗ - ๑๔๐/๔๑, ชุ.น. (ไทย) ๒๕/๑๓๗ - ๑๔๐/๗๔ - ๗๕.

เหมือนกัน คือ ความสุขสันติของคนในสังคม

บทบาทของบรรพชิต นอกจากการศึกษาเพื่อขัดเกลาตนเองตามหลักธรรมวินัยแล้ว ต้องรู้จักปรับตัวเองให้เข้ากับสังคม คือ การรู้จักช่วยเหลือสังคมดังพุทธประสงค์ที่ส่งสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนาครั้งแรกนั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์^{๖๓} ซึ่งในการไปสร้างประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกนั้น ด้วยต้องการให้สังคมเกิดความสันติสุข โดยมุ่งสอนสัตว์โลกให้ดำเนินตนอยู่ในวิถีของการไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม และการชำระจิตใจของตนให้ผ่องใส^{๖๔}

๓.๓ วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับฆราวาส

ฆราวาส คือ ผู้อยู่ครองเรือน^{๖๕} ดำเนินชีวิตเหมือนชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ฆราวาสในทัศนะของพราหมณ์สมัยพุทธกาลถือว่าเป็นผู้มีภาระมาก ดังที่สุภมาณพพูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ฐานะแห่งการงานของฆราวาสมีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก มีผลมาก (ส่วน)ฐานะแห่งการงานฝ่ายบรรพชิตมีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย และมีผลน้อย”^{๖๖} พระผู้มีพระภาคจึงตรัสในทำนองว่า ฐานะการงานของฆราวาสนั้นจะมากหรือน้อยอยู่ที่เหตุและผลแห่งการกระทำเป็นสำคัญ^{๖๗} ดังนั้น ฆราวาสจึงเป็น ผู้อยู่ครอบครองเรือนเพื่อสร้างเศรษฐกิจของครอบครัวและเป็นผู้สนับสนุนสมณพราหมณ์ด้วยปัจจัย ๔ เพื่อให้ดำรงเพศบรรพชิตอยู่ได้

ในพราหมณ์สังยุต มีพระสูตรที่มีเนื้อหาสอดคล้องพอที่จะเป็นหลักธรรมสำหรับฆราวาส ดังต่อไปนี้

^{๖๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/ ๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๖๔} ชุ.ธ (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๔

^{๖๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๓/ ๔๕๔ - ๔๕๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๓/๕๘๔.

^{๖๗} คุรยละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๓ - ๔๖๔/ ๔๕๔ - ๔๕๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๓ - ๔๖๔/ ๕๘๔- ๕๘๖.

๓.๓.๑ วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับครอบครัว

ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมที่เล็กที่สุดโดยประกอบด้วยสามีภรรยาและบุตรเป็นต้นแต่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะครอบครัวเป็นรากฐานของการพัฒนาบุคคลทำให้สังคมเข้มแข็งในทางพระพุทธศาสนาได้ใส่ใจในการพัฒนาครอบครัวเพื่อให้เป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาประกอบใช้ในชีวิต

ในพราหมณ์สังยุตมีพระสูตรที่เกี่ยวกับหลักธรรมสำหรับครอบครัวหลายสูตรแบ่งเป็นหลักธรรมสำหรับสามีภรรยา และหลักธรรมสำหรับบุตรธิดา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑.๑ หลักธรรมสำหรับสามีภรรยา

๑. กสิการทวาชสูตร ว่าด้วยการทำหน้าที่ของสามีและภรรยาที่ดี

เข้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังที่ทำการงานของกสิการทวาชพราหมณ์ ชาวเอนกาลาที่กำลังทำพิธีไถนาพร้อมพราหมณ์ ๕๐๐ และบริวารอยู่ ในขณะที่กสิการทวาชพราหมณ์กำลังเลี้ยงอาหารกันอยู่นั้น ชนบริวารเห็นพระผู้มีพระภาค มีพระฉวีวรรณรุ่งเรืองจึงพากันเข้าไปมุงดู พราหมณ์ก็กล่าวงานของตนเสีย จึงได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระองค์ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้ว จึงบริโภค ข้าแต่พระสมณะ แม้พระองค์ก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้ว จงบริโภคเถิด” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์ แม้เราก็ไถและหว่านเหมือนกัน ครั้นไถ และหว่านแล้วก็บริโภค” กสิการทวาชพราหมณ์จึงทูลถามวิธีทำนาของพระผู้มีพระภาค ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสเปรียบไว้ว่า “การทำนาของพระองค์นั้น ให้เอาศรัทธาเป็นพีช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติเป็นผาดและประทัก คุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร ดายหญ้าด้วยคำสัตย์ เอาโลภจะเป็นตัวช่วยทำงานให้สำเร็จ ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้” กสิการทวาชพราหมณ์กราบทูลชื่นชมยินดีนิมนต์ให้ฉัน แต่พระองค์ทรงปฏิเสธภัตรดังกล่าว เพราะเป็นการได้มาโดยไม่ชอบธรรม

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว กสิการทวาชพราหมณ์ได้เข้าใจว่า คนบริโภคผลอันเกิดจากการทำนายน้อมอิมเฉพาะวัน พอวันรุ่งขึ้นก็หิวอีก แต่รสแห่งการไถที่เป็นอมตะย่อมทำให้พ้นทุกข์ได้ จึงเกิดความเลื่อมใสปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต^{๖๔}

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๗-๒๐๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๔๓-๒๔๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๓๐ - ๒๔๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖ - ๒๖๕.

ในวันกระทำพิธีอุปมงคลแรกนานั้น ทั้งพราหมณ์และนางพราหมณีต่างคนต่างทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งเป็นภาระรับผิดชอบของตน กล่าวคือ ฝ่ายสามีชั้นแรกให้ช่างแต่งหน้าทออบน้ำ ได้ทาตัวด้วยขมิ้นหอม นุ่งผ้าราคา ๕๐๐ หม้อผ้าเชี๋ยงป่าราคา ๑,๐๐๐ สวมแหวนนิ้วละ ๒ วง รวมเป็น ๒๐ วง ประดับตุ้มหูรูปราชสีห์ที่หูทั้งสอง สวมผ้าโพกอย่างประเสริฐบนศีรษะ คล้องมาลัยทองที่คอ แวดล้อมไปด้วยหมู่พราหมณ์ สังการงาน มีการให้เตรียมคนไถ ๕๐๐ ให้เตรียมไถให้ประดับตกแต่งสถานที่ ให้เตรียมโคสำหรับไถ เป็นต้น ฝ่ายภรรยา ควบคุมก็สังการให้บริวารหุงข้าวปายาสเตรียมภาชนะหลายร้อยใบ เตรียมใส่เกวียน แล้วอาบน้ำหอม ประดับด้วยเครื่องประดับทั้งปวง มีนางพราหมณีแวดล้อมไปที่การงาน เมื่อถึงเวลากิน ฝ่ายสามีก็ทานข้าวภรรยาก็เที่ยวแจกภาชนะและดูแลเรื่องอาหารการกิน และสามีก็จะสังการในการทำพิธีกรรม ต่าง ๆ และควบคุมการงานจนเสร็จพิธี^{๖๙}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้ กล่าวถึงวิธีการครองเรือนของสามีภรรยาที่มีความเชื่อหรือนับถือศาสนาเดียวกัน เมื่อถึงคราวทำกิจต่างคนต่างก็ต่างทำหน้าที่และให้เกียรติซึ่งกันและกัน คือตัวพราหมณ์ผู้เป็นสามีทำหน้าที่ควบคุมการงานในการไถหว่าน ไม่ก้าวก่ายหน้าที่การบ้านการเรือนของภรรยาที่ควบคุมเรื่องอาหารการกิน ส่วนภรรยาช่วยทำหน้าที่แม่บ้านสนับสนุนสามี ช่วยแบ่งเบาภาระของสามีในการเตรียมหุงหาอาหารมาเลี้ยงดูปู่เสื่อคนที่มาช่วยทำงาน ทั้งเพื่อนและบริวาร เป็นต้น ซึ่งนั่นถือว่า เป็นครอบครัวที่มีความสุขตามหน้าที่ของแต่ละบุคคล

๒. ฌัญชานีสสูตร ว่าด้วยหลักการปฏิบัติต่อคู่ครองที่นับถือศาสนาต่างกัน

สมัยหนึ่ง นางพราหมณีชื่อฌัญชานี^{๗๐} ซึ่งเป็นอริยสาวกผู้โสดาบันได้เป็นภรรยาของพราหมณ์ภารทวาชโคตรซึ่งเป็นคนมีจชาติภูมิ ตามปกติหากวันใดพราหมณ์ผู้เป็นสามีเลี้ยงอาหารพวกพราหมณ์ นางพราหมณีก็ช่วยเลี้ยงดูเพราะทำตามหน้าที่ของภรรยา แต่เวลานางพราหมณีถวายบิณฑบาตแก่พระสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประมุข พราหมณ์ก็หลบหน้าหนีเสีย

นางพราหมณีเป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธรูปเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เมื่อตักใจก็มักจะเปล่งอุทานเป็นคำนโมสรรคพระพุทธรูปเจ้า อยู่มาวันหนึ่งพราหมณ์มีความประสงค์จะเลี้ยง

^{๖๙} ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๒๑๔ - ๒๑๖, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๔๖ - ๒๖๕.

^{๗๐} สกุลของนางพราหมณี พวกพราหมณ์นับถือว่าเป็นตระกูลสูง เพราะเชื่อว่าเกิดจากการทำลายกระหม่อมของพระพรหมออกมา, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๗.

พราหมณ์ ๕๐๐ คน จึงปรึกษากับภรรยา โดยไม่ยอมให้ภรรยาเอ่ยนามของพระผู้มีพระภาค ให้พวกพราหมณ์อื่นได้ยินถึงกับขู่จะฆ่าทิ้งเสีย ภรรยาก็ใจเด็ดถึงกับเอ่ยปากว่า "ถ้าจะไม่ให้ระลึกถึงพระผู้มีพระภาค ฉันไม่สามารถที่จะอดกลั้นอยู่ได้"^{๑๑} ทำให้พราหมณ์จนปัญญาไม่สามารถทำอะไรได้

พอถึงวันเลี้ยงพราหมณ์ ขณะที่กำลังตักข้าวอยู่นั้นเหยียนางสิ้นล้มลง จึงวางถาดอาหารลงแล้วประคองอัญชลีไปทางวัดแล้วเปล่งอุทานแสดงความนอบน้อมพระผู้มีพระภาค พราหมณ์เหล่านั้นโกรธมากรีบคายคำข่าว พวกคนดำพราหมณ์แล้วก็ลุกหนีไป พราหมณ์โมโหต่างนางพราหมณ์แต่ไม่อาจทำอะไรได้จึงมุ่งหน้าเพื่อไปตีว่าทะกะพระผู้มีพระภาค โดยถามว่า

บุคคลกำจัดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข
กำจัดอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก
ข้าแต่พระโคตม พระองค์ทรงพอพระทัย
การกำจัดธรรมอย่างหนึ่ง คืออะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข
กำจัดความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก พราหมณ์
พระอรียะทั้งหลายสรรเสริญการกำจัดความโกรธ
ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน
เพราะบุคคลกำจัดความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ภรรยาชาวโคตรได้ขออุปสมบทและบรรลุมรรคผลในที่สุด^{๑๒}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้ กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันของสามภรรยาที่มีความเชื่อหรือนับถือศาสนาต่างกัน ซึ่งเบื้องต้นจะเห็นได้ว่าพราหมณ์นั้น แม้จะไม่ยอมรับในความเชื่อของภรรยาแต่ก็ยังให้เกียรติภรรยา คือ เมื่อคราวที่ภรรยาทำบุญเลี้ยงพระสงฆ์ พราหมณ์ก็ให้โอกาสนั้นแก่ภรรยาไม่ได้

^{๑๑} ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๒๑๔ - ๒๑๖, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๘.

^{๑๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๑๙๒ - ๑๙๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๓ - ๒๖๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๒๑๔ - ๒๑๖, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๗ - ๒๐๑.

ห้าม แต่ตัวเองไม่ยอมอยู่ร่วมพิธีกรรมนั้น ๆ แต่เมื่อคราวตนเลี้ยงดูพราหมณ์ ก็จะให้ภรรยาช่วยเลี้ยงดูด้วย คือ ให้ภรรยาร่วมในพิธีทำบุญของตนเอง แต่ตนไม่ยอมร่วมในพิธีทำบุญของภรรยา

ส่วนภรรยาก็ทำหน้าที่ของภรรยา คือ เป็นผู้สนับสนุนสามี ไม่ดูหมิ่นสามีที่นับถือศาสนาต่างจากตน แต่คิดว่าการได้ทำบุญเลี้ยงดูพราหมณ์ตามความเชื่อของสามีนอกจากเป็นการสนับสนุนความเชื่อของสามีแล้ว ยังเป็นการให้ทานเพื่อสละความตระหนี่ด้วย^{๗๓}

ดังนั้น การทำหน้าที่ของสามีภรรยาทั้ง ๒ สูตร สามารถที่จะจัดเข้ากับหลักการครองเรือนในทางพระพุทธศาสนา เป็นการดำเนินชีวิตครอบครัว โดยความตกลงใจอยู่กินร่วมกันฉันสามีภรรยา ไม่ว่าจะโดยพฤตินัย หรือ โดยนิตินัย รวมทั้งการมีและการปกครองดูแลบุตรและบริวารในครอบครัวอีกด้วย

๓.๓.๑.๒ หลักธรรมสำหรับบุตรธิดา

ในแต่ละครอบครัว บุตรธิดาถือว่าเป็นบุคคลที่ทำให้ครอบครัวเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ ครอบครัวใดไม่มีบุตรธิดาจัดได้ว่ายังไม่สมบูรณ์เนื่องจากจะไม่มีผู้สืบสกุล เมื่อมีบุตรธิดาพ่อแม่ก็ต้องให้การอบรมเลี้ยงดูเพื่อให้เป็นคนดีของสังคม ฝ่ายบุตรธิดาเมื่อได้รับการเลี้ยงดูจากบิดามารดาแล้ว ย่อมมีหน้าที่ปฏิบัติต่อท่านเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณ ในพราหมณ์สังยุตมีหลักธรรมสำหรับบุตรธิดามีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. มานัตถัทธสูตร ว่าด้วยหลักการทำความเคารพต่อผู้มีพระคุณ

สมัยหนึ่ง มีพราหมณ์ชื่อมานัตถัทธะ (กระด้างเพราะถือตัว) ฟานักอยู่ในกรุงสาวัตถี เขาไม่ไหว้มารดาบิดา อาจารย์และพี่ชายเลย วันหนึ่ง เขาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถูกพระองค์ให้ละพยศได้แล้วจึงทูลถามว่า

บุคคลไม่ควรทำมานะในใคร

ควรมีความเคารพในใคร

พึงยำเกรงในใคร

บูชาใครด้วยดีแล้วจึงจะเป็นการดี

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

บุคคลไม่ควรทำมานะในมารดา

^{๗๓} ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๒๑๔ - ๒๑๖, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๘.

บิดา พี่ชาย และในอาจารย์เป็นที่ ๔
 ฟังมีความเคารพในบุคคลเหล่านั้น
 ฟังยำเกรงในบุคคลเหล่านั้น
 บุษาบุคคลเหล่านั้นด้วยดีแล้วจึงเป็นการดี
 บุคคลฟังทำลายมานะ ไม่ควรกระด้าง
 ฟังนอบน้อมพระอรหันต์ ผู้เยือกเย็น
 ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่านั้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มานัตถัทธพราหมณ์ได้ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่
 ฟังตลอดชีพ^{๗๔}

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงความถือตัวจัดของบุคคลบางคนที่ไม่ยอมไม่ไหวหรือให้ความเคารพ
 ใคร ไม่ว่าจะบิดามารดา ครูอาจารย์ พี่ ญาติผู้ใหญ่ เป็นต้น ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า
 มานะ^{๗๕} คือ ความถือตัว ความสำคัญว่าเป็นนั่นเป็นนี่^{๗๖}

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคให้พราหมณ์ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใหม่ พยายามมอง
 ให้เห็นคุณค่าที่ควรเคารพของบุคคลอื่น เป็นการชี้ให้เห็นถึงคุณของผู้มีพระคุณว่ากว่าที่เราจะมี
 วันนี้อย่างเห็นอียากเพียงไร โดยมองถึงบุคคลที่ใกล้ชิดเป็นอันดับแรกคือบิดามารดา พี่ชาย และ
 ครูอาจารย์ ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนเลี้ยงดูเรามาทั้งทางด้านร่างกายและวิชาความรู้ต่าง ๆ นานา

จากสาระสำคัญของพระสูตรดังกล่าว ทำให้มองเห็นถึงวิธีแก้ปัญหาบุตรธิดาขาดความ
 เคารพยำเกรงในบิดามารดา โดยส่วนมากมักจะเกิดความคิดว่าตนเองมีความรู้ความสามารถ

^{๗๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๑/๒๑๔ - ๒๑๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๑/๒๙๑ - ๒๙๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/
 ๒๐๑/๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๕ - ๒๘๖.

^{๗๕} มานะ มี ๙ ประการ คือ คือ ๑. เป็นผู้เลศกว่าเขาถือตัวว่าเลิศกว่าเขา ๒. เป็นผู้เลศกว่าเขาถือ
 ตัวว่าเสมอเขา ๓. เป็นผู้เลศกว่าเขาถือตัวว่าด้อยกว่าเขา ๔. เป็นผู้เสมอเขาถือตัวว่าเลิศกว่าเขา ๕. เป็นผู้เสมอ
 เขาถือตัวว่าเสมอเขา ๖. เป็นผู้เสมอเขาถือตัวว่าด้อยกว่าเขา ๗. เป็นผู้ด้อยกว่าเขาถือตัวว่าเลิศกว่าเขา ๘. เป็นผู้
 ด้อยกว่าเขาถือตัวว่าเสมอเขา ๙. เป็นผู้ด้อยกว่าเขาถือตัวว่าด้อยกว่าเขา. ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๒๑/ ๖๓-๖๖, ๗๗/
 ๑๖๑ - ๑๖๒, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๑/๙๖ - ๙๗, ๗๗/๒๓๑, ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๐๓/ ๒๑๔ - ๒๑๖, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/
 ๑๐๓/๓๕๓, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๖๒/ ๔๗๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๒/๖๑๖ - ๖๑๗.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑๖

มากกว่าท่านเหล่านั้นที่ได้หยุดพัฒนาการแล้ว ไม่มีวิสัยทัศน์ หรือไม่ทันสมัยล้ำหลัง จึงเกิดความ
 คูหมั่นดูแล คิดว่าตนเองมีความรู้ความสามารถมากเหลือเกิน โดยลืมนึกไปว่าสิ่งที่ตนได้ยื่น
 หยัดอยู่จนถึงทุกวันนี้เพราะใคร ซึ่งวิธีที่พระผู้มีพระภาคทรงวางไว้เป็นแบบมีอยู่ ๔ วิธีด้วยกัน คือ

- (๑) ละความถือตัว คือ ละความถือว่าตนมีความสามารถมาก
- (๒) มีความเคารพ คือ เทิดทูนพระคุณของท่านเหล่านั้นอยู่เสมอ
- (๓) มีความยำเกรง คือ ให้เกียรติท่านว่าเป็นผู้ที่ควรนอบน้อม
- (๔) กระทำการบูชา คือ การแสดงออกถึงความเคารพบูชา

๒. มาตุโปสกสูตร ว่าด้วยอานิสงส์การเลี้ยงดูบิดามารดา

ครั้งหนึ่ง มาตุโปสกพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูล
 พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์แสวงหาภิกษาโดยธรรมได้มาแล้วก็เลี้ยง
 มารดาและบิดา ข้าพระองค์ทำเช่นนี้ ชื่อว่าทำกิจที่ควรทำหรือไม่” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ชอบ
 ยิ่งนัก พราหมณ์ ท่านทำดังนี้ชื่อว่าได้ทำกิจที่ควรทำแท้ ด้วยว่าผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยธรรมได้
 มาแล้วก็เลี้ยงมารดาและบิดา ผู้นั้นย่อมประสบบุญเป็นอันมาก” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถา
 ประพันธ์ต่อไปนี้

บุคคลใดเลี้ยงมารดาและบิดาโดยชอบธรรม
 เพราะการบำรุงเลี้ยงมารดาและบิดาเช่นนี้
 บัณฑิตย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นขณะที่ยังอยู่ในโลก
 ครั้นจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว มาตุโปสกพราหมณ์ได้ถึงพระรัตนตรัยเป็น
 สรณะเป็นอุบาสกผู้เข้าถึงธรรมและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา^{๗๗}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้ กล่าวถึงวิธีการบำรุงเลี้ยงบิดามารดา และอานิสงส์ของการกระทำกิจ
 ดังกล่าว ซึ่งบิดามารดาถือว่ามีพระคุณ เพราะเป็นผู้เฝ้าพุ่มพักเลี้ยงบุตรธิดามาตั้งแต่อยู่ใน
 ครรภ์ ซึ่งบุตรธิดานั้นควรเลี้ยงดูท่านโดยชอบธรรม ซึ่งในพระสูตรดังกล่าว พระผู้มีพระภาคมีพระ
 ประสงค์ คือ ให้บุตรธิดาเลี้ยงดูบิดามารดาโดยธรรม คือ การแสวงหาวิชาชีพหรือการประกอบกิจ

^{๗๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๘-๒๑๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๑๗, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๕/
 ๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๔.

โดยสุจริตอย่างใดก็ได้ แล้วบำรุงเลี้ยงท่านให้มีความสุข ไม่ใช่การเลี้ยงดูท่านด้วยการแสวงหาที่
ทุจริตผิดหลักธรรม ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า” เป็นการกระทำการสงเคราะห์ด้วยอามิส
สงเคราะห์ และธรรมสงเคราะห์”^{๗๘}

ซึ่งการกระทำการบำรุงบิดามารดาดังกล่าวนั้น นอกจากจะทำให้บิดามารดามี
ความสุขแล้ว ยังส่งผลต่อผู้ปฏิบัติอยู่ ๒ ประการ คือ

- (๑) บัณฑิตหรือท่านผู้ฉลาดในธรรมย่อมสรรเสริญคุณของกตัญญูคนหนึ่งที่บุคคลนั้น
- (๒) เมื่อเขาตายไปย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๓. มหาศาลสูตร ว่าด้วยวิธีปฏิบัติต่อบุตรธิดาที่ทอดทิ้งบิดามารดา

ครั้งหนึ่ง พราหมณ์มหาศาล ซึ่งเคยมีทรัพย์ถึง ๘ แสน แต่ได้ใช้จ่ายในงานอวาท-
มงคลของบุตรทั้ง ๔ คน คนละแสนรวมเป็น ๔ แสน หลังจากภรรยาเสียชีวิต ลูก ๆ กลัวว่า ถ้าพ่อ
แต่งงานมีลูกกับภรรยาใหม่ ครอบครัวก็จะแตกแยก จึงรับปากว่าจะผลัดกันดูแลพ่อจนตลอดชีวิต
เมื่อพ่อเชื่อใจ จึงขอให้พ่อแบ่งทรัพย์ให้คนละแสน แล้วแบ่งเครื่องอุปโภคบริโภคออกเป็น ๔ ส่วน
เพื่อให้บุตรแต่ละคนนำไปเป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูพ่อ เมื่อลูก ๆ ได้ทรัพย์สมบัติแล้วกลับไม่ได้
เลี้ยงดูพ่อตามที่ได้รับปากไว้ พราหมณ์อยู่กับบุตรคนโตได้ ๒ – ๓ วัน ลูกสะใภ้ก็มาพูดเสียสยได้
ให้ไปอยู่กับลูกคนอื่น ๆ พราหมณ์โกรธน้อยใจ จึงหนีไปอยู่กับลูกคนอื่น ๆ ลูกคนอื่น ๆ ก็ขับไล่พ่อ
ให้ไปอยู่กับคนอื่น ๆ อีก เมื่อพราหมณ์ไม่สามารถอยู่กับลูกคนใดได้จึงไปบวชเป็นตาปะขาวเที่ยว
ขออาหารเลี้ยงชีพจนแก่ชรา^{๗๙} มีร่างกายซูบผอม แต่งตัวมอซอ วันหนึ่งพราหมณ์เดินเข้าไปกราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บุตรของข้าพระองค์ ๔ คนในบ้านนี้ คบคิดกับ
ภรรยาแล้วขับข้าพระองค์ออกจากเรือน” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์ ถ้าอย่างนั้น ท่านจง
เรียนคาถานี้ เมื่อหมู่มหาชนประชุมกันที่สภา และเมื่อพวกบุตรมาประชุมกันพร้อมแล้วท่านจง
กล่าวคาถานี้ว่า

เราหลงชื่นชมและปรารถนาความเจริญแก่บุตรเหล่าใด
บุตรเหล่านั้นคบคิดกับภรรยาว่าเรา ดุจสุนัขข่มเหงสุกร

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คุณบิดามารดา สุตพรรณนามหาศาล**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒.

^{๗๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๑๒ - ๒๑๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๔๘ - ๒๕๐, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/
๒๐๐/๒๔๗ - ๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๗ - ๒๘๒.

ได้ยินว่า บุตรเหล่านั้นเป็นอสัตบุรุษผู้ลามก
 ร้องเรียกเราว่า พ่อ ๆ
 บุตรเหล่านั้นเหมือนยักษ์แปลงร่างมาเกิดเป็นบุตร
 ละทิ้งเราผู้ล่วงเข้าปัจฉิมวัยไว้
 บุตรเหล่านั้นกำจัดคนแก่ผู้ไม่มีสมบัติ
 ออกจากที่อาศัยหากิน ดุจม้าแก่ที่เจ้าของปล่อยทิ้ง ฉะนั้น
 บิดาของบุตรผู้เป็นพาล เป็นผู้เฒ่า ต้องขอเขากินในเรือนผู้อื่น
 ว่ากันว่า ไม้เท้าของเรายังดีกว่า
 พวกบุตรที่ไม่เชื่อฟังจะดีอะไร
 เพราะไม้เท้าใช้ป้องกันโคหรือสุนัขดู ๆ ได้
 ในที่มีดใช้ยื่นไปข้างหน้าได้ ในที่ลึกใช้หยั่งความเอาได้
 พลาดแล้วช่วยพยุงไว้ได้ด้วยอานุภาพไม้เท้า^{๙๐}

พราหมณ์ได้ทำตามคำแนะนำ เมื่อพวกมนุษย์ได้ฟังคำนั้น พวกโกธบุตรของ
 พราหมณ์ประสงค์จะทำร้าย เพราะพวกเขาถือประเพณีว่า ผู้ใดกินของของบิดามารดาแล้วไม่
 เลี้ยงดูท่าน ผู้นั้นสมควรตาย บุตรเหล่านั้นหมอบกราบสำนึกผิด พราหมณ์เพราะสงสารบุตรจึง
 ขอร้องให้ชนทั้งหลายอย่าทำร้ายลูกตน

ลำดับนั้น พวกบุตรนำพราหมณ์มหาศาลไปยังเรือน ให้อาบน้ำแล้วให้นุ่งห่มผ้าคู่หนึ่ง
 พราหมณ์มหาศาลนั้นถือผ้าคู่หนึ่งไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่
 บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั้น ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า
 “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าชื่อว่าเป็นพราหมณ์ แสวงหาทรัพย์สำหรับอาจารย์ มาให้อาจารย์
 ขอพระโคตมผู้เจริญ ผู้เป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า จงรับส่วนของอาจารย์เถิด” พระผู้มีพระภาคทรง
 รับด้วยความอนุเคราะห์ พราหมณ์มหาศาลนั้นได้เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยตลอดชีพ และใน
 คราวที่บุตรทำบุญเลี้ยงพระ หลังจากที่พระผู้มีพระภาคตรัสคุณของการเลี้ยงดูบิดามารดาและ
 แสดงอริยสัจ ๔ แล้ว พราหมณ์พร้อมด้วยบุตรทั้ง ๔ และสะใภ้ทั้ง ๔ ได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล^{๙๑}

^{๙๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๑๒ - ๒๑๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๘๘ - ๒๙๐, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/
 ๒๐๐/๒๔๗ - ๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๘๘ - ๒๙๐.

^{๙๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๑๒ - ๒๑๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๘๘ - ๒๙๐, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/
 ๒๐๐/๒๔๗ - ๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๗ - ๒๘๒.

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสูตรนี้เบื้องต้นกล่าวถึงน้ำใจของบิดาที่แม้จะถูกลูกทอดทิ้ง แต่เมื่อลูกสำนึกผิด ยอมกลับตัวเป็นคนกตัญญูแล้ว ก็ยอมที่จะให้อภัยเสมอ และยังปลุกฝังคุณความดีให้กับลูกโดย กลอุบาย คือ การบอกว่าพระผู้มีพระภาคเป็นเพื่อนกับบิดา ควรที่ลูกจะเตรียมภัตตาหารไว้ถวาย พระองค์ด้วยทำให้ลูก ๆ ได้พบพระผู้มีพระภาคได้ใกล้ชิดกับความดีงาม และกล่าวถึงการเลี้ยงดู บิดามารดาในยามชรา ซึ่งสามารถที่จะสรุปได้ ๒ ประเด็น คือ

(๑) การได้เลี้ยงดูกาย คือ การได้จัดแจงข้าวน้ำโภชนาหารให้บิดามารดาได้กินอิ่ม สำราญ และการได้แต่งตัวด้วยผ้านุ่มห่มที่เหมาะสมกับวัย

(๒) การได้เลี้ยงดูใจ คือ การรักษาน้ำใจท่าน โอนอ่อนตามความเห็นของท่าน เช่น พรหมณ์แนะนำให้ลูกทำบุญ ลูก ๆ ก็เต็มใจทำ เมื่อจะทำบุญก็ปรึกษาบิดาว่าควรทำที่ไหน ทำกับใคร ก็เข้าไปปรึกษาเพื่อขอคำชี้แนะจากท่าน เรียกว่า เป็นการให้เกียรติท่าน ไม่กระทำการโดย พลังการ

๓.๓.๒ วิเคราะห์หลักกรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา

อุบาสกอุบาสิกา คือ บุคคลผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย คนใกล้ชิดพระศาสนา คฤหัสถ์ผู้ชาย ผู้หญิงที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ^{๔๒} อุบาสก อุบาสิกาเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกา^{๔๓} อุบาสกอุบาสิกาจึงถือว่าเป็นพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ที่มีความสำคัญในการช่วยสนับสนุนกิจการพระพุทธศาสนาให้ เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในพรหมณสังยุตต์นี้มีหลักกรรมที่พืงนำมาวิเคราะห์ที่อุบาสกอุบาสิกาพืง นำไปใช้ในชีวิิต ดังนี้

๑. สุนทริกสูตร ว่าด้วยการสักการบูชาผู้ควรบูชา

สมัยหนึ่ง สุนทริกภวาทวาชพรหมณบุชชาไฟ บำเรอการบูชาไฟอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา ครั้นบูชาแล้วลุกขึ้นจากที่นั่งเหลียวดูทิศทั้ง ๔ โดยรอบด้วยคิดว่า “ใครหนอ ควรบริโภคข้าวปายาส อันเหลือจากการบูชานี้” ได้เห็นพระผู้มีพระภาคทรงห่มผ้าคลุมพระวรกายตลอด พระเศียรประทับ นิ่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ครั้นเห็นแล้ว มือซ้ายถือข้าวปายาสที่เหลือจากการบูชาไฟ มือขวาถือ คนโทน้ำ เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ท่านเป็นชาติอะไร”

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๔

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ท่านอย่าถามถึงชาติ แต่จงถามถึงความประพัตถิเกิด
 ไผ่ยอมเกิดจากไม้ บุคคลถึงแม่เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนีได้
 มีความทรงจำ เป็นผู้เฉลียวฉลาด
 กีดกันอกุศลธรรมได้ด้วยhiri ฝีกตนด้วยสัจจะ
 ประกอบแล้วด้วยทมะ ถึงที่สุดเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว
 ผู้ได้น้อมการบูชาเข้าไปบูชามุนีนั้น
 ผู้นั้นชื่อว่าบูชาพระทักษิโณยบุคคลอุกกาล

สุนทรภักการทวาชพราหมณ์ขึ้นชมภาษิต ปรรารถนาจะถวายข้าวมธุปายาส
 แต่พระองค์ไม่ทรงรับ และแนะนำให้นำไปทิ้งเสีย เพราะโภชนะดังกล่าวไม่มีใครสามารถย่อยได้
 เพราะเทวดาได้เต็มทิพย์รสลงไป นอกจากพระผู้มีพระภาคกับพระอรหันต์ผู้บรรลุสมาบัติ ๘
 เท่านั้น

ลำดับนั้น สุนทรภักการทวาชพราหมณ์ทั้งข้าวปายาสอันเหลือจากการบูชานั้น ให้จม
 ลงไปในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ ครั้งนั้น ข้าวปายาสที่เหลือจากการบูชานั้น ที่สุนทรภักการทวาชพราหมณ์
 เทลงแล้วในน้ำย่อมมีเสียงดังจี้จี้ และเดือดเป็นควันคลุ้ง เหมือนผาลที่ร้อนตลอดทั้งวัน อันบุคคล
 จุ่มลงในน้ำย่อมมีเสียงดังจี้จี้ และเดือดเป็นควันคลุ้ง ฉะนั้น

ลำดับนั้น สุนทรภักการทวาชพราหมณ์ประหลาดใจเกิดขนลุกชูชัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
 พระภาคถึงที่ประทับแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสุนทรภักการทวาช
 พราหมณ์ผู้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรด้วยพระคาถาทิ้งหลายว่า

พราหมณ์ ท่านกำลังเผาไม้อยู่ อย่าสำคัญว่าบริสุทธิ์
 ก็การเผาไม้นี้เป็นของภายนอก
 ผู้ฉลาดทั้งหลายไม่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้นั้น
 พราหมณ์ เราเลิกการเผาไม้ที่บุคคลพึงปรรารถนา
 ความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้ซึ่งเป็นของภายนอก
 ยังไฟให้โพลงภายในตนทีเดียว
 เราเป็นพระอรหันต์ มีไฟอันโพลงแล้วเป็นนิത്യ
 มีจิตตั้งไว้ชอบแล้วเป็นนิത്യ ประพัตถิพรหมจรรย์อยู่
 พราหมณ์ มานะเป็นคุณภาวะคือหาบของท่าน

ความโกรธเป็นดุจควัน มุสาวาทเป็นดุจเถ้า
 ลิ่นเป็นดุจภาชนะเครื่องบูชา หทัยเป็นดุจที่ตั้งกองไฟ
 ตนที่ฝึกดีแล้ว เป็นความรุ่งเรืองของบุรุษ
 พรหมณ์ บุคคลผู้ถึงเวททั้งหลายนั้นแล
 อาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย
 มีท่าคือศีล ไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว
 มีตัวไม่เปียก ย่อมข้ามถึงฝั่ง
 พรหมณ์ สัจจะ ธรรม ความสำรวม พรหมจรรย์
 การถึงธรรมอันประเสริฐ อาศัยในท่ามกลาง
 ท่านจงทำความขอบน้อมในพระชินาสพผู้ชื่อตรงทั้งหลาย
 เรากล่าวคนนั้นว่า ผู้มีธรรมเป็นสาระ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สุนทรภิกษุทวาทพรหมณ์ได้เกิดศรัทธาอันพอใจ
 ไปในบรรพชาอุปสมบท ต่อมาไม่นานก็บรรลุพระอรหัตผล^{๔๔}

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสูตรนี้ กล่าวถึงหลักความเชื่อ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญว่าเป็นความเชื่อที่ตรงประเด็น
 หรือไม่ ซึ่งพรหมณ์มีความเชื่อว่าการจุดไฟบูชาที่ริมฝั่งแม่น้ำ ด้วยการนำข้าวมธุปายาสไปเผา
 จะทำให้ตนบริสุทธิ์ เป็นการให้ทานที่มีอานิสงส์มากซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่า การกระทำดังกล่าว
 เป็นการกระทำที่เสียเปล่า เพราะไม่ปรากฏผลที่จะได้รับอย่างแท้จริง นอกจากการเผากิเลสใน
 ภายในด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ

เช่นกันกับอุบาสกอุบาสิกา ควรปฏิบัติตนอยู่ในคุณธรรมของตน ๕ ประการ คือ

- (๑) เป็นผู้มิมีศรัทธา
- (๒) เป็นผู้มิมีศีล
- (๓) เป็นผู้ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล
- (๔) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้

^{๔๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๕/๒๐๑ - ๒๐๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕ - ๒๗๘, ส.ส.ป. (บาลี) ๑๕/
 ๒๐๑/๒๕๑, ส.ส.ป. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๒๖ - ๒๓๓.

(๕) ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน^{๘๕}

ปัจจุบันจะเห็นได้ว่า บุคคลที่ปฏิญาณตนว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกา ยังมีความเชื่อ มงายไร้สาระ เช่น การทำพิธีสวดมนต์ภาวนาสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา การเชื่อในสิ่งที่ไม่ควรเชื่อ การเชื่อการทรงเจ้าเป็นต้น ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วผู้ที่ปฏิญาณตนว่าเป็นอุบาสกอุบาสิกา นั้นแหละ เป็นผู้พาให้สังคมวิปริตทางความเชื่ออย่างถูกต้องในหลักการทางพระพุทธศาสนา

๒. เทวहितสูตร ว่าด้วยหลักการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรด้วยโรคลม พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียก ท่านพระอุปวาณะมาตรัสว่า “อุปวาณะ เออเถิด เธอจงจัดหาน้ำร้อนสำหรับเรา” ท่านพระอุปวาณะทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังที่อยู่ของ เทวहितพราหมณ์แล้วยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร เทวहितพราหมณ์ได้เห็นท่านพระอุปวาณะยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวกับท่านพระอุปวาณะด้วยคาถาว่า

ท่านเป็นสมณะไล่น ครองผ้าสังฆาฏิยืนนิ่งอยู่
ท่านปรารถนาอะไร แสวงหาอะไร มาเพื่อขออะไร

ท่านพระอุปวาณะตอบว่า

พระสุคตมุนีเป็นพระอรหันต์ในโลก
ทรงพระประชวรด้วยโรคลม
พราหมณ์ ถ้าท่านมีน้ำร้อน
ขอท่านจงถวายแต่พระสุคตมุนีด้วยเถิด
อาตมภาพปรารถนาจะนำไปถวายพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
ผู้ควรบูชาสักการะ และนับถือกว่าบรรดาพระอริยบุคคล
ที่ควรบูชาสักการะ และนับถือเหล่านั้น

ครั้งนั้น เทวहितพราหมณ์ให้บุรุษถือกาน้ำร้อนและหอน้ำอ้อยตามไปถวายท่าน พระอุปวาณะ ลำดับนั้น ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วทูลให้ทรงสนาน และใช้น้ำร้อนละลายน้ำอ้อยแล้วถวายพระผู้มีพระภาค ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหายจาก พระอาการประชวร ต่อมาเทวहितพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้สนทนา

^{๘๕} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๕/๑๗๕, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๗๒ - ๒๗๓.

ปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั้น ฦ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ด้วยคาถาว่า

บุคคลพึงให้ไทยธรรม ฦ ที่ไหน
 ทานที่บุคคลให้ ฦ ที่ไหน มีผลมาก
 ทักขิณาสำเร็จผลอย่างไรแก่บุคคลผู้บูชาอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

มุณีผู้บรรลุลูกปัญญา คือ ฐูปุพเพนิวาสนญาณอย่างแจ่มแจ้ง
 เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุลูกความสิ้นชาติแล้ว
 บุคคลพึงให้ไทยธรรมในมุณีนี้ ทานที่ให้แล้วในมุณีนี้มีผลมาก
 ทักขิณาสำเร็จผลอย่างไรแก่บุคคลผู้บูชาอย่างไรแล

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว เทวहितพราหมณ์เกิดศรัทธาเลื่อมใสว่าตนได้
 ถวายทานในเขตอันดีแล้ว จึงปฏิญาณตนว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงรัตนตรัย^{๘๖}

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสุตตรนี้กล่าวถึงหน้าที่ของพุทธบริษัทที่พึงกระทำต่อพระสงฆ์ คือการขวนขวายใน
 กิจของสงฆ์ ดังเทวहितพราหมณ์รู้ว่าพระสงฆ์ต้องการน้ำร้อนเพื่อไปดื่มแก้โรคลม แม้นตนจะยังไม่ได้
 เป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนาแต่ก็มีน้ำใจขวนขวายหาน้ำร้อนและน้ำอ้อยถวาย เพื่อทราบว่
 น้ำอ้อยช่วยขบลมได้ แต่เมื่อได้สนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคในภายหลังจึงมีจิตปราโมทย์ใน
 ทานยิ่งขึ้นไป

ในคาถาที่เป็นบทสนทนา พระผู้มีพระภาคตรัสถึงผลแห่งทานที่มีผลมาก คือ การได้
 ถวายแก่พระอรหันตชินาสพ อันที่จริงแล้ว ในการกระทำบุญ ย่อมหวังความบริสุทธิ์แห่งผลของ
 การให้ทานที่มีผลมากนั้น จะต้องประกอบด้วยความบริสุทธิ์ของบุคคลทั้งสองฝ่ายคือทายก และ
 ปฏิคาหก ไม่ใช่การบริสุทธิ์เฉพาะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็จะทำให้ทานนั้นมีผลมาก ทักขิณาวิสุทธิความ
 บริสุทธิ์แห่งทักษิณามี ๔ ประการ คือ

(๑) ทักขิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (ผู้ให้) แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับ) หมายถึง
 ทายกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่ปฏิคาหกเป็นผู้ทุศีล มีกรรมเลวทราม

^{๘๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๙/๒๑๐ - ๒๑๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗ - ๒๘๘, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/
 ๑๙๙/๒๔๕ - ๒๔๗, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๒ - ๒๗๔.

(๒) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก คือ ทายกเป็นผู้มีศีลมีธรรมเลวทราม แต่ปฏิบัติคาหกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม

(๓) ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิบัติคาหก คือ ทายกเป็นผู้มีศีล มีธรรมเลวทรามและปฏิบัติคาหกก็เป็นผู้มีศีล มีธรรมเลวทราม

(๔) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิบัติคาหก คือ ทายกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมและปฏิบัติคาหกก็เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม^{๔๗}

จากพระสูตรดังกล่าว เน้นไปที่ประเด็นของการทำอย่างไรจึงจะถวายทานแล้วให้เกิดผลอย่างแท้จริง ซึ่งก็สรุปลงตรงที่ทั้งทายกทั้งปฏิบัติคาหกล้วนเป็นผู้บริสุทธิ์ คือ ทายกเป็นผู้มีศีลแสวงหาวัตถุทานมาได้ความสุจริต มีจิตน้อมเข้าไปถวายแก่ปฏิบัติคาหกผู้เป็นพระอรหันต์บุคคลต่ำสุดคือ เป็นผู้ทรงศีล สูงสุด คือ เป็นผู้บรรลुพระอรหันต์ผลนั่นเอง

หลักธรรมสำหรับครอบครัวในพราหมณ์สังยุตต์นั้นมีอยู่ ๓ ประเด็น คือ (๑) หลักธรรมสำหรับครอบครัว เป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณธรรมที่สามีและภรรยาพึงอยู่ครองรักครองเรือนกันอย่างมีความสุข แม้จะมีบางกรณีที่มีความเชื่อหรือศาสนาที่ต่างกัน แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ เพราะต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน

(๒) หลักธรรมสำหรับบุตรธิดา เป็นหลักธรรมที่ชี้ให้บุตรธิดาที่มีความกระด้างดื้อหมิ่นผู้มีพระคุณให้ทราบคุณของท่าน เป็นผู้มีความเคารพผู้อื่นและรู้จักความกตัญญูกตเวที

(๓) หลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา แสดงถึงหลักของความเชื่อตามหลักความเป็นจริง ไม่เชื่อลมมาย และการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการรู้จักเลือกที่จะทำทานเพื่อให้มีผลมาก

๓.๔ วิเคราะห์หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ

นอกจากหลักธรรมในพราหมณ์สังยุตต์จะมีเนื้อหาเป็นหลักปฏิบัติสำหรับบรรพชิต (พระภิกษุสามเณร) และสำหรับฆราวาสแล้ว จากการศึกษาพบว่า มีพระสูตรอีกจำนวนหนึ่งที่มีเนื้อหาเข้ากับหลักธรรมอื่นๆ ด้วย คือ หลักการปฏิบัติต่อคนในสังคม หลักการปฏิบัติต่อผู้ปกครอง และหลักการปกครองบ้านเมือง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๔๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/ ๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘ - ๒๘๗, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๘๐๐/๔๖๑ - ๔๖๒, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๐๐/๘๓๕ - ๘๓๘.

๓.๔.๑ หลักการปฏิบัติต่อคนในสังคม

สังคม คือ คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน^{๘๘} การที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปต่างมีความเห็นร่วมกัน และได้ตั้งเป็นกลุ่มย่อมขึ้นมาโดยมีเป้าหมายหลักคือความสามัคคีและความสงบสุขร่วมกัน แต่เนื่องจากต่างจิตต่างใจอาจทำให้ความคิดบางเรื่องแตกต่างกันได้ ดังนั้นการจะให้คนที่มีความคิดเห็นต่างกันอยู่ร่วมกันได้ จำต้องมีกฎเกณฑ์กติกาบางอย่างให้ปฏิบัติ ในพราหมณ์สังยุตมีหลักธรรมสำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติต่อคนในสังคมดังต่อไปนี้

๑. อหิงสกสูตร ว่าด้วยหลักการปฏิบัติต่อบุคคลอื่น

ครั้งหนึ่ง อหิงสกาภวพรหมณ์^{๘๙} เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชื่ออหิงสกะ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชื่ออหิงสกะ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ถ้าท่านชื่ออหิงสกะ ท่านก็ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น
 ผู้ใดไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทางกาย ทางวาจา และทางใจ
 ผู้นั้นจึงชื่ออหิงสกะโดยแท้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อหิงสกาภวพรหมณ์เลื่อมใสขออุปสมบท บำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัตผล^{๙๐}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงข้อปฏิบัติของบุคคลที่จะเข้าสู่สังคม ไม่พึงเบียดเบียนผู้อื่นทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ อันได้แก่

^{๘๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖) หน้า ๑๑๕๙.

^{๘๙} พราหมณ์นี้ ชื่อ อหิงสกะ มีโคตรชื่อ ภวพรหมณะ เวลาถามปัญหามักประกาศชื่อตนว่า อหิงสกะ คือ ผู้ไม่เบียดเบียนใคร พระสังคีติการยจึงตั้งชื่ออย่างนั้น . ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๑/๒๑๘, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๒.

^{๙๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๑/๑๙๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๖๙ - ๒๗๐.

(ก) กายกรรม ๓ คือ

- (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
- (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้
- (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม

(ข) วาจากรรม ๔ คือ

- (๑) เว้นขาดจากการพูดเท็จ
- (๒) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด
- (๓) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ
- (๔) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ

(ค) มโนกรรม ๓ คือ

- (๑) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา
- (๒) ความมีจิตไม่พยาบาท
- (๓) ความเห็นชอบ^{๙๑}

หลักกรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เรียกว่า กุศลกรรมบถ เป็นทางแห่งกุศลที่พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ในที่นี้ เพราะเมื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางกาย ย่อมไม่หวาดระแวงว่าจะถูกทำร้าย ถูกขโมยสิ่งของ หรือถูกคนอื่นดูหมิ่นหรือติดโรคร้ายแรงเป็นต้น เมื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางวาจา ย่อมไม่กลัวถูกคนอื่นพูดจาหลอกลวงหรือพูดให้เข้าใจ และเมื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยใจ จิตใจย่อมไม่มีความหวาดระแวง มีแต่ความสุขสงบเป็นที่สุดได้

๒. สุทธิกสูตร ว่าด้วยหลักการไม่ดูหมิ่นบุคคลเพราะถือวรรณะ

ครั้งหนึ่ง สุทธิกภราทวาชพราหมณ์^{๙๒} เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรได้กล่าวคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า

^{๙๑} อัง.ทสก. (บาลี) ๑๑/๓๔๗/ ๒๓๘, ๓๖๐/๒๗๖ - ๒๗๗, อัง.ทสก. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒- ๓๖๓, ๓๖๐/๔๒๗ - ๔๓๒, ที.ปา.อ. (บาลี) ๘/๔/๓๔.

^{๙๒} เพราะเขาถามปัญหาที่หมดจด พระสังคีติกาจารย์จึงเรียกชื่ออย่างนั้น, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๓/ ๑๙๘ - ๑๙๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๒ - ๒๗๓, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๓/๒๑๙, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๖.

พราหมณ์บางคนในโลกแม้เป็นผู้มีศีล
 บำเพ็ญตบะอยู่ ก็ยังหมดจดไม่ได้
 พราหมณ์ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเท่านั้น
 จึงจะหมดจดได้
 ส่วนหมู่สัตว์อื่นนอกจากนี้จะหมดจดไม่ได้เลย

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

พราหมณ์ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
 บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด
 สาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เฒ่าและสกปรกภายใน
 อาศัยการโกหกเลี้ยงชีพ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์
 ส่วนกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล
 และคนเทชยะ ผู้ปรารถนาความเพียร อุทิศกายและใจอยู่
 มีความบากบั่นอยู่เป็นนิตย์ ย่อมถึงความหมดจดอย่างยิ่งได้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สุทธิกภารทวาชพราหมณ์ได้ขอบรรพชา
 อุปสมบท ต่อมาไม่นานนักบำเพ็ญเพียรจนสามารถที่จะขจัดกิเลสเป็นพระอรหันตชินาสพได้^{๑๓}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสุตตรนี้ กล่าวถึงการไม่ดูหมิ่นดูแคลนคนอื่นทั้งด้านชาติกำเนิด ความประพฤติ
 ความรู้ ข้อวัตรปฏิบัติ ซึ่งเดิมที่พราหมณ์นั้นมักจะเหยียดหยามคนอื่นด้วยวาตะของตน โดยเห็น
 ว่า สิ่งที่ตนกระทำอยู่ดีกว่าคนอื่นกระทำ ไม่ว่าจะเชื่อชาติวรรณะที่สูงกว่า การศึกษาวิชา
 ความรู้ การบำเพ็ญพรต ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสในทำนองว่า คำประกาศของพราหมณ์นั้น
 เป็นไปในเชิงอวดตน แต่ไม่สามารถปฏิบัติให้เป็นจริงได้ คือ ไม่สามารถที่จะทำให้หมดจดจาก
 กิเลสได้อย่างแท้จริง อันที่จริงแล้วคนทุกคนแม้แต่คนเทชยะจนถึงพระราชามหากษัตริย์ หากตั้ง
 จิตให้มั่นคง บำเพ็ญเพียรไม่ทอดหยด ย่อมทำให้หมดจดจากกิเลสอย่างแท้จริง ซึ่งสารัตถะจาก
 พระสุตตรดังกล่าว เป็นการเตือนให้ยอมรับในศักยภาพของบุคคลอื่น เพราะทุกคนไม่มีใครสามารถ
 ที่จะเลือกเกิดเองได้ แต่ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองได้เท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับโอกาส
 อำนาจนั่นเอง ฉะนั้น จึงไม่ควรดูหมิ่นดูแคลนคนอื่น

^{๑๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๓/๑๙๘ - ๑๙๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๒ - ๒๗๓.

๓. ปัจฉินิဂูตฺร ว่าด้วยการยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น

สมัยหนึ่ง พราหมณ์ชื่อปัจฉินิเกสาตะ^{๙๔} มีความคิดว่า “ทางที่ดีเราพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับเถิด พระสมณโคดมจักตรัสคำใด ๆ เราก็จักคัดค้านคำนั้น ๆ” ลำดับนั้น ปัจฉินิเกสาตพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ เดินตามพระผู้มีพระภาคซึ่งกำลังเสด็จจงกรมอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ขอพระองค์จงตรัสสมณธรรมเถิด” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ผู้ตั้งใจจะคัดค้าน มีจิตเศร้าหมอง
 มากไปด้วยความแแข่งดี จะไม่รู้ชัดคำสุภาษิต
 ส่วนบุคคลใดกำจัดความแแข่งดี ความไม่มีจิตเลื่อมใส
 และถอนความอาฆาตออกแล้วพึงอยู่
 บุคคลนั้นจึงจะรู้คำสุภาษิตได้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ปัจฉินิเกสาตพราหมณ์มีศรัทธาเลื่อมใสขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต^{๙๕}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงการยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น ซึ่งเรียกว่า ปรโตโฆสะ การได้สดับฟังจากบุคคลอื่น ซึ่งเป็นองค์ธรรมแห่งสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)^{๙๖} เป็นเสียงสะท้อนจากภายนอกที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างจากเรา แต่ก็เป็นเสียงที่มาจากความปรารถนาดี จึงควรรับฟังแล้วนำมาพิจารณา ในบางเรื่องเราอย่าเอาตัวเราเป็นศูนย์กลาง ควรฟังผู้อื่นด้วยจึงจะสามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้

เมื่อบุคคลละความถือมั่นในตัวตน บุคคลนั้นย่อมจะอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุข ไม่ต้องมาคอยทุกข์อยู่ว่าทำอย่างไรคนอื่นจึงจะเห็นหรือเข้าใจในทัศนคติของตนเอง หรือทำอย่างไรคนอื่นจึงจะเป็นเช่นกับที่เราคาดหวัง แต่เมื่อเอาใจเขามาใส่ใจเราก็จะทำให้ได้มุมมองใหม่ ๆ มาปรับใช้กับตัวเอง

^{๙๔} เขาได้ชื่ออย่างนี้เพราะมีความสุขสำราญในการคัดค้านคนอื่น, ส.ส.อ.(บาลี) ๑๕/๒๐๒/๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๗.

^{๙๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๒/๒๑๕ - ๒๑๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๒/๒๙๓.

^{๙๖} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓ - ๔๐๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑ - ๔๙๒.

๓.๔.๒ หลักการปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครอง

ในสังคมที่คนมาอยู่รวมกันเป็นจำนวนมากมักจะแบ่งคนเป็น ๒ ระดับ คือ ผู้ปกครอง กับผู้อยู่ใต้ปกครอง ผู้ปกครองมีหน้าที่ดูแลสุขทุกข์ของประชาชนและพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า ส่วนผู้ใต้ปกครองมีหน้าที่รับผิดชอบตามสถานะของตน ประกอบอาชีพตามถนัด และปฏิบัติตามระเบียบของสังคม ในพราหมณ์สังยุตมีพระสูตรที่เกี่ยวกับการปฏิบัติของผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. พุทธิติสูตร ว่าด้วยหลักการสงเคราะห์ผู้อยู่ใต้ปกครอง

เมื่อคราวที่ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในชฎุป่าแห่งหนึ่งในโกศลชนบท โคนาน ๑๔ ตัวของพราหมณ์ภารทวาชโคตรคนหนึ่งหายไป^{๑๔๗} พราหมณ์เที่ยวแสวงหาโคนานไปถึงชฎุป่าได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในชฎุป่า พราหมณ์ได้กล่าวเรื่องที่ทำให้ตนเป็นทุกข์ ๗ เรื่อง คือ

- (๑) โคนาน ๑๔ ตัวหายไปในดง
- (๒) งานไร่เสียหายเพราะฝนและแมลง
- (๓) หนูจำนวนมากมารบกวนในฉางเปล่า
- (๔) เครื่องปลูกในที่นอนที่ไม่ได้จัดเก็บให้เรียบร้อยเพราะมัวแต่ทำงานในป่า
- (๕) หญิงหม้ายที่พอสมบัติหมดก็ถูกแม่ผัวขับไล่กลับบ้านเดิม
- (๖) แมลงที่มาเกาะกัดตามตัว
- (๗) ถูกเจ้าหนูล้อมเรือนทวงถามหนี้

^{๑๔๗} พระผู้มีพระภาคทรงเห็นอุปนิสัยพระอรหันต์ของท่านจึงเสด็จไปประทับอยู่ในป่า เมื่อพราหมณ์หวานงานไร่ ฝนได้ตกทำเมล็ดงาจมลงในดินร่วนไม่ผลิดอกออกผล งานบนดินที่เจริญงอกงามก็มีแมลงเล็กๆบินมากินใบ พราหมณ์เสียใจมาก เมื่อโคเคเสียหายหมดฉางว่างเปล่า หนูมาจาก ๗ หลังคาเรือนเข้าไปในฉางกระโดดโลดเต้นเหมือนเล่นกีฬาในสวน เครื่องปลูกที่ทำด้วยหญ้าและใบไม้ที่ลาดไว้ให้พราหมณ์นอนไม่มีใครปิดกวาด เพราะพราหมณ์ทำงานในป่าตลอดวันมาในเวลาเย็นก็นอนบนเครื่องปลูก แมลงเล็กๆ ก็เกาะกัดตามเนื้อตัวของพราหมณ์เต็มไปหมด หญิงสามีตายเมื่อทรัพย์สมบัติหมด พ่อผัวก็ไล่กลับบ้านอยู่ที่บ้านของพราหมณ์ เจ้าหนีนคนหนึ่งก็ทวงหนี้ หนักถึงขนาดมาล้อมเรือน หากเขาอนก็ใช้เท้าถีบปลุกให้ตื่น พราหมณ์ได้รู้หน้จากคนหลายคนแล้วมาประสบเหตุร้าย เมื่อเห็นพระพุทธรูปเจ้าในป่าจึงกราบพูลเรื่องที่เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคก็ตรัสตอบ พราหมณ์แล้วเสียมใส่ ตั้งอยู่ในสภณะ ๓ ขอบวชไม่นานก็บรรลุพระอรหันต์ ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๖/๒๐๔ - ๒๐๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๗๙ - ๒๘๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๖/๒๒๖ - ๒๓๐, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๓๗ - ๒๔๒.

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบทุกเรื่อง ทรงชี้แจงว่าพระองค์ไม่มีเหมือนพราหมณ์ จึงมีความสุข ครั้นแล้วพราหมณ์ภรรยาทวาชโคตรได้กราบทูลขอบวช พระผู้ประภาคจึงให้ท่านอุปสมบท ไม่นานก็ได้เป็นพระอรหันต์ ในวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์มีพระเถระนั้นเป็นปัจฉาสมณะไปยังทวารพระราชมนเฑียรของเจ้าปเสนทิโกศล พระราชาทรงสดับว่าพระพุทธองค์เสด็จมา จึงเสด็จลงมา จากปราสาท ถวายบังคมแล้วทรงรับบาตรจากพระหัตถ์ อาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จขึ้นบนปราสาท ให้ประทับนั่งเหนือพระแท่น ทรงล้างพระยุคลบาทด้วยน้ำหอม ทาด้วยน้ำมันที่หุงร้อยครั้ง ให้นำข้าวยาคุกมา ทรงถือทัพพีทองคำเงิน ทรงน้อมเข้าไปถวายพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงเอา พระหัตถ์ปิด พระราชาทรงหมอบลงแทนพระยุคลบาทของพระพุทธองค์กราบทูลว่า ถ้าข้าพระองค์มีโทษ ขอพระองค์โปรดอดโทษ พระพุทธองค์ตรัสว่า ไม่มีโทษดอกมหาบพิตร พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรพระองค์ไม่รับข้าวยาคุก จึงตรัสตอบว่า ทรงมีความกังวลอยู่ พระราชาตรัสว่า ก็เหตุไรเล่า ผู้ไม่รับข้าวยาคุกพึงได้ปติโพธ ข้าพระองค์สามารถทำปติโพธหรือ โปรดรับข้าวยาคุกเถิดพระเจ้าข้า พระพุทธองค์จึงทรงรับข้าวยาคุก พระเถระหิวมานาน จึงดื่มข้าวยาคุกตามความต้องการ พระราชาก็ถวายขาทนียะด้วยความเคารพ

ในเวลาเสร็จภักติกิจ พระราชาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า พระองค์อุบัติในวงศ์โอรสกากราช ซึ่งมีมาตามประเพณี ทรงสละสิริราชสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงผนวชบรรลุนิพพานเป็นผู้เลิศในโลกแล้ว พระองค์ยังจะมีความกังวลอะไรอีกเล่า พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ความปติโพธของพระเถระผู้แก่รูปนี้เป็นเช่นปติโพธของอาตมาเหมือนกัน พระราชาทรงไหว้พระเถระตรัสถามว่า ท่านขอรับ ท่านมีปติโพธอะไร พระเถระถวายพระพรว่า มีความปติโพธเรื่องหนึ่ง พระราชาตรัสถามจำนวนหนึ่ง พระเถระจึงบอกจำนวน พระราชาทรงนับนิ้วเห็นว่าจำนวนมาก จึงตรัสเรียกบุรุษมาแล้วรับสั่งให้ไปตีกลองประกาศในพระนคร เรียกเจ้าหน้าที่ของพหุทธิพราหมณ์ทั้งหมดให้มาประชุมกันที่พระลานหลวง

พวกมนุษย์ได้ยินเสียงกลองก็มาประชุมกัน พระราชาให้นำบุญซึ่งมาจากมือของเจ้าหน้าที่เหล่านั้น ได้พระราชทานทรัพย์ตามหน้าที่กุมารทั้งหมด หมดทองคำมีมูลค่าหนึ่งแสน จากนั้นตรัสถามอีกว่า ท่านขอรับ ปติโพธอื่นยังมีอีกไหม พระเถระถวายพระพรว่า ยังมีปติโพธอยู่อีก คือลูกสาว ๗ คน และนางพราหมณีผู้เป็นภรรยาเก่า พระราชาจึงรับสั่งให้นำยานไปรับเด็กหญิงและนางพราหมณีมา จัดการส่งเด็กหญิงไปเรือนสามี ส่วนนางพราหมณีก็ตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัยยิกา เมื่อพระราชาจัดการทุกอย่างแล้ว จึงตรัสถามพระเถระอีก เมื่อทรงทราบว่าเป็นพระเถระหมดปติโพธแล้ว จึงรับสั่งให้พระราชทานผ้าจีวรแล้วตรัสว่า ท่านขอรับ ขอท่านจงทราบความเป็นภิกษุของท่านว่าเป็นของข้าพเจ้า พระเถระถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร ลำดับนั้นพระราช

ตรัสว่า ท่านขอรับ ปัจจัยทุกอย่างมีจิวรและบิดนทาตรเป็นต้น จักเป็นของพวกเราจัดถวายท่าน ขอท่านจงยึดถือพระทัยพระพุทธองค์บำเพ็ญสมณธรรมเถิด ต่อจากนั้น พระเถระไม่ประมาณ บำเพ็ญสมณธรรมอย่างมุ่งมั่นไม่นานไม่นานก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๙๔}

สรุปสาระสำคัญของหลักกรรม

พระสูตรนี้ กล่าวถึงภาระของผู้ปกครองที่ต้องปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองใน ๒ สถานภาพ คือ หากผู้ใต้ปกครองที่เป็นคฤหัสถ์หรือประชาชนทั่วไป ผู้ปกครองต้องดูแล ผู้ปกครองก็มีหน้าที่ ถวายการอารักขาและอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ พร้อมกับรับภาระในการดูแลครอบครัวไม่ให้ เป็นภาระห่วงใยของพระภิกษุ ในพหุติสูตรนี้แสดงให้เห็นว่าพหุฐิติพราหมณ์ต้องรับภาระหนักเพื่อหา เลี้ยงครอบครัว มีธิดาถึง ๗ นาง เขาจะต้องตื่นแต่เช้าเพื่อไปไถหว่านงา โดยหวังจะนำผลผลิตมา เลี้ยงดูคนในครอบครัว บางครั้งต้องกู้หนี้ยืมสินมาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูคนในปกครอง และใช้บริหารกิจการ เมื่อท่านตกลงใจเข้าสู่พระธรรมวินัยแล้ว ความสำนึกในฐานะเป็นหัวหน้า ครอบครัว ทำให้ท่านยังต้องห่วงใยอยู่จนไม่สามารถบำเพ็ญสมณธรรมได้อย่างปราศจากความ กังวล แต่เมื่อพระราชาทรงรับภาระปลดเปลื้องความกังวลดังกล่าวแล้ว ท่านจึงสบายใจและ บำเพ็ญสมณธรรมจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้

๓.๔.๓ หลักกรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง

๑. โขมทุสสสูตร ว่าด้วยหลักกรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของเจ้าศากยยะชื่อโขมทุสสะแคว้น สักกะ ครั้นเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจิวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ยังโขมทุสสนิคม สมัยนั้น พราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคม ประชุมกันอยู่ในสภาด้วย กรณียกิจบางอย่าง และฝนก็กำลังตกประปรายอยู่ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังสภา นั้น พวกพราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคม ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล จึงได้กล่าว ดังนี้ว่า “คนพวกไหนชื่อว่าสมณะโลัน และคนพวกไหนรู้จักรักรรรมของสภา” ครั้งนั้น พระผู้มีพระ ภาคได้ตรัสกับพราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคม ด้วยพระคาถาว่า

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน ส.ส.บาลี ๑๕/๑๙๖/๒๐๔-๒๐๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๗๙ - ๒๘๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๕๓ - ๒๕๔, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๓๗-๒๔๒. ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในพระมหาวิจารณ์ มหาปัญญา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกสัลสังยุต”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๖๕ - ๖๗.

ที่ได้ไม่มีสัตบุรุษ ที่นั่นไม่ชื่อว่าสกา
 คนเหล่าใดไม่กล่าวธรรม คนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ
 เพราะพวกสัตบุรุษละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว
 จึงกล่าวธรรมอยู่

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์และคหบดีชาวโขมพุทธสนิกมได้มีจิต
 ศรัทธาเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา^{๙๙}

สรุปสาระสำคัญของหลักธรรม

พระสูตรนี้กล่าวถึงหลักของการบริหารประเทศคือ เบื้องแรกได้แก่ ความมีสกาที่ดี
 คำว่า สกา คือสถานที่ประชุมของสัตบุรุษผู้กล่าวแต่สิ่งที่เป็นธรรม ว่าด้วยธรรมของสัตบุรุษ ๗
 ประการคือ

- (๑) รั้งมัญญ (ผู้รู้จักเหตุ)
- (๒) อัตถัญญ (ผู้รู้จักผล)
- (๓) อัตตัญญ (ผู้รู้จักตน)
- (๔) มัตตัญญ (ผู้รู้จักประมาณ)
- (๕) กาลัญญ (ผู้รู้จักกาลเวลา)
- (๖) ปริสัญญ (ผู้รู้จักชุมชน)
- (๗) ปุคคลัญญ (ผู้รู้จักบุคคล)^{๑๐๐}

ตามความหมายนี้สถานที่ดีสมควรเรียกว่าสกา ต้องเป็นที่ประชุมของสัตบุรุษเท่านั้น
 นอกจากต้องมีธรรมทั้ง ๗ ประการแล้ว ต้องมีความเป็นกัลยาณมิตรคอยช่วยเหลือหรือแนะนำ
 ผู้อื่น มีความเห็นที่ถูกต้อง หรือให้มีศรัทธาที่จะถือตามอย่างตนอย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการสั่ง
 สอน การแนะนำ หรือกระจายความรู้ความเข้าใจนั้นออกไปทางหนึ่งทางใดด้วยความปรารถนาดี
 ด้วยความเมตตากรุณา ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ และการประพฤติปฏิบัติดี และประการสำคัญคือตัว
 ของสัตบุรุษเองก็ไม่มีราคะ โทสะ และโมหะ^{๑๐๑}

^{๙๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๒๑ - ๒๒๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑ - ๓๐๒, ส.ส.ป. (บาลี) ๑๕/
 ๒๐๘/๒๕๓ - ๒๕๔, ส.ส.ป. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๓๐๑ - ๓๐๒.

^{๑๐๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๑/๒๒๒, ๓๕๗/๒๕๘ - ๒๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓, ๓๕๗/๔๐๐.

^{๑๐๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๒๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑, ส.ส.ป. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๕๓-๒๕๔,
 ส.ส.ป. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๓๐๑ - ๓๐๒.

ผู้ปกครอง คือ ผู้มีอำนาจและใช้อำนาจเพื่อปกป้องรักษา ให้ความเป็นธรรมแก่บุคคลที่อยู่ภายใต้การปกครองของตนเองให้ดำรงชีพอยู่ด้วยความสุขทั้งทางกายและจิตใจซึ่งหลักปกครองสำคัญในทางพระพุทธศาสนา คือ ราชธรรมหรือทศพิธราชธรรม^{๑๐๒} เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองใช้ปกครองผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาโดยธรรม ผู้ปกครองเป็นผู้นำคล้ายกับพระราชาที่ปกครองแผ่นดินที่ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ผู้ปกครองจึงควรปฏิบัติตามหลักธรรมเยี่ยงพระราชา ดังนี้

(๑) ทาน ผู้ปกครองหมู่ชนหรือประชาชน จำเป็นจะต้องเป็นคนมีจิตใจกว้างขวางมีเมตตาการุณา สละทรัพย์เงินทองข้าวปลาอาหาร ฯลฯ เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ด้วยการให้การศึกษา ให้วิชาความรู้แก่หมู่ชน เพื่อเขาจะได้สามารถช่วยตนเองได้ นับว่าเป็นการแก้ปัญหาระยะยาว

(๒) ศีล ผู้ปกครองคนจะต้องตั้งอยู่ในศีล ๕ รักษาความสุจริต ไม่ประพฤติชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ เป็นการรักษามารยาท การสำรวมกาย วาจาใจ ให้อยู่ในกรอบแห่งความดีงาม เป็นผู้เปี่ยมล้นด้วยคุณธรรม รักษาเกียรติก่อน ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพของผู้ใต้บังคับบัญชา มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลนได้

(๓) บริจาคะ ผู้ปกครองคน จะต้องเป็นนักเสียสละต้องยอมสละสุขส่วนตัวเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนที่อยู่ภายใต้การปกครองของตน อย่าทำให้ประชาชนต้องผิดหวัง ไม่ปล่อยให้ประชาชนต้องผจญกับความทุกข์ความเดือดร้อนเพียงลำพัง

(๔) อาชชวะ ผู้ปกครองคน พึงปฏิบัติภาระโดยตรง คือ ความซื่อตรงต่อตนเอง ต่อหน้าที่ ต่อบุคคลอื่น และต่อประเทศชาติ และตั้งอยู่ในสุจริตธรรม มีความจริงใจ ไม่หลอกลวง

(๕) มัททวะ ผู้ปกครองคน จะต้องมีความสุภาพอ่อนโยนทั้งกิริยาท่าทางและวาจา ไม่แข็งกระด้าง มีคำพูดนิมนวล ไพเราะ อ่อนหวาน ต่อคนทั่วไป ความมีอัธยาศัยอันงาม ละมุนละไม อ่อนโยน รับฟังคำแนะนำคำตักเตือนของบุคคลอื่นได้

(๖) ตบะ ผู้ปกครองคน ต้องมีธรรมะที่สามารถเอาชนะความชั่วได้ ตั้งใจทำงานตามหน้าที่อย่างขยันขันแข็ง กำหนดใจให้มีอำนาจที่จะปราบปรามความชั่วร้ายให้ออกไปจากจิตใจให้ได้ รู้จักระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ และการปรนเปรอสรรเสริญ

^{๑๐๒} พุ.ชา.อสีติ. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๑๔๓, พุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๒๑๑, พุ.ชา.อสีติ.อ. (บาลี)

เย็นยอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งแต่จะบำเพ็ญกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

(๗) อักโกธะ ผู้ปกครองคน ต้องไม่มีความโกรธ ไม่มุ่งร้ายทำลายผู้อื่น ตั้งความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ปรารถนาความไม่มีเวรไม่มีภัย ในสรรพสัตว์ ไม่จองเวร มีความรักปรารถนาดีต่อผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่เห็นแก่ตัว มุ่งให้เขาเจริญในทุก ๆ ด้าน

(๘) อวิหิงสา ผู้ปกครองคน ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความลำบาก มีความกรุณาช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ภัย ปรารถนาให้สัตว์พ้นเสียซึ่งความทุกข์และสิ่งอันไม่พึงปรารถนา ไม่หลงระเหิงอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยความอาฆาตเกลียดชัง

(๙) ชันติ ผู้ปกครองคน จะต้องมีความอดทน อดกลั้น ช่มใจ และหักห้ามใจตนเอง ทนทานต่อทุกขมิให้กิเลสผาสุกผาสุก อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย ถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายใจเพียงไร ก็ไม่ทอดถอย ถึงจะถูกข่มขู่ ถูกเย้ยหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมัดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

(๑๐) อวิโรธ ความอดทนต่อความโลภ โกรธ หลงประพฤติไม่ผิดจากความเที่ยงตรง ดำรงอยู่ในความยุติธรรมเสมอ ไม่หวั่นไหวโอนเอนไปตามอำนาจความยินดีร้ายต่างๆ สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมกิติ นิตินธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามกิติ ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป^{๑๐๓}

ในจักรกวัตติสูตรได้กล่าวถึงผู้เป็นใหญ่แห่งแผ่นดิน คือ พระเจ้าจักรพรรดินั้นจะต้องมีคุณธรรมของผู้ปกครองจึงจะเป็นใหญ่ได้ ไม่ใช่เป็นเพราะอำนาจที่เป็นกฎหมายอย่างเดียว ดังความที่ว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองชนภายในโดยธรรม^{๑๐๔} ซึ่งธรรมที่พระองค์ทรงถือเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการนั้นก็คืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๑๐๕}

^{๑๐๓} ศ. (พิเศษ), จำนงค์ ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต, พระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว :

หลักธรรมของผู้บริหาร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๙-๑๔.

^{๑๐๔} อ.จ.ท. (บาลี) ๒๐/๑๔/๓, อ.จ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔ - ๑๕๖.

^{๑๐๕} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๔๒/๒๔๑, ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๑/๒/๒๖๖, อ.จ.ต.อ. (บาลี) ๒๑/๔/๘๗.

๓.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตในคัมภีร์สังยุตตนิทาย ใน ๔ ประเด็น คือ ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของพราหมณ์สังยุต วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับบรรพชิต วิเคราะห์หลักธรรมสำหรับฆราวาส และวิเคราะห์หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ สรุปความได้ว่า

พราหมณ์สังยุตนี้ เป็นพระสูตรฯ หนึ่งที่มีความหลากหลายแห่งแก่นหรือสาร์ตถธรรม เป็นหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พราหมณ์ ซึ่งบางส่วนก็มาเพื่อได้วาตะ บางส่วนก็มาเพื่อประทุษร้าย บางส่วนก็มาเพื่อต้องการความรู้ซึ่งในการแสดงธรรมของพระองค์มีปรากฏทั้งในวิหาร ในบ้าน ในสถานที่จกรม ในท้องนา ในป่า เป็นต้นแล้วแต่โอกาสอันสมควร ซึ่งพราหมณ์ที่มาฟังธรรมแบ่งเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ กลุ่มแรก เข้ามาบวชแล้วบรรลุพระอรหัตผล กลุ่มที่ ๒ มีจิตเลื่อมใสยอมรับนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีพ

ความหลากหลายแห่งธรรมที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงต่างกรรมต่างวาระนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

(๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนหน้าที่ของบรรพชิต ๒ ประการ คือ การขัดเกลาหรือฝึกฝนตนให้หมดจดจากกิเลสอาสวะ โดยอาศัยกรอบแห่งไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และการแสดงท่าทีต่อศาสนาอื่น โดยอาศัยกรอบแห่งความเอื้ออาทรหรือความหวังดีเพื่อความสันติสุขแห่งสังคมเป็นสำคัญ

(๒) หลักธรรมสำหรับฆราวาส เป็นหลักธรรมที่มุ่งเน้นส่งเสริมให้ผู้ครองเรือนประพฤติดีอยู่ในกรอบของการปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ที่สุด หากเป็นสามีภรรยาต่างกัน ฝ่ายก็ต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ให้เกียรติซึ่งกันและกัน แม้จะมีความคิดเห็นต่างกันบ้างก็ต้องเคารพซึ่งกันและกัน เป็นบิดามารดาก็ต้องเลี้ยงดูบุตรธิดาตามสมควร เป็นบุตรธิดาก็ต้องกตัญญูกตเวทิต์ไม่ทอดทิ้งบิดามารดา ประพฤติตนให้ศีลธรรมอันดีงามตามคำสอนของบิดามารดา รู้จักสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ ทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนที่ดี คือ การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติตนตามธรรมตามสมควรแก่ธรรม

(๓) หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ เป็นหลักธรรมสำหรับการเข้าสังคม หรือการมีมนุษยสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่ต้องรู้จักรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น และหลักธรรมเกี่ยวกับการปกครองหรือการบริหารจัดการ ซึ่งในการบริหารองค์กรแต่ละองค์กรตั้งแต่ระดับเล็กสุด จำเป็นจะต้องมีคุณธรรมคือความเอ็นดูต่อบุคคลผู้อยู่ได้บังคับบัญชา ไม่ถืออำนาจข่มเหงรังแก

บทที่ ๔

การประยุกต์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์ส่งยุคมาใช้ในสังคมไทย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะประยุกต์หลักธรรมในพราหมณ์ส่งยุคมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยใน ๓ หมวด คือ หลักธรรมสำหรับบรรพชิต หลักธรรมสำหรับฆราวาส และหลักธรรมสำคัญอื่น ๆ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๑ พื้นฐานและภูมิหลังของพราหมณ์ในพราหมณ์ส่งยุค

พราหมณ์ส่งยุค เป็นพระสูตรที่ใช้การแสดงธรรมใน ๓ รูปแบบ คือ แบบสากัจฉาหรือ การสนทนาธรรม การบรรยายในการประชุมกันของชนหมู่มาก และการแสดงธรรมแบบถามตอบ ปัญหาไขข้อข้องใจ มีสารัตถะแตกต่างกันตามแต่สถานการณ์ พุทธวิธีแก้ปัญหาก็เป็นไปอย่าง รัตกุมตรงไปตรงมาและมีประสิทธิภาพ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พราหมณ์ส่งยุคเป็นพระสูตรที่มุ่งแสดงวิธีแก้ปัญหาวีถีตตามแต่ระยะเวลา สามารถที่ โนมน้าวใจของบุคคลผู้ฟังการตอบปัญหาให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ในการ แสดงธรรมไม่ได้มีการบังคับให้เชื่อ เป็นแต่เพียงแสดงหลักการกว้าง ๆ ที่ประกอบด้วยเหตุผล เท่านั้น เช่น วิธีระงับความโกรธ วิธีละมานะความถือตัวเป็นต้น ซึ่งผลตอบรับจากการแสดงธรรม นั้น ๆ ก่อให้เกิดปัญญาแก่ผู้ฟัง เห็นได้จากคำกล่าวปฏิญาณตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัย เป็นที่ฟังที่ว่า

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระภาชิตของพระองค์ชัดเจน ไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่ พระโคตม ผู้เจริญ พระภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระโคตมผู้เจริญทรงประกาศธรรมโดย ปริยายเป็นอันมาก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’ ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอถึง พระโคตมผู้เจริญพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ^๑

^๑ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๑๙๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๒๑๔ - ๒๑๖, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๑๙๕ - ๑๙๗.

มีบางคนได้เข้าสู่พระธรรมวินัย ถือบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และสามารถที่จะบำเพ็ญเพียรจนบรรลุพระอรหัตผลได้ บางคนเกิดศรัทธาเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสกผู้มั่นคงในพระพุทธศาสนา

นอกจากนั้น หลักธรรมต่าง ๆ ในพราหมณ์สังยุต ยังมีคุณค่าแก่จิตใจสำหรับผู้ใฝ่ธรรมมาทุกยุคทุกสมัย เช่น หลักแห่งความไม่โกรธ หลักแห่งการให้ทาน หลักแห่งการทำบุญโดยรู้จักเลือกปฏิบัติ หลักแห่งการงดเว้นจากอกุศลธรรมอันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งหลักธรรมเหล่านั้นสามารถแยกออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ หลักธรรมสำหรับบรรพชิตหรือนักบวช และหลักธรรมสำหรับฆราวาส แต่ประเด็นที่สำคัญ คือ หลักธรรมในพราหมณ์สังยุตนี้มีลักษณะตั้งแต่นั้นพื้นฐาน คือ การดำรงชีวิตแบบสามัญชนคนธรรมดาจนกระทั่งขั้นสูงสุด คือ การปฏิบัติเพื่อขจัดกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไป ในส่วนที่เกี่ยวกับคำสอนหลักของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธองค์ก็ได้แสดงมติทางพระพุทธศาสนาที่แจ่มไว้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นทศนะเรื่องพระพรหม การบูชาอัญญและการถือวรรณะ

เมื่อพิจารณาหลักธรรมในพราหมณ์สังยุตแล้วเห็นว่า สามารถที่จะนำหลักธรรมกลุ่มดังกล่าว เข้าไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของบุคคลในสังคมไทยได้ เนื่องจากในสังคมปัจจุบันนี้ กำลังประสบปัญหาบางอย่างที่มีลักษณะคล้ายกับในสมัยพุทธกาล ดังนั้น หากนำพุทธวิธีแก้ปัญหาและหลักธรรมมาปรับใช้ ก็น่าจะเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและสังคม เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติจะนำหลักธรรมในพราหมณ์สังยุตมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยใน ๓ ประเด็น คือ หลักธรรมสำหรับบรรพชิต หลักธรรมสำหรับฆราวาส และหลักธรรมสำคัญอื่น ๆ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๒ การประยุกต์ใช้หลักธรรมสำหรับบรรพชิต

ในสังคมไทยปัจจุบัน สถาบันพระสงฆ์กำลังประสบปัญหามากมาย เนื่องจากพระสงฆ์ขาดความรู้ในพระธรรมวินัยและมีความประพฤติไม่เหมาะสมกับสมณเพศ ทำให้ชาวพุทธทั่วไปมีความเป็นห่วงกันมาก ถึงแม้ว่าในประเทศไทยจะมีวัดถึง ๓๐,๐๐๐ วัด แต่กลับพบปัญหาไม่มีเจ้าอาวาส ประมาณ ๔,๐๐๐ วัด^๒ ในปัจจุบันนี้แทนที่พระสงฆ์หรือเจ้าอาวาสจะมากขึ้น สถิติกลับเป็นไปในทางที่นำวัดถดถอยขึ้น พระภิกษุที่รักษาวัดอยู่ มีจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยมีคุณสมบัติที่จะเป็น

^๒ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), **สถานการณ์พุทธศาสนาพลิกหายหน้าเป็นพัฒนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖), หน้า ๔ .

เจ้าอาวาส ทำให้ความรับผิดชอบต่อวัดและการที่จะทำให้วัดเดินเข้าไปสู่ความก้าวหน้าก็ไม่หนักแน่น นอกจากนี้ จำนวนพระภิกษุที่มีถิ่นน่าห่วง เนื่องจากส่วนมากจะเป็นพระที่บวชเมื่อมีอายุมากแล้ว หรือที่เรียกว่า “หลวงตา” ผู้บวชเหล่านี้ บางรูปก็มุ่งมาหาความสงบ เมื่อเลิกทำงานทำการก็เข้ามาบวช ประเภทนี้นับว่ายังดี แต่อีกประเภทหนึ่งก็คือ ผู้ที่ไม่มีทางไป หหมดทางทำมาหาเลี้ยงชีพ ก็เข้ามาอาศัยวัดเป็นที่เลี้ยงชีพ โดยมาบวชเป็นหลวงตา ปัญหานี้พบแม้แต่ในกรุงเทพมหานคร สำหรับท่านที่มาบวชหาเลี้ยงชีพแบบไม่มีทางไป ส่วนมากก็จะไม่ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติและอาจจะทำกรหาเงินทอง หลอกลวงทำความเสียหาย ส่วนท่านที่มาบวชหาความสงบสุข ถึงแม้จะตั้งใจเล่าเรียนศึกษาปฏิบัติ แต่สภาพร่างกายก็ไม่เอื้ออำนวย ไม่แข็งแรง สมองก็เสื่อมโทรมลง เวลาที่จะทำงานให้พระศาสนาก็เหลือน้อย มีจำนวนน้อยที่จะมีความสามารถพิเศษ ซึ่งก็น่ายกย่อง^๓

เมื่อมองในภาพรวมก็พบปัญหาใหญ่อีก เช่น พระภิกษุไม่ค่อยสนใจในการพัฒนาตนตามหลักของพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา ในการปฏิบัติธรรม บางครั้งก็มากไปด้วยการคลุกคลีกับคณะและสังคม ไม่ค่อยได้พอกพูนความสงบจิตวิเวก การดำเนินชีวิตก็เป็นไปอย่างเกินประมาณ การใช้สอยปัจจัย ๔ ส่วนมากก็เกินความจำเป็น ไม่ได้ใช้สอยอย่างมีโยนิโสมนสิการ ครั้นเมื่อพบกับปัญหาในการเผยแผ่ศาสนา เช่น ถูกคัดค้านหรือถูกต่อต้านก็วางใจไม่ถูก ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

พระภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานภาพเป็นบรรพชิตผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชมาศึกษาปฏิบัติธรรม เมื่อพระพุทธองค์ออกประกาศพระศาสนาแล้ว มีคนศรัทธาออกบวชตามจึงได้ตั้งคณะสงฆ์ขึ้น จุดประสงค์ของพระพุทธองค์มี ๕ ประการ คือ

- (๑) เพื่อประโยชน์ส่วนรวม
- (๒) เพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคล
- (๓) เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของมนุษย์เอง
- (๔) เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปที่เป็นสังคมใหญ่
- (๕) เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา^๔

^๓ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕ - ๗.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๖๒ - ๖๓.

ดังนั้น หลักธรรมส่วนใหญ่ของพระองค์ที่กำหนดให้พระสงฆ์ปฏิบัติ จึงเป็นหลักธรรม เพื่อขัดเกลาตนเอง เพื่อสร้างประโยชน์และความสุขแก่ตนและบุคคลอื่นในฐานะผู้เป็น ทักขิไณยบุคคล และการสร้างประโยชน์ให้แก่องค์กรสงฆ์ที่ตนดำรงอยู่ในฐานะบุคลากรแห่งสังฆะ

เพื่อเป็นแนวทางแก้ปัญหา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอหลักธรรมในพราหมณ์สังยุตต์ส่วนที่ เกี่ยวกับบรรพชิตมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทย โดยแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ หลักการศึกษาของ พระภิกษุสามเณร และหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ การประยุกต์หลักการศึกษาของพระภิกษุ

การศึกษาเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งที่พระภิกษุสามเณรผู้เข้ามาสู่พระธรรมวินัย ในครั้ง พุทธกาล บุคคลที่เข้ามาบวชมีชาติกำเนิดแตกต่างกัน แต่เมื่อเข้ามาแล้วย่อมอยู่ในกรอบ คือ พระวินัยอันเดียวกัน เพื่อความงามแห่งสงฆ์^๕ นอกจากนี้ ยังมีหน้าที่ต้องพัฒนาตนตามหลักทาง พระพุทธศาสนาอีกด้วย

สำหรับหลักการศึกษาของพระภิกษุ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นไว้ ๕ ประการ คือ การ พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา การปฏิบัติตนตอนอยู่ในป่า องค์คุณแห่งความเป็นภิกษุ กิจหน้าที่ ของภิกษุ และหัวใจของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑.๑ หลักการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา (ชฎาสูต)

การที่พระภิกษุจะมีคุณสมบัติตามพุทธประสงค์นั้น จะต้องพัฒนาตนให้ครบตามหลัก ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา จึงจะสามารถละต้นหาพายุ้งทุกประการได้ ปัญหาข้อนี้ เทวดาได้เคยมาทูลถามพระพุทธองค์ในเวทตาสังยุต และคำทูลถามนั้นพระพุทธโฆษาจารย์ได้ นำไปแต่งขยายความหลักไตรสิกขาเป็นคัมภีร์วิสุทธิมรรค อันเป็นคัมภีร์ที่แสดงแนวทางการพัฒนา ตนตามหลักไตรสิกขา^๖

^๕ อานาจประโยชน์ในการบัญญัติสิกขาบท ๑๐ ประการ คือ (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อ ความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๔) เพื่อความอยู่มาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิด กันอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความ เลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่ง สัทธรรม (๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๙/๒๔ - ๒๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘ - ๒๙, วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๖๖/๕๑ - ๕๒, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๖/๙๑ - ๙๒.

^๖ วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑.ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๔๕.

จากการที่พิจารณาเห็นว่า สังคมไทยกำลังประสบกับปัญหาพระภิกษุขาดความรู้ในหลักพระธรรมวินัยและมีความประพฤติย่อหย่อนในหลายเรื่องนั้น แนวทางที่จะแก้ปัญหานี้ได้ คือ ต้องส่งเสริมให้มีการพัฒนาในหลักไตรสิกขา

คำว่า ไตรสิกขา คือ สิกขา ๓ ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^๙ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในคุหฺฏฐกสูตรตติยบทเทศว่า

(๑) อธิศีลสิกขา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์^๙ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์^๙ และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย อยู่ คือ สीलขันธเล็ก^{๑๐} สीलขันธใหญ่^{๑๐} ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวังเป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล

(๒) อธิจิตตสิกขา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้วบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขามีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

^๙ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๕/๓๐, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓, อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๙๐/๒๒๙, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๒๑๘-๓๒๐, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๑ - ๒๓๒.

^๙ สังวรในปาติโมกข์ มีอรรถาธิบายแต่ละคำดังนี้คือ สังวร หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกายวาจา ปาติโมกข์ หมายถึงศีลสิกขาบท ที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ (ปาติ=รักษา+โมกชะ=ความ หลุดพ้น) วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๐, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๕.

^๙ อาจารย์ หมายถึง การไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา หรือการสำรวมศีลทั้งหมด คือการไม่เลี้ยงชีพด้วยอาชีพที่ผิด ที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ เช่น ไม่เลี้ยงชีพด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ผลไม้ เครื่องสนาน ไม้สีฟัน ไม่เลี้ยงชีพด้วยการทำตนต่ำกว่าคฤหัสถ์ด้วยการพูดเล่นเป็นแกงถั่ว (จริงบ้างไม่จริงบ้าง) ไม่เลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงเด็กและการรับส่งข่าว. วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๐, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๖ - ๓๗.

^{๑๐} สीलขันธเล็ก หมายถึง อานัตติที่แก้ไขได้ คือ อานัตติสังฆาติเสจนถึงทุกกฎ. ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๑๒๐

^{๑๐} สीलขันธใหญ่ หมายถึง อานัตติที่แก้ไขไม่ได้ คือ อานัตติปาราชิก. ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๑๒๐.

(๓) อธิปัญญาสิกขา คือ ภิคุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปัญญาประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เหนือตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์” เหนือตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)” เหนือตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)” เหนือตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เหนือตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ” เหนือตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวสมุทัย” เหนือตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวนิโรธ” เหนือตามความเป็นจริงว่า “นี่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา”

สิกขา ๓ เหล่านี้ เมื่อสัตว์เกิดนึกถึงชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อทราบชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อเห็นชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อพิจารณาชื่อว่าฟังศึกษา เมื่ออธิษฐานจิตชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อประกอบความเพียรชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อตั้งสติชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อตั้งใจมั่นชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญาชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อรู้ชัดธรรมที่ควรรู้ชัด ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งชื่อว่าฟังศึกษา คือฟังประพฤติเอื้อเพื่อประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบ สมทานประพฤติ^{๑๒}

จากพระสูตรดังกล่าว จะเห็นได้ว่า สิกขาทั้ง ๓ ประการ เป็นข้อที่สัตว์โลกฟังศึกษาทุกกระบวนแห่งพฤติการณ์ของตน อันเป็นไปทางทวารทั้ง ๓ คือ กายทวาร วาจาทวาร และมโนทวาร เป็นการศึกษาเพื่อมุ่งสู่เป้าหมาย คือ การทำให้สิ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหมด

หลักไตรสิกขานี้เป็นสิ่งที่พระภิกษุจะต้องปฏิบัติไปจนตลอดชีวิต ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังฆะขึ้นมา ก็เพื่อเป็นชุมชนที่คนจะได้มาพัฒนาตนด้วยไตรสิกขา จึงมาอยู่กันในวัด การตั้งวัดขึ้นนั้น ก็เพื่อจัดให้มีสภาพแวดล้อม บรรยากาศ ระบบความสัมพันธ์ ที่เอื้อต่อการที่แต่ละบุคคล จะได้พัฒนาขึ้นมาด้วยการศึกษา ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” นั่นเอง เมื่อศึกษาไปโดยถูกต้องตามหลักไตรสิกขา ก็เป็นการปฏิบัติที่ทำให้ก้าวไปจนเป็นพระอรหันต์ คือ เป็นพระเสขะ จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์จึงนับได้ว่าเป็นพระอเสขะจบการศึกษา ถ้ายังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ก็ถือว่ายังต้องศึกษาทั้งนั้น ถึงจะเป็นพระอายุ ๑๐๐ ปี มีพรรษา ๘๐ หรือแม้มากกว่านั้นก็ต้องศึกษา ชีวิตพระเป็นชีวิตของการศึกษาอย่างเดียว ต้องฝึกฝนพัฒนาตนเรื่อยไป

^{๑๒} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๐/๓๑ - ๓๓, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘ - ๔๙.

การที่มีการปกครอง เริ่มตั้งต้นแต่บวชเข้ามา พระอุปัชฌาย์ก็คือ ผู้ที่มาทำหน้าที่ให้การศึกษาย่างใกล้ชิด การปกครองก็คือ การมาจัดเอื้ออำนวย ทะล่อมให้ผู้เรียนผู้ศึกษานั้น มุ่งหมายแน่วแน่ไปในการศึกษาเราเรียกว่าสภาพเอื้อต่อการที่จะศึกษาเท่านั้นเอง ที่นี้เมื่อมีกิจกรรมการศึกษา ก็มีผู้สอนและผู้เรียน ทั้งที่ตัวผู้สอนเองก็เป็นผู้เรียนด้วย จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์จึงจะจบ โดยมีพระบรมครูพุทธเจ้าเป็นศูนย์กลาง เมื่อสอนเมื่อเรียนกันไป ก็เกิดความจำเป็นต้องมีที่อยู่อาศัยกฎก็เกิดขึ้น เป็นที่อยู่ของผู้เรียนและผู้สอน^{๑๓}

การบวชจึงเป็นการเข้ามาเพื่อการศึกษาอบรมที่เรียกว่า บวชเรียน ถ้าบวชแล้วตั้งใจเรียน คือ ฝึกอบรมตนให้เจริญในศีล สมาธิ ปัญญา ก็จะทำให้บรรลุจุดหมายของการบวชครบ พระพุทธศาสนาถือหลัก “สิกขา” ตามธรรมชาติของมนุษย์เราเอง หมายความว่า มนุษย์เราที่นั่นเรียกว่าเป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและที่ฝึกได้ด้วย คือ ชีวิตของมนุษย์ที่เป็นอยู่นี้เป็นชีวิตที่ได้มาด้วยการเรียนรู้และและฝึกหัดพัฒนา ไม่ใช่เป็นอยู่เพียงด้วยสัญชาตญาณต่างจากสัตว์ทั้งหลายอื่น ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะอยู่ด้วยสัญชาตญาณเท่านั้น มันมีการเรียนรู้เพียงนิดหน่อย เกิดมาไม่นานเท่าไร ก็หากินเป็นอยู่เองได้ แต่มันก็อยู่แค่สัญชาตญาณไปจนตาย ฝึกหัดได้น้อย ส่วนมนุษย์นั้นสัญชาตญาณไม่พอ เราอาศัยสัญชาตญาณได้น้อยอย่างยิ่ง ความรู้ที่เราจะใช้ในการเป็นอยู่หรือดำเนินชีวิตนั้น ต้องเรียนรู้เอาต้องฝึกต้องหัดเอา

เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงต้องอาศัย เช่น พ่อ แม่เลี้ยงดูเป็นเวลายาวนาน เกิดมาแล้วอยู่เป็นเดือนเป็นปี แม้แต่สิบปีก็ยังอยู่ด้วยตนเองไม่รอด ต้องอาศัยพ่อแม่ คอยอุ้มชูเลี้ยงดูด้วยประการต่าง ๆ จึงจะสามารถอยู่รอดได้^{๑๔} เมื่อได้หลักการนี้แล้ว ต่อแต่นั้นก็เข้าสู่ “สิกขา” เพราะว่ามีเมื่อพระพุทธเจ้าเข้าถึง สัจธรรมความจริงแล้ว ก็ทรงวางสิกขาไว้ให้เรา เพื่อให้เราพัฒนาชีวิตของเราได้ตามหลักความจริง คือ ธรรมนั้นจนเข้าถึงธรรม คือ หลักความจริงนั้นโดยสมบูรณ์ จะเห็นว่าผลสำเร็จของการศึกษาหรือสิกขาที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้นี้ ก็คือ การเกิดปัญญารู้แจ้งธรรมะ และมีธรรมะเพิ่มมากขึ้นในตัวเรา แล้วตัวเราก็พัฒนาขึ้นมาเป็นส่วนร่วมในสังขะ

พระรัตนตรัยที่เป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา มารวมกันที่สิกขา นำทางให้เรา ก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จด้วยสิกขา คือ การฝึกศึกษาพัฒนาตน โดยปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า สิกขานั้น ๓ ประการด้วยกัน คือ

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, หน้า ๖๒ – ๖๓.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **สอนนาค สอนนิต ชีวิตพระ ชีวิตชาวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖ – ๑๗.

(๑) การศึกษาฝึกหัดพัฒนาตนในด้านพฤติกรรม คือ เรื่องของกาย วาจาในการอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์ คือ ในทางสังคมและในการปฏิบัติต่อวัตถุทั้งหลายภายนอก ตั้งแต่ปัจจัย ๔ มีอาหารการกิน เป็นต้น ทั้งหมดนี้ เป็นด้านศีล

คนเราที่อยู่ในโลก จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งทางสังคมและทางวัตถุให้ถูกต้อง การที่มีปัญหาปัจจุบันในโลกแทบทั้งหมดก็มาจากเรื่องที่มีมนุษย์ปฏิบัติไม่ถูกต้อง ต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง ต่อทางวัตถุทั้งหลายอย่างหนึ่ง เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้อง ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาสสารพัด ปัญหาสังคมในยุคปัจจุบัน ส่วนมากก็อยู่ชั้นนี้เพียงแต่คนฝึกหัดพัฒนาตนเองในทางพฤติกรรมที่ดี เรียกว่า มีศีลเท่านั้นเอง ปัญหาทั้งหมดไปค่อนข้างโลก แต่มนุษย์ก็ทำไม่ได้

เพราะฉะนั้น เรื่องศีลนี้จึงใหญ่มาก เพียงแค่พัฒนากันชั้นศีลเท่านั้น พุดกัน ปฏิบัติกัน ตลอดชีวิตก็ไม่จบ การพัฒนาพฤติกรรมกะกินอาหารอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิต ไม่เป็นโทษแก่ตนเอง และไม่เบียดเบียนสังคม และไม่เกิดโทษต่อธรรมชาติแวดล้อม เพียงแค่ปัญหาศีลที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจอย่างเดียวเท่านั้น ก็เป็นปัญหาของมนุษย์ทั่วทั้งโลก ว่าโดยสรุปตามหลัก ศีลนั้นจัดเป็น ๔ ประเภท คือ

๑) การรักษากฎเกณฑ์กติกาในการเป็นอยู่ ที่เป็นแบบแผนชีวิตแห่งชุมชนของตน ซึ่งสำหรับพระภิกษุคือ ศีล ๒๒๗ เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล

๒) การใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของตน ให้รับรู้ ดูฟังอย่างมีสติ ได้ปัญญาเป็นประโยชน์ ไม่เกิดโทษ เรียกว่า อินทรีย์สังวรศีล

๓) การเลี้ยงชีพด้วยเรี่ยวแรงความเพียรของตนโดยสุจริต ไม่ผิดวินัย เช่น ไม่หลอกลวง หรือแสวงหาลาภ โดยทางมิชอบ เรียกว่า อาชีวนิปาติศีล

๔) การเสพบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ โดยใช้ปัญญาเข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริง ไม่บริโภคเพียงด้วยตัณหา เรียกว่า ปัจจัยสันนิสิตศีล

(๒) การศึกษาฝึกหัดพัฒนาในด้านจิตใจ คือ จะทำอย่างไรให้มนุษย์มีคุณธรรม ไม่ตกอยู่ใต้การครอบงำของความชั่ว ไม่เอาแต่กิเลส ไม่ทำการต่าง ๆ ไปตามอำนาจโลก โกรธ หลง ไม่เห็นแก่ตัวแล้วกลั่นแกล้งเบียดเบียนคนอื่น หรือลุ่มหลงมัวเมา ทำอย่างไรจิตใจจะอ่อนโยนมีเมตตากรุณา มีความกตัญญูกตเวที มีหิริโอตตปปะ และเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียร มีสติมีสมาธิไม่หูดู๋ ไม่ท้อแท้ ก็แก้ไขพัฒนากันตลอดชีวิต

อีกอย่างหนึ่ง คือ เรื่องความสุข ความทุกข์ของคนเรานั้นเป็นปัญหาใหญ่ว่า ทำอย่างไรจะพ้นทุกข์มีสุข ทำอย่างไรจะให้จิตใจสดชื่น เิบอิม เบิกบาน ผ่องใส ไม่ชุ่มมัวเศร้าหมอง

ไม่เครียด ไม่กลัวกังวล ก็แก้ไขกันตลอดชีวิตเหมือนกัน การที่มาศึกษานี้ พุดในแง่หนึ่ง ก็เพื่อแก้ไข ไม่ให้มีทุกข์ มีแต่สุข ถ้าทำได้สำเร็จก็จบ ใครไม่มีทุกข์แล้ว มีแต่สุขอย่างเดียว ก็เป็นพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงบอกว่าแก่นี้ก็จบพระพุทธศาสนา การศึกษาพัฒนาด้านจิตใจนี้ เรียกว่า สมภา

(๓) การศึกษาฝึกหัดพัฒนาในด้านปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ มนุษย์ ต้องอยู่ด้วยความรู้ ถ้าไม่รู้เสียอย่างเดียว ก็ทำอะไรไม่ถูก เราจะปฏิบัติอะไรถูกต้อง ก็ต้องรู้ว่าอะไร เป็นอะไร

คนเราเกิดมาแล้วอยู่ด้วยตนเองไม่ได้ ก็เพราะยังไม่รู้ เช่นไม่รู้ว่าจะทำอะไรอย่างไร ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อะไรเป็นคุณเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์หรือว่าเป็นอันตรายแก่ชีวิต ยังไม่รู้ทั้งนั้น เราต้องเรียนรู้ทุกอย่าง แล้วจึงจะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง

เมื่อเรียนรู้ก็เกิดมีปัญญา เมื่อเกิดปัญญาก็รู้ว่าจะแก้อย่างไร จะทำงาน ใหม่ๆ จะสร้างสรรค์อะไร จะทำอะไรดีอะไรให้เกิดขึ้น ก็ต้องมีปัญญาความรู้ จะทำชีวิตให้ดี มีความสุขที่แท้และเป็นอิสระได้ ก็ต้องรู้จักชีวิตของตัวเอง รู้จิตใจ รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เรื่องรู้ หรือเรื่องปัญญา จึงเป็นเรื่องใหญ่ที่สุด เพียงแค่ทำให้มีปัญญารู้ความของสิ่งทั้งหลายแค่นี้ ตลอดชีวิตก็ศึกษาไม่จบ แต่ต้องเพียรพยายามเท่าที่จะทำได้ในเรื่องนี้ ซึ่งเรียกว่า ปัญญา

ตกลงว่า ศิล สมภา ปัญญา คือ เรื่องพฤติกรรม เรื่องจิตใจ และเรื่องปัญญาสามอย่างนี้ มนุษย์เรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนากันไปตลอดชีวิตก็ไม่จบ พระพุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตที่ดีของเราอยู่ที่นี้เอง^{๑๕}

๔.๒.๑.๒ หลักการปฏิบัติตนขณะอยู่ป่า (ภิกขกสูตร)

การดำเนินชีวิตของพระภิกษุในสมัยปัจจุบันพบว่า ส่วนมากจะคลุกคลีอยู่แต่กับหมู่คณะและสังคม ทำให้ไม่ค่อยมีโอกาสพอกพูนความวิเวกมากนัก ทำให้ต้องประสบกับความวุ่นวายจิตใจไม่ค่อยสงบ แม้จะมีส่วนหนึ่งปลีกตัวไปอาศัยอยู่ตามป่าบ้าง แต่ก็ยังขาดความเข้าใจที่จะปฏิบัติตนอยู่ป่า จนมีการแยกเป็นวัดป่าและวัดบ้าน ทั้ง ๆ ที่โดยสภาพพื้นที่แล้ว วัดทั้งสองแห่งก็มีสภาพเป็นป่า หลักธรรมดังกล่าว สามารถนำมาปรับใช้ในสังคมไทยได้ เพราะเนื้อหามีความมุ่งหมายให้ภิกษุมุ่งทำลายป่าคือกิเลสมีรากจะเป็นต้น เพราะเมื่อยังไม่สามารถตัดกิเลสดังกล่าวได้แล้ว ย่อมก่อให้เกิดภยันานาชนิด อันได้แก่ภัยอันเกิดแต่คือชาติ (การเกิด) เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดสังสารวัฏ การเวียนว่ายในวัฏสงสาร คือให้เกิดในภพต่อ ๆ ไป แต่พระองค์ไม่มีพระประสงค์ให้ตัดต้นไม้มที่เกิด

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๓ - ๓๖.

เองตามธรรมชาติ เพียงแต่ให้ภิกษุอาศัยร่วมเงาในการประพาศปฏิบัติธรรมเท่านั้น และไม่ให้อึดติดในสถานที่ว่าเงียบสงัดน่าอยู่หรือไม่ เพราะอารมณ์ดังกล่าวจะทำให้จิตฟุ้งซ่านได้^{๑๖}

จากพระสูตรดังกล่าวพอที่จะสรุปเป็นประเด็นได้คือหลักธรรมได้แก่ อปถนภกปฏิบัติทาการปฏิบัติไม่ผิด ๓ อย่าง คือ

(๑) อินทรีย์สังวร คือ สำรวมอินทรีย์ ทรงมุ่งให้ภิกษุรู้จักสำรวมกิริยามารยาท อันนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเจอ ไม่ว่าจะอยู่ในป่าหรือในหมู่บ้านก็ตาม

(๒) โภชนะมัตตัญญูตา คือ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหารแต่พอสมควรไม่มากไม่น้อย มุ่งให้ภิกษุรู้จักปฏิบัติตามกฎของการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ คือการทำลายป่าในภายใน แต่อาศัยป่าภายนอกเพื่อขจัดกิเลส โดยไม่เบียดเบียนที่อยู่อาศัยโดยเปล่าประโยชน์

(๓) ซาคริยานุโยค คือ การประกอบความเพียรเพื่อชำระจิตของตนให้ผ่องใส ไม่เห็นแก่นอนมากนัก แม้จะอยู่ในป่าที่สงัดก็ไม่ให้ยินดีในความสงัดวิเวก ให้มุ่งปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญสมาธิภาวนาเพื่อขจัดกิเลสเท่านั้น คือ ไม่ให้อึดติดในสถานที่

วัตรของภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นสิ่งจำเป็นของพระภิกษุ เพราะเป็นข้อปฏิบัติหรือระเบียบที่ภิกษุผู้มุ่งบำเพ็ญเพียรประพาศวัตรอยู่ในป่าพึงประกอบให้มีในตน เนื่องจากการอยู่ในแต่ละสถานที่ล้วนมีระเบียบที่พึงปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติ ดังนั้น ในการอยู่ป่าเพื่อความงามแห่งวัตร และเพื่อขจัดเกลากิเลสของตน ซึ่งมีเหตุเกิดจากการที่ภิกษุผู้อยู่ป่าในครั้งพุทธกาลถูกโจรทำร้ายเพราะถามถึงกิจต่างๆ มีน้ำฉัน น้ำใช้ ไม้สไฟ ทิศ เป็นต้น และภิกษุตอบว่าไม่มี ไม่ทราบ พระผู้มีพระภาคจึงกำหนดกฎกติกาไว้ เรียกอารัญญิกวัตร ว่า

ภิกษุผู้อยู่ป่า ควรลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ สวมถุงบาตรคล้องบ่า พาดจีวรบนไหล่สวมรองเท้าเก็บเครื่องใช้ไม้ เครื่องใช้ดิน ปิดประตูหน้าต่างแล้วลงจากเสนาสนะ กำหนดว่า “เวลานี้เราจะเข้าบ้าน” ครั้นจะเข้าบ้านควรถอดรองเท้าใส่ถุง คล้องบ่า ปกปิดมณฑล ๓ ให้เรียบร้อยแม้ในอารัญญิกวัตรก็มีนัยเหมือนในบิณฑจาริกวัตร ออกจากบ้านแล้ว สวมถุงบาตรคล้องบ่า พับจีวรวางบนศีรษะสวมรองเท้าเดินไป เตรียมน้ำฉัน น้ำใช้ ไฟ ไม้สไฟ ไม้เท้า เรือนนักษัตรทุกประเภทหรือเพียงบางส่วนรู้จักทิศ^{๑๗}

^{๑๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๑/๒/๑๒๕-๑๒๖, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๙, ดุริยละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๕๘.

^{๑๗} วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๖๗-๓๖๘/๑๖๖-๑๖๗, ๓๘๒/๑๙๐-๑๙๓, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๖๗-๓๖๘/๒๓๕-๒๓๗, ๓๘๒/๒๗๒.

จากพระสูตรดังกล่าว มุ่งกล่าวถึงหน้าที่ที่พระภิกษุผู้อยู่ป่าจะต้องปฏิบัติเป็นกิจเบื้องต้น อันเป็นกิจวัตรปกติของสงฆ์ คือ

(๑) ตื่นแต่เช้า แล้วการทำกิจส่วนตัวในที่พักอาศัยให้เรียบร้อย และปิดกวาด เก็บงำเสนาสนะ เป็นต้น

(๒) เตรียมตัวออกบิณฑบาต มีการนุ่งห่มให้เรียบร้อย อยู่ในสมณสาธูป และรับบาตรด้วยอาการสำรวม

(๓) กลับถึงที่พักอาศัยเตรียมน้ำใช้น้ำฉันไว้ ทั้งเพื่อตน เพื่อภิกษุรูปอื่น และบุคคลที่จรไปมาจะได้บริโภค และอุปรกรรมที่จำเป็นบางอย่าง เช่น ไฟ ไม้สีไฟ เป็นต้น

(๔) ศึกษาในนักษัตร ทิศทางของดวงดาว การกำหนดนับวันเดือนปี หรือการรู้จักทิศเพื่อบอกแก่คนที่หลงทาง จะได้ว่าทิศไหนคือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังมีกิจอีกประการหนึ่ง คือ การบำเพ็ญวัตรปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสของตนให้หมดจน อันเป็นประโยชน์ของการอยู่ในป่า เพราะประโยชน์ของการอยู่ป่านั้น ย่อมมีด้วยการปฏิบัติงาม เพราะอาศัยความมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเยียบสงัด ย่อมสามารถที่จะยกจิตขึ้นสู่ความสงบอันได้แก่ กายวิเวก จิตตวิเวก อุปวิเวก^{๑๔}

คำว่า กายวิเวก นั้น คือ การใช้สอยเสนาสนะที่สงัด คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ช่องเขา สุสาน ป่าดงดิบ กลางแจ้ง ลอมฟาง และมีกายสงัดอยู่ คือ เดินรูปเดียว ยืนรูปเดียว นั่งรูปเดียว นอนรูปเดียว เข้าหมู่บ้านบิณฑบาตรรูปเดียว กลับรูปเดียว นั่งในที่ลับรูปเดียว อธิษฐานจงกรมรูปเดียว เทียวไปอยู่ เคลื่อนไหวเป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ทำชีวิตให้ดำเนินไปลำพังรูปเดียว เป็นวัตรที่กระทำความเพียรด้วยตัวผู้เดียว นี่เป็นคุณลักษณะของบุคคลผู้มีกายมุ่งที่จะหลีกเลี่ยงจากกาม ยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวก คือ การที่บุคคลไร้ความกังวลใด ๆ แล้วยกจิตขึ้นสู่สมาบัติเป็นความสงบในธรรมที่ตนบรรลุ เช่น ผู้บรรลุปฐมฌาน ย่อมมีจิตสงัดจากนิวรณ์ เป็นต้น จนถึงผู้เป็นพระอรหันต์เพราะมีจิตสงัดจากสังโยชน์ ๑๐ ประการได้ ซึ่งจิตตวิเวกนั้น ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงความเป็นผู้ผ่องแผ้วยิ่ง และอุปวิเวก คือ การที่ กิเลสก็ดี ชนธกัณฐ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี ตรัสเรียกว่า อุปธิมตนิพพาน ตรัสเรียกว่า อุปวิเวก คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท อุปวิเวก ย่อม

^{๑๔} วิ.ป.อ. (ไทย) ๑๐/๘/๕๖๒, ๘๐๕.

มีแก่บุคคลผู้ปราศจากอุปธิ บรรลุนิพพานอันปราศจากปัจจัยปรุงแต่งแล้ว^{๑๙} หมายความว่า อยู่สงบด้วยธรรมที่ตนบรรลु คือ อยู่เป็นสุขเพราะการหมดสิ้นกิเลสทั้งปวงแล้วนั่นเอง

การอยู่ป่านี้ พระผู้มีพระภาคทรงประพจน์ให้เป็นแบบอย่าง โดยทรงมุ่งประโยชน์ของการอยู่ป่า ๒ ประการ คือ การอยู่อย่างมีความสุขในปัจจุบันของตน คือ การอยู่อย่างผาสุกด้วยอิริยาบถ ๔ ชื่อว่า การอยู่ด้วยทิวาสธรรมสุขวิหาร เป็นการอยู่สำราญอิริยาบถของพระองค์อันเกิดจากปีติในธรรม เป็นการพักผ่อนพระวรกายประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง คือ เพื่ออนุเคราะห์ชนรุ่นหลังที่จะทำทุกขีให้หมดสิ้นไปได้โดยเร็วพลัน เป็นการแสดงแบบอย่างให้ชนรุ่นหลังรู้ว่าวัตรปฏิบัติดังกล่าว แม้พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระศาสดายังทรงปฏิบัติอยู่เป็นประจำ^{๒๐}

๔.๒.๑.๓ ความมุ่งหวังจากการอยู่ในป่า (กัณฐหารสูตร)

การพักอาศัยอยู่ในป่าถือว่าเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของพระภิกษุ เนื่องจากเป็นที่ปราศจากผู้คนรบกวน เหมาะแก่การบำเพ็ญภาวนา เห็นได้จากเรื่องราวต่างๆ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนมากก็เกิดในป่า มีธรรมเนียมปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งที่พบมาก คือ เมื่อถึงตอนใกล้เช้าพระราชาพวกริษุทั้งหลายจะพากันเรียนกรรมฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าบ้าง ในสำนักของพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของตนบ้าง จากนั้นก็ชักชวนกันเดินทางเป็นกลุ่มเข้าไปจำพรรษาในที่ห่างไกลผู้คนจากนั้นก็ตั้งใจปฏิบัติกรรมฐานตลอดพรรษา พอออกพรรษาค่อยกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระอุปัชฌาย์อาจารย์ของตน ธรรมเนียมนี้ในปัจจุบันไม่ค่อยมีปฏิบัติกันแล้ว เพราะพระภิกษุส่วนมากจะอยู่ประจำที่ทั้งในช่วงออกพรรษาและในพรรษา

พระสูตรนี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับพระภิกษุได้ เนื่องจากกล่าวถึงกิจหรือหน้าที่ของพระสงฆ์ที่พึงกระทำ ตามนัยแห่งคำถามของพราหมณ์ พระพรหมถือว่าเป็นเทพเจ้าอันสูงสุดที่พึงบูชา ในการกระทำกิจทุกอย่างล้วนกระทำเพื่อบูชาพระพรหม เมื่อพราหมณ์พบพระผู้มีพระภาคหนึ่งสมาธิ จึงถามคำถามในเชิงว่าการบำเพ็ญพรตดังกล่าวคงเป็นการกระทำเพื่อบูชาพระพรหมโดยวิธีหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงตรัสตอบไปในทำนองว่า การปฏิบัติของพระองค์มีจุดหมายเพื่อความ เป็นพระพรหมผู้ยิ่งกว่าพรหม ซึ่งมีความหมายว่า ผู้หมดจากกิเลสอาสวะ^{๒๑}

^{๑๙} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๗/๒๐ - ๒๒, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๒ - ๓๔.

^{๒๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑/๓๑๘ - ๓๑๙.

^{๒๑} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๐๔/๒๕๓, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๙๒ - ๒๙๓, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า

ภิกษุที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้แล้ว ไม่ใช่เข้ามาเพียงเพื่ออาศัยเลี้ยงชีพเท่านั้น แต่มาอาศัยอยู่เพื่อทำหน้าที่ของบรรพชิตให้สมบูรณ์ คือ เข้ามาศึกษาซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ธุระ คำว่า ธุระหรือหน้าที่ของพระภิกษุมิ ๒ ประการ ดังที่พระจักขุบาลทูลถามพระผู้มีพระภาค และพระองค์ตรัสตอบว่า ธุระในทางพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) คันถธุระ เป็นหน้าที่หรือภารกิจในการศึกษาหลักธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ท่านเรียกว่านิกาย นิกายหนึ่งกัถิ สองนิกายกัถิ จบพุทธวจนะ คือ พระไตรปิฎกก็ดีตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ บอกกล่าวพุทธวจนะนั้น การศึกษาพุทธพจน์ตามสมควรแก่กำลังความสามารถของตนแล้วสั่งสอนบุคคลอื่นให้รู้ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา นั้น เป็นการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนให้บุคคลอื่นได้เข้าใจ และนำเอาไปประพฤติปฏิบัติเพื่อความผาสุกแห่งสังคมต่อไป

(๒) วิปัสสนาธุระ คือ การเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมในอภัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหัตตของภิกษุผู้มีความสำเร็จแล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงบ คือการมุ่งบำเพ็ญเพียรทางใจปลีกวิเวก อยู่ผู้เดียวทำวิปัสสนาให้บังเกิดมีในตน พ้นจากกิเลสทั้งมวล อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา^{๒๒}

ธุระทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นภาระหน้าที่ที่บุคคลผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในทางพระพุทธศาสนาจะต้องถือเอาเป็นธุระหน้าที่ของตนเองที่จะละเลยเสียไม่ได้ เป็นภารกิจที่พระผู้มีพระภาคมอบให้เป็นภาระหลัก ซึ่งไม่เกี่ยวกับภาระเล็กๆ น้อย ๆ เช่น การกะจิวร ทำจิวร เย็บปะจิวร ทำถลกบาตร อังสะ ประคตเอว ผ่ากรองน้ำ ทำเชิงรองบาตร ผ่าเช็ดเท้า ไม้กวาดเป็นต้นตลอดทั้งวัน และภารธุระในงานนวัตร คือ การก่อสร้างต่าง ๆ เช่น การก่อสร้างวิหารเป็นต้น หากภิกษุหลงยินดีแต่การก่อสร้างย่อมก่อให้เกิดความเสื่อมทั้งแก่ตนและแก่พระพุทธศาสนา เพราะทำให้ละเลยต่อการบำเพ็ญคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ อันเป็นภารกิจที่สำคัญเสีย^{๒๓}

ศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง ได้สรุปทัศนะเกี่ยวกับธุระหรือภารกิจของนักบวชว่ามีอยู่ ๓ ภารกิจ คือ

^{๒๒} ชุ.ธ.ธ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑๕.

^{๒๓} อง.ฉก.ธ. (ไทย) ๓๖/๓/๘๙/๒๑๓, อง.ปญจก.ฎีกา (บาลี) ๓/๘๙/๔๔, อง.ฉก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๔-๑๕/๑๑๘, ความเสื่อมของภิกษุ ๕ ประการ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว. อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๙/๑๐๗, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๙/๑๕๙.

(๑) ภารกิจทางคันถะ คือ เน้นภารกิจภายนอกให้สมบูรณ์ เช่น การทำงานให้เกิดงาน เพื่อรองรับการบริการหมู่คณะ เช่น การศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม การทำความสะอาด การรักษาป่า การก่อสร้างวัดวาอาราม มหาวิทยาลัย ฯลฯ เพื่อหมู่คณะและสังคม

(๒) ภารกิจทางวิปัสสนา คือ ภาวะทางใน คือทางจิต โดยอาศัยเครื่องมือที่สำคัญคือ สมถะ คือ การทำกาย วาจา ใจ ให้สงบ หยุดการเบียดเบียนแล้วในขณะนั้น ส่วนวิปัสสนา คือ ปัญญาที่แจ้งในกระบวนการของชีวิต เข้าใจบทบาทของโลภะ โทสะ โมหะ แล้วหยุดกระบวนการดังกล่าว มีจิตว่างหลุดพ้นจากพันธนาการมองโลกในแง่ของวิภูฏะ เป็นจิตที่มีเสรีภาพไร้พรมแดน มีแต่ความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาต่อมวลมนุษยชาติ ไม่ก่อเรื่อง ไม่กล่าวหาไม่อวดดี ไม่อวดเด่น ไม่มีเขา ไม่มีเรา มีแค่ตัวรู้ว่าฉันหยุดมันแล้ว แต่ไม่หยุดภารกิจแห่งการสร้างสรรค์ความดี

(๓) ภารกิจในการรับใช้ชุมชน ประเทศและโลก ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและเป็นญาติธรรมทั่วโลก โดยไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะและนิกาย^{๒๔}

จะเห็นได้ว่า ฐานะหรือหน้าที่ของพระภิกษุในทางพระพุทธศาสนา โดยสรุปก็มีอยู่ ๒ ประการด้วยกัน คือการศึกษาหลักการทางพระพุทธศาสนาอันเป็นส่วนแห่งคัมภีร์แล้วทำประโยชน์หรือกิจของตนให้สำเร็จ และหากไม่มีความเพียรอันอุกฤษฏ์ ย่อมเปลี่ยนวิถีมาทำประโยชน์ต่อสังคม เป็นการแนะนำสั่งสอนให้บุคคลอื่นรู้ตามหลักความจริงแห่งพระพุทธศาสนา อันก่อให้เกิดสันติสุขแก่โลกต่อไปนั่นเอง

๔.๒.๑.๔ องค์คุณแห่งความเป็นภิกษุ (ภิกขกสูตร)

ในปัจจุบัน ภิกษุส่วนมากยังคงเลี้ยงชีพเหมือนในสมัยพุทธกาล คือ เลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต แต่เราก็พบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการบิณฑบาตนี้อยู่เรื่อย ๆ เช่น การบิณฑบาตเวียนเทียนบ้าง เกินเวลาบ้าง รับจำนวนมากเกินไปบ้าง ข้างฝ่ายประชาชน เนื่องจากต้องรีบไปทำงานจึงไม่มักจะใส่บาตรโดยไม่ได้พิจารณาถึงความเหมาะสม คิดแต่เพียงว่าผู้ที่มาบิณฑบาตเป็นพระแน่นอน ทำให้การใส่บาตรบางครั้งเป็นการส่งเสริมมิชฉาชีพที่มาหากินกับการบิณฑบาต

พระสูตรนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยได้ เนื่องจากกล่าวถึงความเป็นภิกษุตามนัยทางพระพุทธศาสนาว่า ไม่ให้ดูแลเพียงการเที่ยวขอเท่านั้น เพราะการเที่ยวขอรับอาหารนั้นเป็น

^{๒๔} ศ.ดร., บุญทัน ดอกไธสง, “วัฒนธรรมการบริหารวิสาหกิจ : ยุคเคลื่อนผ่านสู่ศตวรรษที่ ๒๑”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสนบัณฑิต รุ่นที่ ๔๔ ปีการศึกษา ๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๗ - ๑๕๘.

เพียงรูปแบบนักบวชเท่านั้น ภิภษุที่แท้ต้องประกอบด้วยองค์ของทักษิโณยบุคคล^{๒๕} ความเป็นภิภษุที่แท้จริงนั้นอยู่ที่การเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อขจัดกองทุกข์ให้สิ้น โดยเริ่มตั้งแต่การเข้ามาอยู่ในธรรมวินัย และเรียนรู้นับธรรมเนียมนการปฏิบัติโดยเริ่มตั้งแต่การฝึกฝนตนเพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย จนกระทั่งหมดสิ้นกิเลสอาสวะ ส่วนความเป็นภิภษุที่ถือเอาตามรูปแบบการเที่ยวขอผู้อื่นเลี้ยงชีพนั้น ไม่ใช่พระประสงค์ที่แท้จริง^{๒๖}

คำว่า ภิภษุ มีอธิบายว่า ผู้ขอ ผู้ใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา ผู้ปฏิญาณตนเป็นภิภษุผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ ผู้เจริญ ผู้มีสภาวะ ผู้ยังต้องศึกษา ผู้ไม่ต้องศึกษา และผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้องสมควรแก่เหตุ^{๒๗}

นัยดังกล่าวพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายขยายความไว้ว่า

(๑) ผู้ขอ (ภิกขก) เพราะเป็นการเที่ยวขอด้วยวิธีขออย่างประเสริฐ คือ การเที่ยวบิณฑบาตโดยไม่ได้ทำความหวังว่าจะได้หรือไม่ได้ จะได้มากหรือได้น้อย เป็นการเที่ยวขอตามปกติภาวะของความเป็นภิภษุ

(๒) ผู้อาศัยการเที่ยวขอ (ภิกขาจริย) คือ การเลี้ยงชีพด้วยการเป็นผู้อาศัยการเที่ยวขอตามจารีตประเพณีที่พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติและปฏิบัติเป็นแบบอย่าง เพราะพระภิภษุเว้นจากกรรมของฆราวาส อันได้แก่ กสิกรรม และโครัคกรรมเป็นต้นเสียแล้ว แม้การฉันอยู่ในวัดหรือวิหารที่ญาติโยมนำไปถวายก็เช่นเดียวกัน เพราะอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีพ

(๓) ผู้ใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา (ภินนุปฏธ) คือ ผู้ที่อาศัยผ้าที่ปรับรูปแบบใหม่ให้เสียรูปเดิมด้วยการตัดเย็บทำให้เสียรูป ดูไม่มีราคา คนอื่นไม่ยอมยัก อันมีลักษณะต่างจากผ้าของคฤหัสถ์

(๔) ผู้ที่เขาเรียกกันโดยโวหาร (โวหาร) คือ คำที่เรียกด้วยการบัญญัติไม่จำเพาะเจาะจงว่าเป็นพระภิภษุหรือสามเณร เพราะนับเข้าในกลุ่มของนักบวชในวัดนั้น เช่น ในกัจจิมนัต ญาติโยมนิมนต์พระสงฆ์ ๙ รูปบ้าง ๑๐ รูปบ้าง แต่ในจำนวนนั้นอาจมีสามเณรรวมอยู่ด้วย ก็ชื่อว่าภิภษุเหมือนกัน เพราะการนับโดยบัญญัติหรือโดยโวหารผู้ถือเพศบวรพชิต

^{๒๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๓/ ๒๒๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๓๙ - ๓๔๑.

^{๒๖} วิ.มหา.(บาลี)๑/๔๕/๓๐,วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๕/๓๓. ภิกขุติ สัสสาเร ภย อิกฺขณตาย วา ภินนุปฏธราทิ-ตาย วา เหว ลุทฺธโวหารโร สทฺธาปพฺพชิต กุลฺปุตฺโต คำว่า ภิกขุ ได้แก่ กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาอันได้แก่โวหารอย่างนั้น เพราะภาวะคือเห็นภัยในสงสาร หรือนัยหนึ่งว่า เพราะความเป็นผู้ใช้ผ้าที่ฉีกเป็นชิ้นแล้ว เป็นต้นวิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๙ - ๒๐, วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๔ - ๓๕.

^{๒๗} ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๖๔.

(๕) ผู้ปฏิญาณตน (ปฏิญาณต) คือ การที่บุคคลนั้นหรือนักบวชนั้นปฏิญาณคือยอมรับตนว่าเป็นภิกษุ

(๖) ผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ (เอหิภิกขุอุปสมบทา) คือ ภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทด้วยเอหิภิกษุตั้งแต่รูปแรก คือ พระอัญญาโกณฑัญญะจนถึงรูปสุดท้าย พระสุภัททปริพาชก คือ พระองค์ทรงประทานด้วยพระองค์เองในครั้งปฐมโพธิกาล ๑,๓๔๑ รูป และภิกษุในกาลต่อมาอีกจำนวน ๒๗,๓๐๐ รูป เป็นต้น

(๗) ผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ (สรณคมนอุปสมบทา) คือ ผู้ที่พระผู้มีพระภาคประทานให้สาวกอุปสมบทภิกษุรูปอื่นในครั้งปฐมโพธิกาล เพื่อความสะดวกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการนั่งกระโหรงกระนองมือต่อหน้าอุปัชฌาย์เปล่งวาจาระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกถึง ๓ ครั้ง ภายหลังได้ยกเลิกให้เป็นวิธีการบรรพชาสามเณรแทนในครั้งให้พระสารีบุตรทำการบรรพชาราหุลสามเณร

(๘) ผู้เจริญ (ภทฺร) คือ ภิกษุผู้ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะอันเจริญ ซึ่งได้แก่ ภิกษุผู้เป็นกัลยาณบุรุษจนถึงพระอรหันต์

(๙) ผู้มีสภาวะ (สว) คือ ภิกษุผู้ประกอบด้วยสภาวะ คือ ศีลเป็นต้น อันได้แก่ เสขกัลยาณบุรุษ คือ ภิกษุบุรุษผู้ยังต้องศึกษาในไตรสิกขาอยู่

(๑๐) ผู้ยังต้องศึกษา (เสกฺข) คือ ผู้ที่ยังศึกษาอยู่ในหลักของไตรสิกขา อันได้แก่ ภิกษุกัลยาณบุรุษ และพระอริยบุคคล ๗ จำพวก คือ พระผู้ดำรงอยู่โสดาปัตติมรรค พระผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามีมรรค พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามีผล พระผู้ดำรงอยู่ในอนาคามีมรรค พระผู้ดำรงอยู่ในอนาคามีผล และพระผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค

(๑๑) ผู้ไม่ต้องศึกษา (อเสกฺข) คือ ผู้ที่ไม่ต้องศึกษาแล้วด้วยความหมดสิ้นจากกิเลสอาสวะทั้งมวล เพราะล่วงเสกขธรรมเสีย ตั้งอยู่ในผลเลิศ ไม่มีสิกขาที่จะต้องศึกษาให้ยิ่งกว่านั้นได้แก่ พระอรหันตชีนาสพ

(๑๒) ผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้อง สมควรแก่เหตุ (ญตฺติจตฺตถกมฺอุปสมฺบทา) คือ ภิกษุที่พระผู้มีพระภาคประทานให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการอุปสมบทตามวินัยกรรม อันจะพึงทำด้วยการสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง ญัตติ ๑ ครั้ง และกรรมนั้น ๆ ต้องสมบูรณ์ด้วยสมบัติ ๕ ที่ใครๆ ไม่สามารถคัดค้านได้ อันได้แก่ วัตถุสมบัติ ญัตติสมบัติ อนุสาวนาสมบัติ สีมัสมาบัติ และปริสสมบัติ^{๒๔}

^{๒๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๓๔๐ - ๓๔๗, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๗๖๗ - ๗๗๔.

ดังนั้น คำว่า ภิกษุ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หมายถึง กุลบุตรกุลธิดาที่สละเรือนออกถือเพศบวรพชิต เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาโดยตั้งใจศึกษาในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติ วิมุติญาณทัสสนะ โดยการทำกิจของนักบวชที่พึงพาอาศัยบุคคลอื่นเลี้ยงชีพ เพื่อทำกิจของตนให้หมดจด คือ การชำระใจให้หมดมลทิน ซึ่งในความหมายนี้มีนัยรวมทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี สิกขมานา เพราะโดยความหมายรวมก็คือภิกษุในพระพุทธศาสนาทั้งหมด^{๒๙}

๒.๒.๑.๕ หัวใจของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา (อุทยสูตร)

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุในปัจจุบัน ส่วนมากไม่ค่อยได้กระทำตอนเที่ยวบิณฑบาต เพราะมักจะรับเอาอาหารแล้วนำกลับมาฉันที่วัด แม้จะมีการอนุโมทนาให้พรส่วนมากก็เป็นการอวยพรและว่าเป็นภาษาบาลี ซึ่งชาวบ้านก็ฟังไม่ค่อยเข้าใจ ข้อนี้แตกต่างจากในสมัยพุทธกาลที่หลังจากรับบิณฑบาตแล้ว พระภิกษุมักจะถือโอกาสกล่าวอนุโมทนาหลังจากฉันเสร็จด้วย การอนุโมทนาเนื้อหาก็คือเป็นการสอนธรรม ภาษาที่ใช้ชาวบ้านก็ฟังเข้าใจ การบิณฑบาตจึงเป็นโอกาสให้ได้เผยแผ่ธรรมอย่างดี

พระสูตรนี้ กล่าวถึงหัวใจของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พระผู้มีพระภาคได้กำหนดครั้งแรก ตั้งแต่ส่งพระสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนาเป็นปฐม คือ การเที่ยวจาริกออกไปประกาศธรรม^{๓๐} เรียกว่า การตกปลานอกบ้าน ซึ่งหมายถึง การออกไปหาคนหรือการเข้าถึงคน เพื่อที่จะชักจูงคนให้เข้าหาธรรม ไม่ใช่การรอคอยอยู่กับที่แล้วคนจะเข้ามาหา เพราะคนบางคนยังไม่มีความศรัทธา เช่น กับอุททยพราหมณ์แม้จะใส่บาตรถวายอาหารบิณฑบาตทุกวัน แต่กระทำเพราะขัดเสียดใจไม่ได้ ไม่ใช่กระทำด้วยศรัทธา

หน้าที่ของพระสงฆ์นอกจากการกระทำเพื่อประโยชน์ตน คือ การมุ่งเพื่อขัดเกลาจิตใจแล้ว สิ่งหนึ่งที่เป็นหน้าที่อันสำคัญ คือ การกระทำปฏิการะตอบแทนต่อสังคม หรือต่อพระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์ปฏิบัติดีแล้ว เที่ยวประกาศธรรมไปทุกหนทุกแห่งตามหมู่บ้านหรือตามหัวเมืองน้อยใหญ่ คำว่าปฏิบัติดีแล้ว คือการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันได้แก่การปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไม่ใช่จะกระทำเมื่อหมดภาระคือหมดสิ้น

^{๒๙} คำว่า ภิกษุ (ภิกษุ) เป็นคำกลาง ๆ หมายถึงถึงสมาชิกในองค์กรนักบวชขององค์กรหนึ่งในที่นี้หมายถึงองค์กรสงฆ์ในทางพระพุทธศาสนา เหมือนคำบาลีว่า บุริส (บุรุษ, ผู้ชาย) หมายถึงมนุษย์ไม่จำเพาะว่าเป็นบุรุษหรือสตรี เช่น คำบาลีว่า ปุณฺณณฺเจ บุริโส กยิธา กยิธาเถนํ ปุณฺณํ หากบุคคลทำบุญ ก็ควรทำบุญนั้นบ่อย ๆ. พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๘/๓๘, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๓๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๖๕ - ๖๖.

จากกิเลสเท่านั้นจึงจะเริ่มทำได้ อันที่จริงแล้วเป็นหน้าที่ของภิกษุทุกรูปที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ จะต้องกระทำคือการเรียนเพื่อรู้ แล้วเผยแผ่เพื่อให้บุคคลอื่นรู้ตาม

ดังนั้น การออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาข้างนอก จึงเหมือนกับการออกไปตกปลานอกบ้าน ไม่ใช่การรอคนเข้ามาฟังธรรม ซึ่งปัจจุบันยิ่งสังคมรัดตัว ทำให้คนไม่ค่อยมีเวลาเข้าวัด ยิ่งทำให้คนห่างวัดยิ่งขึ้น การนำธรรมเข้าไปหาคนโดยพระสงฆ์เป็นผู้นำไป จึงเป็นการเผยแผ่เชิงรุก จึงเป็นนโยบายที่พระผู้มีพระภาคทรงกระทำให้เป็นแบบอย่างในการเข้าหาคน เพราะการเห็นบ่อย ๆ ก่อให้เกิดความสนใจ เมื่อสนใจบ่อย ๆ ย่อมก่อให้เกิดการสนทนา เมื่อสนทนาบ่อย ๆ ย่อมก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนคติต่อกันและกัน ซึ่งนั่นย่อมเป็นโอกาสของผู้เผยแผ่ที่จะได้ช่องในการแสดงหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา

หลักการศึกษาระดับพระภิกษุสามเณรจากพระสูตรดังกล่าว สามารถที่จะสรุปได้ ๒ ประการ คือ หลักของการปฏิบัติเพื่อขัดเกลาตนเองให้เป็นผู้หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง โดยเริ่มตั้งแต่การระวังรักษากาย วาจา ของตนให้เรียบร้อย ตั้งจิตใจบริสุทธิ์ เจริญภาวนาเพื่อชำระมลทินให้ได้ และประการที่ ๒ คือ การศึกษาวิธีการเพื่อที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาหรือการทำหน้าที่ของสงฆ์ต่อสังคมนั่นเอง

จุดมุ่งหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ ต้องการนำหลักธรรมออกไปเผยแผ่ให้แพร่หลาย เพื่อก่อประโยชน์สุขแก่สังคมโดยมิได้มุ่งหมายเพื่ออามิสตอบแทน หรือหวังผลกำไรเพื่อประโยชน์ตนหรือประโยชน์ต่อองค์กรศาสนาของตนแต่อย่างใด ซึ่งนโยบายดังกล่าวนี้ เป็นแนวปฏิบัติให้บรรพชิตผู้เป็นนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาพึงสังวรเอาไว้ว่า หน้าที่ของพระ คือ ผู้เผยแผ่ธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเพื่อให้สรรพสัตว์เข้าใจในหลักธรรม ดังที่ว่า พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๓๑} ไม่ใช่เป็นการโน้มน้าวให้บุคคลเหล่านั้นมาศรัทธาในตัวบุคคล อันจะไม่เป็นผลดีต่ออนาคตของพระพุทธศาสนา และตัวผู้เผยแผ่เองก็ไม่หวังลาภสักการะที่จะเกิดขึ้น เพราะการเผยแผ่นั้น ดังหลักการหรือองค์แห่งพระธรรมก็คือว่า เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ เราจักแสดงอ้างเหตุ เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น แล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น^{๓๒}

^{๓๑} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/ ๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๑/๑๒๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๑/๑๗๙.

^{๓๒} บจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔ - ๑๗๕, บจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

ดังนั้น หลักการศึกษาของพระภิกษุที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ คือ หลักของการฝึกฝนตนให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถทั้งด้านพฤติกรรม คือ ความเป็นผู้มีศีลาจารวัตรอันนำมาซึ่งความศรัทธาเลื่อมใส ด้านจิตใจ คือความเป็นผู้มุ่งพัฒนาจิตให้ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ และด้านปัญญา คือ การมีวิสัยทัศน์หรือการมีปัญญาที่สามารถควบคุมพฤติกรรมของตนเองได้ และสิ่งสำคัญคือการรู้จักนำความรู้ที่ได้มาแล้วนั้น พัฒนาให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม คือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อนำมาซึ่งสุขสันติแก่สังคมและมวลมนุษย์พร้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย

๔.๒.๒ การประยุกต์หลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น

ในครั้งพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นมาในท่ามกลางลัทธิ ความเชื่อ หลากหลายไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์ บรรพชิต ชฎิล นิครนถ์ อเจลก (นักบวชเปลือย) เอกสภาฏก-ปริพาชก เป็นต้น^{๓๓} ดังนั้น เมื่อพระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดในท่ามกลางเจ้าลัทธิต่าง ๆ โดยเฉพาะเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๖ คือ ท่านปุรณกัสสปะ ท่านมักขลิโคศาล ท่านนิครนถ์นาฏบุตร ท่านสัตถุชัย เวลัญฐบุตร ท่านปุกุระกัจจายนะ ท่านอชิตเกสกัมพล^{๓๔} ซึ่งมีผู้เคารพนับถือทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ พ่อค้า ประชาชนทั่วไป ฉะนั้น ในการอยู่ร่วมกันระหว่างลัทธิศาสนาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคได้ทรงกำหนดท่าทีให้พระภิกษุพึงปฏิบัติต่อเจ้าลัทธิหรือผู้นับถือศาสนาอื่นไว้ในพราหมณสังยุตอย่างชัดเจน โดยทั่วไปจะไม่วิจารณ์หรือดูถูกคำสอนของศาสนาอื่นอย่างเสียหาย แต่จะมุ่งเน้นชี้แจงเหตุผลให้เขาเกิดปัญญา มีแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

^{๓๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๒/๙๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๑.

^{๓๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๑๒/๘๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗. เจ้าลัทธิทั้ง ๖ คือ (๑) คำว่า ปุรณะ เป็นชื่อของเขา เหตุที่มีชื่อนั้น เพราะเขาเป็นทาสคนที่ครวญยอดดี คำว่า กัสสปะ เป็นชื่อโคตร รวมทั้งชื่อและโคตร เรียกว่า ปุรณกัสสปะ (ที.สี.อ. ๑/๑๕๑/๑๓๐, ม.ม.อ. ๒/๓๑๒/๑๔๐), (๒) คำว่า มักขลิ เป็นชื่อที่ ๑ ของเขา เหตุที่ได้ชื่อนั้น เพราะเขาเป็นคนถือหม้อน้ำมันเงินตามทางที่มีเปือกตม มักจะได้รับคำเตือนจากนายว่า มา ขลิ (อย่าลื่นนะ) คำว่า โคศาล เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเขาเกิดในโรงโค (ที.สี.อ. ๑/๑๕๒/๑๓๑, ม.ม.อ. ๒/๓๑๒/๑๔๐), (๓) คำว่า อชิตะ เป็นชื่อของเขา และได้ชื่อว่า เกสกัมพล ก็เพราะนุ่งห่มผ้าที่ทำด้วยผมของมนุษย์ (ที.สี.อ. ๑/๑๕๓/๑๓๑, ม.ม.อ. ๒/๓๑๒/๑๔๑), (๔) คำว่า ปุกุระ เป็นชื่อของเขา คำว่า กัจจายนะ เป็นชื่อโคตร เรียกกรวมเข้าทั้งชื่อและโคตรว่า ปุกุระกัจจายนะ (ที.สี.อ. ๑/๑๕๔/๑๓๒, ม.ม.อ. ๒/๓๑๒/๑๔๑), (๕) คำว่า นิครนถ์ เป็นชื่อของเขา ที่มีชื่อนั้น เพราะเขามักกล่าวว่า “เราไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด” คำว่า นาฏบุตร เป็นอีกชื่อหนึ่งของเขา เพราะเขาเป็นบุตรของนักฟ้อน (ที.สี.อ. ๑/๑๕๖/๑๓๒, ม.ม.อ. ๒/๓๑๒/๑๔๑), (๖) คำว่า สัตถุชัย เป็นชื่อเขา คำว่า เวลัญฐบุตร เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเป็นบุตรของช่างสาน (ที.สี.อ. ๑/๑๕๕/๑๓๒, ม.ม.อ. ๒/๓๑๒/๑๔๑) อ้างในเชิงอรรถ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๙.

๔.๒.๒.๑ หลักการปฏิบัติต่อบุคคลผู้ไถ่ (อภิกษุสงฆ์)

สังคมไทยในปัจจุบัน บุคคลล้วนมีสถานภาพทางสังคมต่างกัน ไม่ว่าจะเรื่องชนชั้นทางสังคม คนรวย คนจน ข้าราชการ กรรมกร กสิกร ชาวไร่ ชาวนา เป็นต้น บางคนอาจมีสถานภาพหลายอย่างในตัวของคน ๆ เดียว อีกสถานภาพอย่างหนึ่งที่เริ่มจะมีปัญหาในสังคมโลกอยู่ขณะนี้คือ ความเห็นต่างกันระหว่างลัทธิศาสนา จนกระทั่งมีข่าวว่าผู้นำบางศาสนาจะนำคัมภีร์อีกศาสนาหนึ่งมาเผาประท้วง ซึ่งนั่นเป็นประเด็นที่ทำให้เกิดความบาดหมางระหว่างศาสนาขึ้นมา แม้ในประเทศไทยเองก็ยังมีปัญหาดังกล่าว โดยเฉพาะปัญหาในเขตชายแดนภายใต้เมื่อมองดูแล้วก็ยังมีหลักธรรมที่พอจะแก้ไขได้

พระสูตรนี้ได้กล่าวถึงการนำหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงให้พระภิกษุที่จะพึงนำไปแสดงท่าทีต่อบุคคลผู้นับถือศาสนาอื่นนั้นมาเป็นข้อปฏิบัติ เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข แต่มีสังคมไทยมีบางพื้นที่ที่สามารถดำรงอยู่ได้ระหว่างชนต่างศาสนา นั่นก็เพราะทุกคนเข้าใจในสิทธิของกันและกัน ดังที่คุณดำรง พุฒตาล ได้กล่าวว่า ชุมชนไทยมุสลิมบ้านป้อมอยู่ร่วมกับวัดท่าการ้องอย่างรักใคร่กลมเกลียวกัน เขาอยู่กันอย่างสันติสุขมาร่วมร้อยปีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา^{๓๕} นั่นเพราะทุกคนต่างรักษาความดีของตนเอง และไม่ดูถูกความดีของผู้อื่น ทุกคนจึงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขต่างมีความเชื่อต่างมีความคิด แต่ไม่แตกแยก ซึ่งเราสามารถนำหลักการที่พระภิกษุพึงแสดงท่าทีต่อบุคคลผู้นับถือศาสนาอื่นนั้นมาเป็นข้อปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมได้

สังคมไทยปัจจุบันจะเห็นได้ว่า ทุกคนดำรงชีพอยู่ด้วยความเครียดอันเกิดจากหน้าที่การงาน และทัศนคติส่วนตัวทั้งในทางลัทธิความเชื่อ และความปรารถนาทางสังคม แต่ประเด็นสำคัญ คือ ลัทธิความเชื่อที่ก่อให้เกิดปัญหาในสังคมปัจจุบันที่ระบาดไปทั่ว เป็นปัญหาอันนำมาซึ่งความไม่สงบสุขแก่สังคมโดยรวมได้ มีวิธีที่สามารถแก้ไขได้ด้วยการปฏิสังขารต้อนรับทั้งอามิสและธรรมแก่คนทั่วไปคือ

การปฏิสังขาร ได้แก่ การต้อนรับขับสู้ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการต้อนรับไว้ว่ามีอยู่ ๒ ประการ คือ อามิสปฏิสังขาร (การต้อนรับด้วยอามิส) และธัมมปฏิสังขาร (การต้อนรับด้วยธรรม)^{๓๖}

^{๓๕} ดำรง พุฒตาล, “ดำรงตอบจดหมาย”, ใน **คู่สร้างคู่สม**, (ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๖๘๕ ประจำวันที่ ๑ – ๑๐ กันยายน ทศที่ ๑), ๒๕๕๓ : ๗๖.

^{๓๖} อภ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๕๓/๘๘, อภ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๖๘.

คำว่า อามิสปฏิสันถาร ได้แก่ การต้อนรับด้วยสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น อาหาร น้ำ บริโภค เป็นต้น^{๓๗} การให้ที่หากิน การบำรุงเฝ้าไข้ การรักษาอันประกอบด้วยธรรม^{๓๘}

คำว่า ธัมมปฏิสันถาร คือ การต้อนรับด้วยธรรม คือกล่าวธรรมให้ฟังหรือแนะนำในทาง ธรรม อย่างนี้เป็นธรรมปฏิสันถาร โดยเอกเทศคือส่วนหนึ่งอย่างบริบูรณ์ คือ การต้อนรับโดยธรรม ได้แก่ เอาใจใส่ช่วยเหลือสงเคราะห์ แก้ไขปัญหา บรรเทาข้อสงสัย ขจัดปัดเป่าข้อติดขัด ยากลำบากเดือดร้อนทั้งหลาย ให้เขาลุ่ลวงกิจอันเป็นกุศล พันความอึดอัดขัดข้อง^{๓๙}

หลักธรรมข้อนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสัมพันธไมตรีระหว่างบุคคลากรทางศาสนาหรือ ระหว่างศาสนาเอง ให้มีความรู้จักมักคุ้นในลัทธิของกันและกันดังคำที่ว่า รู้เขารู้เรา มีหลายกรณีที่ พระผู้มีพระภาคได้ทรงกระทำการปฏิสันถารไว้เป็นแบบอย่างทั้งการปฏิสันถารด้วยอามิสและ ปฏิสันถารด้วยธรรม ถึงกำกับให้ภิกษุอยู่อย่างมีความเคารพในปฏิสันถาร^{๔๐} นั้นเพราะพระองค์ ทรงเห็นความสำคัญของการปฏิสันถาร

การปฏิสันถาร คือ การรู้จักต้อนรับ เพราะโดยปกติแล้วคนไทยนั้นเป็นบุคคลที่มีบุคลิก ชวนสนทนาปราศรัย คือ หน้าที่ยิ้ม นิ่มนวล ดังนั้น การต้อนรับด้วยการทักทายปราศรัย ด้วยการ พยายามสลัดความคิดว่า ของตนมีค่ามากที่สุดออกไปเสียได้ ย่อมก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกันได้ ซึ่งได้ทั้งการมอบสิ่งของในโอกาสได้พบปะกัน หรือการให้ข้อคิดหรือการยอมรับฟัง แลกเปลี่ยนทัศนะทางศาสนาของกันและกัน เพื่อเป็นการแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง สร้าง สนิทฉันท์เพื่อประโยชน์สุขต่อสังคม ไม่ต่อล้อต่อเถียงอันเป็นชนวนเหตุให้เกิดปัญหากัน เพราะสิ่ง ใดที่เป็นเรื่องไม่ดี ถ้าเราเอาชนะมันได้แล้ว เราก็ต้องชนะมันตลอดไป แข็งใจไว้ บังคับตนเองไว้ อดทนไว้ เสียสละสิ่งนั้นออกไปจากจิตใจ ไม่เอามาไว้ในใจของเราต่อไปเราจะได้รับชัยชนะอย่าง ถาวร^{๔๑}

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๔๐.

^{๓๘} ชุ.ชา.เอกก.อ.(ไทย) ๕๕/๓/๑/๒๓๑.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๙๔.

^{๔๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๔/๒๑๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๑๙.

^{๔๑} ปัญญานันท์ภิกขุ (พระพรหมมังคลาจารย์), **แสงธรรมส่องทาง คติธรรมจากบทความและ ปาฐกถา**, (นนทบุรี : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง จำกัด, มปป.), หน้า ๔๔.

๔.๒.๒.๒ หลักการบำรุงปัจจัย ๔ ในบุญเขต (อัครคิกสูตร)

สังคมไทยปัจจุบันจะเห็นได้ว่า บุคคลขาดความรักความเมตตากันอย่างแท้จริง ส่วนใหญ่จะกระทำไปเพื่อสังคม หรือมอบความรักให้กันด้วยวัตถุปัจจัยเครื่องอาศัยเป็นสำคัญ โดยลืมไปว่าความต้องการที่แท้จริงของคนในสังคมนั้นคือความรักความเมตตาต่อกันฉันพี่น้องญาติมิตร ซึ่งความใส่ใจต่อบุคคลอื่นด้วยใจ ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า ความเอื้ออารี

พระสูตรนี้ได้กล่าวถึงหลักแห่งการอุปถัมภ์บำรุงปัจจัย ๔ ในบุญเขตในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสแห่งการสงเคราะห์บุคคลอื่นด้วยความเมตตาอารีต่อกันแลกันความเอื้ออารี คือ ความใส่ใจมุ่งประโยชน์แก่บุคคลอื่นด้วยการสละประโยชน์ตนเพื่อผู้อื่นได้ทั้งที่เป็นวัตถุและข้อคิด กำลังใจ ในทางพระพุทธศาสนา ได้กำหนดหลักธรรมที่เป็นเครื่องสงเคราะห์ด้วยความเอื้ออารีไว้ เรียกว่า สังคหวัตถุ คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก (๓) อุตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา การวางตนให้สม่ำเสมอ^{๔๒}

พระพุทธองค์ทรงอุปมาสังคหวัตถุธรรมไว้เหมือนกับพาหนะ ที่จะนำคนไปสู่ความเจริญในโลก เพราะสังคมของมนุษย์เราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้ ถ้าหากว่าสังคมปราศจากเสียซึ่งธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว แม้มารดาบิดาก็จะไม่ได้รับการนับถือจากบุตรธิดา โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ การสงเคราะห์ที่มีอยู่ ๒ รูปแบบ คือ อามิสสังคหะ คือสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ ธรรมสังคหะ สงเคราะห์โดยธรรม องค์ธรรมคือสังคหวัตถุ เป็นธรรมอันเป็นเครื่องช่วยเหลือกัน หมายถึงการผูกมิตร วิธีที่จะผูกมิตรนั้น จำเป็นต้องมีเครื่องมือยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ให้ต่างคนต่างมีความรักใคร่นิยมชมชอบ สนทนสนมกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทำให้ทวีความรักความเคารพแนบแน่นยิ่งขึ้น สังคหวัตถุประกอบด้วย

(๑) ทาน การให้ เป็นการให้เพื่อการอนุเคราะห์ด้วยความเมตตาปรานี ให้เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ หรือให้เพื่อเป็นการบุญกุศลโดยไม่หวังผลตอบแทนก็ได้ การให้เป็นการสร้างไมตรีไว้ต่อกัน เป็นการเอื้อเพื่อเผื่อแผ่แก่กัน เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ รวมไปถึงการให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน แบ่งออกเป็น ๓ คือ

๑. อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของเพื่อช่วยเหลือ และสงเคราะห์กันและกัน ซึ่งมีลักษณะดังนี้คือ

^{๔๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๐,๒๑๑/๑๓๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐,๒๑๑/๑๗๐,๑๗๑, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๗๐ - ๗๑..

๑.๑ ให้เพื่อบูชาพระคุณและความดี เช่น การบำรุงบิดามารดาด้วยวัตถุสิ่งของก็เพื่อบูชาพระคุณท่าน การทำบุญก็เพื่อบูชาความดีของพระสงฆ์ การบริจาคทรัพย์ทำสาธารณประโยชน์ก็เพื่อบูชาความดีของประเทศชาติและประชาชนผู้เกิดมาร่วมแผ่นดินเดียวกัน ช่วยพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้น

๑.๒ ให้เพื่อการช่วยเหลือ เช่น เมื่อคราวเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นอัคคีภัย อุทกภัย วาตภัยหรือภัยอื่นใดก็ตาม ย่อมต้องการความช่วยเหลือ เราก็บริจาคสิ่งของต่าง ๆ ให้เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของผู้ประสบภัยจากหนักให้เป็นเบา จากทุเลาให้เป็นหาย

๑.๓ ให้เพื่อการสงเคราะห์ เป็นการให้แก่ผู้ยากไร้ ชาติที่พึ่งไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ เช่น การให้การช่วยเหลือคนชราชาติที่พึ่ง คนพิการ เป็นต้น

๒. ธรรมทาน การให้ความรู้ให้ความเข้าใจ เพื่อเสนอแนะแนวทางที่ถูกต้องแก่ผู้ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ ที่เรียกว่าให้สัมมาทิฐิซึ่งได้แก่ปัญญา

๓. อภัยทาน การให้อภัย การไม่ถือโทษ การรู้จักทำใจไว้ได้อย่างเหมาะสม ไม่ฉุนเฉียวโมโห และเป็นคนโกรธง่าย

(๒) ปิยวาจา พูดถ้อยคำที่นำฟัง เจริญอ่อนหวาน เจริญด้วยวาจาที่ดี ในเชิงปฏิบัติแล้วปิยวาจา คือ เจริญถ้อยคำอันเป็นที่รัก ไพเราะพูดให้เกิดประโยชน์และเกิดความพึงพอใจ พูดถ้อยคำเป็นที่นำมาซึ่งความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่เป็นคำที่หยาบคาย ผรุสวาท เมื่อพูดไปแล้วไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจต่อผู้ฟัง หรือเกิดความรู้สึกดูถูกมีปมด้อยเป็นต้น

(๓) อุตถจริยา ประพฤติเป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่น จะเห็นได้ว่ามีทั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม เช่น ช่วยเหลือในกิจการงาน พูดในทางส่งเสริมสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แนะนำชี้แจงแสดงเหตุผล ละรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดเห็นหัวอกเขาอกเรา ร่วมมือทำสาธารณประโยชน์เพื่อสร้างคนร่วมกัน

(๔) สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลาย คือ การวางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ควรจะเป็นและที่ตนเป็น ไม่แสดงอาการขึ้น ๆ ลง ๆ เคยประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น แม้มีลาภยศ ตำแหน่งหน้าที่ที่ไม่ลืมหิว ไม่ลืมนอน หลักของสมานัตตตา คือ มีตนเสมอ วางตนเสมอ แต่ต้องไม่วางตัวต่ำเกินไปก็เพื่อต้องการให้คนอื่นเขาเห็นว่าเราไม่ถือเนื้อถือตัว

จะเห็นได้ว่า หลักสังคหวัตถุ เป็นหลักธรรมประการหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้ในการเข้าหาหมู่นักบวชหรือต้อนรับนักบวช เป็นการสร้างไมตรีเพราะการอยู่รวมอย่างเป็นสุขในสังคมดังกล่าว อยู่กันด้วยความแตกต่างทางความเชื่อแต่ไม่มีความแตกแยก เป็นการอยู่เพื่อสร้างสัมพันธไมตรีที่ดีต่อกันอันอยู่บนพื้นฐานแห่งความมุ่งประโยชน์สุขให้เกิดแก่สังคมนั้นรวม

๔.๓ การประยุกต์หลักธรรมสำหรับฆราวาส

หลักคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา ไม่ได้มีแต่เฉพาะคำสั่งสอนสำหรับวิถีชีวิต หรือ หลักการปฏิบัติของบรรพชิตเท่านั้น แต่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็ยังมีหลักคำสอน สำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เพื่อชีวิตของครอบครัว เพื่อความสัมพันธ์ในสังคม และเพื่อความอยู่ดี กินดีอันเป็นรากฐานของเศรษฐกิจอีกด้วย บรรพชิตหรือพระสงฆ์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท ๔ จริยธรรมของพระสงฆ์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของพุทธจริยศาสตร์ ถือว่าเป็นส่วนสมบูรณ พระพุทธศาสนานั้นมิได้เป็นเพียงศาสนาหรือวิถีชีวิตสำหรับพระสงฆ์แต่ฝ่ายเดียว หากรวมถึง คฤหัสถ์ด้วย

ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยต้องการนำเสนอหลักธรรมสำหรับฆราวาสไปประยุกต์ใช้กับ สังคมไทยปัจจุบัน โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ หลักธรรมสำหรับครอบครัว ได้แก่ หลักธรรมสำหรับ สามีภรรยา หลักธรรมสำหรับบุตรธิดา และหลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา

๔.๓.๑ การประยุกต์หลักธรรมสำหรับครอบครัว

ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมที่เล็กที่สุด ซึ่งมีองค์ประกอบ คือ พ่อ แม่ และลูก พ่อเป็น หัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่เลี้ยงดูลูกและภรรยา แม่นั้นถือว่าเป็นแม่แบบหรือเป็นตัวอย่างที่ดีของ ลูก คำว่า ลูก หรือบุตร หรือ ปุตุต หมายถึง ผู้ทำหทัยของพ่อแม่ให้เต็ม หมายความว่า ทำให้พ่อแม่ มีความสุขใจ มีวิเคราะห์คำศัพท์ว่า อตุตโน มาตาปิตุณฺ หทยํ ปุเรตติ ปุตุโต แปลว่า ผู้ไฉยังหทัย มารดาบิดาของตนให้เต็ม ผู้นั้นชื่อว่า บุตร อีกนัยหนึ่ง คำว่า บุตร มาจากคำว่า ปุตุต หรือ บุตุร ซึ่งมีความหมาย ๒ ประการคือ (๑) ผู้ทำสกุลให้บริสุทธิ์ (๒) ผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็ม^{๔๓}

๔.๓.๑.๑ หลักธรรมสำหรับสามีภรรยา (กสิการทวาชสูตร)

สังคมไทยยุคปัจจุบัน เรียกว่า สังคมเสรีภาพระหว่างเพศภาวะ เมื่อก่อนภรรยาทำหน้าที่ เพียงผู้ปฏิบัติตามอำนาจของสามี ปัจจุบันสังคมได้ยกฐานะสตรีให้มีสิทธิเทียมเท่ากับบุรุษ จึงก่อให้เกิดปัญหาอีกประการขึ้นมา คือ การต้องการอำนาจหรือความเป็นใหญ่ของแต่ละฝ่าย ขึ้นมา ต่างไม่ยอมอยู่ในอำนาจของกันและกันสุดท้ายทำให้เกิดปัญหาครอบครัวแตกร้าง ถึงกับเกิด ปัญหาหย่าร้างกันขึ้นมา สร้างผลกระทบต่อสังคมอย่างมากมาย โดยเฉพาะปัญหาอันเกิดจากเด็ก

^{๔๓} นวม สงวนทรัพย์, พันเอก(พิเศษ), **สังคมวิทยาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๖.

ที่พ่อแม่ไม่ต้องการ หรือเด็กที่ขาดความรักความอบอุ่นจากครอบครัวที่พร้อมมูลซึ่งปัญหาดังกล่าวสามารถที่จะมองไปถึงวิถีดำเนินชีวิตครอบครัวของคนในสังคม

การครองเรือนของบุคคลในสังคมดังกล่าวระหว่างครอบครัวที่มีพื้นฐานทางความเชื่อร่วมกัน และครอบครัวที่มีพื้นฐานทางความเชื่อต่างกัน แต่สามารถที่จะอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวได้ในทางพระพุทธศาสนามีหลักธรรมหลายประการที่เป็นหลักธรรมสร้างความร่มเย็นเป็นสุขในครอบครัว เช่น (๑) หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถสังวัตตนิกรธรรม เป็นหลักธรรมเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันหรือหลักธรรมอำนวยการสุขขั้นต้น จะสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้แก่ครอบครัว ให้มีหลักฐานมั่นคงได้ ๔ ประการ คือ อุฏฐานสัมปทา หาเลี้ยงชีพด้วยความหมั่น (๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา (๓) กัลยาณมิตรตตา การคบคนดีเป็นมิตร (๔) สมชีวิตา มีความอยู่พอเหมาะสมควร^{๔๔}

(๒) หลักพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๔๕} เป็นคุณธรรมที่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกภายในจิตใจ กล่าวคือ เมตตา เป็นอาการของความประพฤติที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ กรุณา เป็นคุณธรรมที่ประกอบด้วยอาการที่จะช่วยบรรเทาทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย มุทิตา เป็นคุณธรรมที่เสริมสร้างความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้อื่น ซึ่งเป็นการกำจัดความใจแคบไม่ยินดีต่อกัน อุเบกขา เป็นคุณธรรมที่มีอาการกลาง ๆ โดยพิจารณาถึงภาวะที่เสมอกันด้วย พิจารณาถึงภาวะของมนุษย์มีกรรมเป็นของตนเองเป็นบรรทัดฐาน พรหมวิหารในฐานะที่เป็นคุณธรรมของมารดาบิดา เป็นคุณธรรมที่เสริมสร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่างบุคคลและเสริมสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับสังคมภายนอก สาระโดยรวมที่เป็นคุณประโยชน์ของพรหมวิหาร คือ เป็นคุณธรรมที่ป้องกันความพยาบาท ความมุ่งร้ายต่อกัน ป้องกันความเบียดเบียน ป้องกันความไม่ยินดีต่อกัน ความเห็นแก่ตัว และที่สำคัญคือ ป้องกันภาวะความกำหนัด เป็นต้น

(๓) หลักธรรม คือ การเว้นจากอบายมุข ๖ ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งความย่อยยับโรคภัยพิบัติ คือ หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน^{๔๖}

^{๔๔} อัง.อุฎฺฐก. (บาลี) ๒๓/๕๔/๒๓๔ - ๒๓๕, ๕๕/๒๓๗ - ๒๓๘, ๗๕/๒๖๘, ๗๖/๒๖๘ - ๒๖๙, อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐ - ๓๔๒, ๕๕/๓๔๕ - ๓๔๖, ๗๕/๓๘๘, ๗๖/ ๓๘๙ - ๓๙๑.

^{๔๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๗/๒๑๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๘/๒๐๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๗๘.

^{๔๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

(๔) หลักสมชีวิตธรรม ๔ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมสำหรับคู่ชีวิตให้สามัคคีกัน ได้แก่ สมสัทธา สมสีลา สมจาคา สมปัญญา^{๔๗} เป็นหลักธรรมที่ชี้ให้เห็นว่าสามีและภรรยาทั้งสองคน ต้องรักษาหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ทุกคนต้องรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่ของตนให้เหมาะสมและ สอดคล้องกลมกลืนกัน เพราะเมื่อบุคคลต่างทำหน้าที่ของตนย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญทั้ง ในโลกนี้และโลกหน้า ดังในอุคคหสูตร ที่กล่าวถึงการหน้าที่ของภรรยาที่ดี เป็นแม่ศรีเรือนที่ดี เป็นที่ รักของสามี เมื่อละจากโลกนี้ไปย่อมเข้าถึงความเป็นเทวดาหมู่หนึ่ง ดังข้อความว่า

สตรีผู้เป็นบัณฑิต ย่อมไม่ดูหมิ่นสามี ผู้มีความเพียร ขวนขวายเป็นนิത്യ เลี้ยงตนเองทุก เมื่อ ผู้ให้สิ่งที่ต้องการได้ทุกอย่าง ไม่ทำให้สามีขุ่นเคืองด้วยการแสดงความหึงหวง ยกย่อง ทุกคนที่สามีเคารพ เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้าน สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ผูกมัดใจ สามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาให้ สตรีผู้ประพฤติตามใจสามีอย่างนี้ จะเข้าถึงความเป็น เทวดาเหล่า มนาศายิกา^{๔๘}

๕. หลักภราวาสธรรม คือ หลักธรรมสำหรับครองเรือน ได้แก่ ๑) สัจจะ ความเข้าใจต่อกัน เป็นฐานะที่มั่นคงของชีวิตคู่ครอง ๒) ทมะ การฝึก คือ การปรับตัวเข้าหากัน ไม่ให้ความ แตกต่างเป็นข้อขัดแย้ง แต่ช่วยกันเสริมแรง ๓) ขันติ ความอดทน ความเข้มแข็ง คือ ทนต่อความ ลำบากตรากตรำ ทนต่อทุกขเวทนา และทนต่อสิ่งกระทบกระทั่งใจ ๔) จาคะ เสียสละ คือ ความ พรารถนาดีมีน้ำใจอยากให้ฝ่ายหนึ่งมีความสุข^{๔๙} การครองเรือน คือ การมีคู่ครอง ซึ่งเท่ากับว่าเรา ได้เพื่อนที่มาอยู่ด้วยกัน และมาเป็นที่ปรึกษาเสริมกำลังแก่กัน ทำให้พัฒนาชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้น ชีวิตคู่จึงเป็นการเสริมประโยชน์ทั้งแก่ชีวิตตนเอง ชีวิตของครอบครัว วงศ์ตระกูล ตลอดถึงสังคม ประเทศชาติทั้งหมด

หลักธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมการครองเรือนเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวมีความสุข ซึ่งครอบครัว ๆ หนึ่งนั้น ย่อมเกิดมาจากบุคคล ๒ คนที่มีความคิดเห็นร่วมกันแล้วมาอยู่

^{๔๗} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕๕/๗๐, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๙๔.

^{๔๘} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๓๓/๓๓, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๕๓. เทวดาเหล่ามนาศายิกา หมายถึงเทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาเหล่านี้ เรียกว่า เทพนิมมานรดี และเทพมนาปา เพราะเนรมิตรูปตามที่ตน พรารถนาได้ และขึ้นชมรูปที่เนรมิตนั้น อัง.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๓๓/๒๑.

^{๔๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/ ๓๕๔, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ครอง เรือนครองรัก จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๓๔.

เพื่อร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ที่ท่านเรียกว่าการสมรส คำว่า สมรส หมายถึง รสนิยมเสมอกัน มีจิตนิสัยชอบและไม่ชอบอะไรคล้าย ๆ กัน จึงเข้ากันได้เป็นอย่างดี เมื่อเราใช้ชีวิตร่วมกับบุคคลอื่นในฐานะต่าง ๆ ต้องมีคุณธรรม และมีรสนิยมเสมอกัน จึงจะมีความสุข ถ้าหากต่างกันมาก เข้ากันไม่ได้ ก็มักเกิดปัญหาตามมา ก่อให้เกิดชีวิตคู่แบบยักยบบ้าง แบบเปรตบ้าง แบบสัตว์เดรัจฉานบ้าง^{๕๐} สามีภรรยา เมื่อต้องใช้ชีวิตคู่ด้วยกัน ควรสร้างกรรมที่ดีต่อกัน ทั้งทางกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม แม้มีปัญหาเกิดขึ้นก็ควรรู้จักอดทน ปล่อยวาง ให้อภัยต่อกัน ชีวิตก็จะมีแต่ความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ซึ่งการที่คู่สามีภรรยาจะอยู่ร่วมกันได้หรือไม่ นั่น ย่อมมาจากฐานะแห่งครอบครัว คือ พ่อแม่ที่เลี้ยงมาก่อนว่าเลี้ยงลูกด้วยความรักหรือความชัง เพราะความรักเป็นสิ่งสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ ทุกคนต้องการความรักจากพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และบุคคลที่อยู่รอบข้าง เราจะเกิดความรู้สึกอบอุ่น มั่นคง ปลอดภัย และสุขใจ เมื่อได้รับความรัก ความรักจึงทำให้มนุษย์มีจิตใจที่สมบูรณ์^{๕๑}

๔.๓.๑.๒ หลักกรรมสำหรับบุตรธิดา

บุตรธิดาคือผู้ถือกำเนิดด้วยการปกครอง ดูแล รักษา เลี้ยงดู ของผู้เป็นบิดามารดา ซึ่งเป็นผู้นำครอบครัว ดังนั้น ครอบครัวจึงเป็นสังคมพื้นฐาน บ้านเป็นโลกเริ่มแรกของลูก ๆ เมื่อพ่อแม่ทำหน้าที่สมบูรณ์ดี และลูกๆ ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้อง ครอบครัวมีความสุขความเจริญอกงาม ความดีงามและความสุขสันต์ก็แผ่ขยายออกไปในสังคมตามหลักอามิสสงเคราะห์และธรรมสงเคราะห์^{๕๒} การที่บิดามารดาได้เลี้ยงบุตรธิดามา ถือว่าท่านเหล่านั้นมีหลักกรรมแห่งบุพพการีชน ซึ่งบุตรธิดานั้นพึงกระทำปฏิการะตอบแทนคุณท่าน

ในพราหมณ์สังยุตต์นั้น พระผู้มีพระภาคได้แสดงหลักแห่งการสนองตอบแทนบุญคุณของผู้มีพระคุณ คือ การที่บุคคลผู้ดำรงอยู่ในฐานะแห่งบุตรธิดาพึงกระทำต่อบิดามารดา ดังต่อไปนี้

(๑) หลักการทำความเคารพต่อผู้มีพระคุณ (มานัตถัทธสูตร)

ในสังคมไทยปัจจุบัน เราจะเห็นได้ว่า เยาวชนส่วนมากมีความกระด้างกระเดื่องต่อผู้ใหญ่ โดยมองมาที่ผู้ใหญ่ที่นั่นคร่ำครึ ไม่ทันสมัย และขาดความเกรงใจ โดยเริ่มตั้งแต่การกระทำ

^{๕๐} พระอาจารย์มิตซูโอะ คเวสโก, **สาระแห่งชีวิตคือรักและเมตตา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คุณบิดามารดาสุตพรรณนามหาศาล**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวอย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑.

มีพฤติกรรมเลียนแบบดาราในละครไทย และดาราต่างประเทศ หรือพฤติกรรมที่ทำให้บิดามารดาไม่ค่อยสบายใจ ต่อมาก็คือเป็นการเหยียดหยามด้วยวาจา คือ พุดจากระโชกโฮกฮาก ไม่มีสัมมาคารวะ ขาดความอ่อนน้อมถ่อมตัว เพราะว่าใจเขากระด้างเสียแล้ว ซึ่งเหตุดังกล่าวคงแก้ที่ตัวเยาวชนเองนั้นไม่ได้ ต้องอาศัยกฎกติกาสังคมหรือกฎหมายมาช่วยสร้างระเบียบ หรือการส่งเสริมการศึกษาที่จะพัฒนาเยาวชนให้เป็นผู้เจริญทางกาย เจริญทางวาจา และเจริญทางใจ และเมื่อพัฒนาระบบการศึกษาได้แล้ว การที่จะพัฒนาพฤติกรรมของเยาวชนย่อมสามารถกระทำได้ง่ายขึ้น และนั่นเป็นหนทางในการพัฒนาเยาวชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สังคมก็จะมีแต่ความสงบร่มเย็น หากบุตรธิดาสามารถนำหลักธรรม คือ คาวธรรมามาใช้เพื่ออบรมตนอยู่เสมอ ย่อมสามารถทำตนให้เป็นบุคคลผู้เจริญ ดังพุทธภาษิตที่ว่า บุชาผู้อื่น ย่อมได้รับการบูชาตอบ ไหว้ผู้อื่น ย่อมได้รับการไหว้ตอบ ทั้งได้รับอิสรียศและเกียรติ^{๕๓}

ความเคารพ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ในการประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ ความเคารพนี้ นับเป็นสมบัติของอารยชน คนที่มีอารยธรรมย่อมมีความเคารพกันเป็นระเบียบ^{๕๔} การที่บุคคลจะนับถือ กราบไหว้ บูชา หรือลงมือกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไป หากมีความเคารพเป็นเบื้องต้นแล้ว สิ่งนั้นก็ย่อมส่งผลทำให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้กระทำอย่างเต็มที่ ความเจริญรุ่งเรือง และการได้รับความสรรเสริญ ยกย่องมูทิตายินดี เป็นต้น ล้วนแล้วแต่อาศัยความเคารพเป็นที่ตั้งเช่นกัน พระพุทธองค์จึงทรงสรรเสริญความเคารพว่าเป็นมงคลแก่ชีวิตเพราะเป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิต ช่วยให้ชีวิตมีความเจริญ ช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้น และช่วยให้มีจิตใจสูงขึ้นด้วยคุณธรรมประจำใจ^{๕๕}

ความเคารพ มาจากคำว่า ครุ หรือ คุรุ ที่เป็นไปในความอันสูงบ้าง เป็นไปในความลอยเด่น คือเฟื่องฟู เลิศลอยบ้าง เป็นผู้หนักดังจักรหินบ้าง เป็นผู้ที่ควรทำให้หนักบ้าง เพราะเป็นผู้ควรไว้เกียรติให้สูงยิ่ง เป็นผู้ที่บุคคลควรทำให้หนัก^{๕๖} ดังนั้น บุคคลควรทำความเคารพนอบน้อมต่อบุคคลที่ควรทำความเคารพ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระตถาคต อาจารย์ อูปัชฌาย์ มารดาบิดา พี่ชาย พี่สาว เป็นต้น เพราะนั่นเป็นเหตุแห่งการไปสู่สุคติ^{๕๗} ในพระ

^{๕๓} ชุ.ชา.ม. (บาลี) ๒๘/๑๖ - ๑๗/๑๒๘, ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖ - ๑๗/๑๘๖, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๘๑ - ๘๓.

^{๕๔} บุญมา จิตจรัส, มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑๕

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘.

^{๕๖} มงคล. (บาลี) ๒/๒๖๒/๑๙๔, มงคล. (ไทย) ๔/๒๖๒/๒.

^{๕๗} ชุ.ช.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑๙๘.

วินัยพระผู้มีพระภาคทรงฝึกภิกษุให้เป็นผู้มีความเคารพโดยพระองค์ทรงเป็นแบบอย่าง ซึ่งพระองค์ทรงตรัสถึงความเคารพไว้ ๖ ประการด้วยกัน คือ (๑) ความเคารพในพระพุทธเจ้า (๒) ความเคารพในพระธรรม (๓) ความเคารพในพระสงฆ์ (๔) ความเคารพในสิกขา (๕) ความเคารพในอัปมาทธรรม (๖) ความเคารพในปฏิสันถาร^{๕๘}

ความเคารพ มีประโยชน์อย่างมหาศาล เพราะอาศัยการมีความประพฤติเสมอกันในเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกัน สามารถบำเพ็ญศีลข้อวัตรอันเป็นระเบียบปฏิบัติขนบธรรมเนียมชั้นสูงให้บริบูรณ์ได้ นอกจากนี้แล้ว การมีความเคารพยังส่งผลให้ได้รับประโยชน์มากมาย คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ได้แก่ ทำให้บรรลุมงคลวิปัสสนา มรรคผล ที่ตนยังไม่บรรลุอยู่ใกล้กิเลสนิพพาน และอนุภาติเสสนิพพาน^{๕๙} ทำลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง รักษาชีวิตของตนไว้ได้ในเหตุการณ์เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน^{๖๐} สร้างสัมพันธไมตรีที่ดั่งามต่อกันและกัน เป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ และได้รับประโยชน์ในอนาคต ได้แก่ เป็นเหตุเข้าถึงสุคติเกิดในสกุลสูงและเข้าถึงสุคติในอนาคต ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสกับสุภมาณพโตเถยบุตรว่า

มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ลูกรับผู้ที่ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง สักการะผู้ที่ควรสักการะเคารพผู้ที่ควรเคารพ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บูชาผู้ที่ควรบูชา เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง ย่อมกราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ลูกรับผู้ที่ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง สักการะผู้ที่ควรสักการะเคารพผู้ที่ควรเคารพ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บูชาผู้ที่ควรบูชา นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง^{๖๑}

^{๕๘} วิ.ป. (บาลี) ๘/๒๗๑/๒๐๖, วิ.ป. (บาลี) ๘/๒๗๑/๓๖๓.

^{๕๙} มงคล (บาลี) ๒/๒๖๕/๑๙๗, มงคล. (ไทย) ๔/๒๖๕/๖.

^{๖๐} มงคล. (บาลี) ๒/๒๘๕/๒๑๖, มงคล. (ไทย) ๔/๒๘๕/๓๑๑.

^{๖๑} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๙๕/๒๖๖ - ๒๖๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๕/๓๕๔.

ความเคารพนี้เป็นหลักธรรมที่ทำให้บุคคลผู้ประกอบให้มีในตนนั้นเจริญงอกงามในพระพุทธศาสนาได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีความเคารพมีความยำเกรงประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ มีศรัทธา มีความละเอียดใจ มีความเกรงกลัวต่อบาป มีความเพียร และมีปัญญา ย่อมไม่เคลื่อน ตั้งมั่นในพระสัทธรรมและอาจถึงความเจริญงอกงามไปพลอยในพระธรรมวินัยนี้”^{๒๒}

หลักแห่งความเคารพนี้ จึงเป็นแบบเบื้องต้นที่บุคคลพึงอบรมให้เกิดมีในตน อันเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นผู้มีสัมมาคารวะ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน โดยเฉพาะบุคคลที่สำคัญที่สุดในชีวิตของเรา คือ บิดามารดา ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับมานัตถัทธพรหมณีย์ให้มีความเคารพด้วยการเว้นจากมานะความถือตัวเสีย^{๒๓}

(๒) อานิสงส์การเลี้ยงดูบิดามารดา (มาตุโปสกสูตร)

ในบรรดาสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม ครอบครัวนับว่าเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสถาบันพื้นฐานมีบทบาทสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ทุกคนในสังคม เป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่ทางสังคมในการถ่ายทอดค่านิยม วิธีประพฤติปฏิบัติตน และบรรทัดฐานทางสังคมให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ ดังนั้นครอบครัวจึงเปรียบเสมือนจักรกลชิ้นแรกที่ทำหน้าที่หล่อหลอมบุคลิกภาพของบุคคลให้ เป็นไปตามที่สังคมต้องการซึ่งนำไปสู่การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นสุข^{๒๔}

ลักษณะครอบครัวในสังคมไทย จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ครอบครัวเดี่ยว ได้แก่ ครอบครัวที่ประกอบด้วยชายและหญิงที่เป็นคู่สมรสหนึ่งกับบุตรที่ยังไม่ได้แต่งงาน สมาชิกของครอบครัวจะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เป็นระบบครอบครัวสากลที่พบเห็นกันอยู่ทั่วไป ในครอบครัวเดี่ยวนี้อาจมีคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติ เช่น คนใช้หรือผู้อาศัยอยู่ด้วยกันก็ได้

(๒) ครอบครัวขยาย ได้แก่ ครอบครัวที่มีสมาชิกซึ่งมีความสัมพันธ์ฉันญาติขยายออกไปจากครอบครัวเดี่ยวโดยทางใดทางหนึ่ง คือ ขยายโดยจำนวนคู่สมรส เช่นในกรณีครอบครัวของชายที่มีภรรยาหลายคนหรือครอบครัวที่หญิงมีสามีหลายคน หรือขยายโดยครอบครัวพี่น้องที่แต่งงาน

^{๒๒} ดูเทียบใน อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๙ - ๑๐/๗ - ๘, อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๙ - ๑๐/๑๑ - ๑๔.

^{๒๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๑/๒๑๔-๒๑๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๑/๒๙๑-๒๙๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๑/๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๘๕.

^{๒๔} รศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๗๙.

แล้วมาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีคู่สมรสหลายคู่อยู่ในบ้านเดียวกัน หรือขยายโดยมีคนหลายรุ่นหลายอายุอาศัยอยู่ด้วยกัน คือ มีปู่ย่าหรือตายาย พ่อแม่ ลูกหลานอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ครอบครัวขยายนี้มักปรากฏอยู่ในสังคมเกษตรกรรม หรือสังคมดั้งเดิม เพราะต้องการแรงงานของสมาชิกในการประกอบอาชีพ และที่สำคัญ คือ อำนาจสิทธิ์ขาดภายในครอบครัวขึ้นอยู่กับระบบอาวุโส คือ ผู้มีอาวุโสจะได้รับการยกย่องให้เป็นผู้เฒ่าของครอบครัว^{๖๕}

ปัจจุบัน ครอบครัวในสังคมไทยมีลักษณะเป็นแบบครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น เมื่อแต่งงานแล้วลูก ๆ มักจะแยกมาสร้างบ้านอยู่ต่าง ๆ หาก ไม่นิยมอยู่กับพ่อแม่เหมือนแต่ก่อน ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวมีน้อย บางครั้งแทบไม่มีเวลาพบปะสังสรรค์กัน เพราะต่างฝ่ายก็มีภารกิจต่าง ๆ ที่ต้องทำมากมาย เช่น พ่อแม่ไปทำงานตอนเช้ากลับตอนเย็น เพราะมีกิจธุระหรืองานพิเศษอื่น ๆ เป็นเหตุให้ความผูกพันมีน้อย ครอบครัวไม่มีความมั่นคง มีปัญหาการทอดทิ้งและหย่าร้าง ลูก ๆ ก็ขาดความอบอุ่น^{๖๖} ขณะเดียวกันลูกหลานก็ไม่เอาใจใส่ในการเลี้ยงดูพ่อแม่ทำให้พ่อแม่เกิดความว่าเหวต้องไปอยู่บ้านพักคนชรา

แนวทางที่จะแก้ปัญหการทอดทิ้งบิดามารดาในสังคมไทยจะต้องปลูกฝังลูก ๆ ให้มีความกตัญญูต่อบิดามารดา^{๖๗} พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสมาชิกในครอบครัวทุกคน โดยมีหลักธรรมให้แต่ละบุคคลปฏิบัติต่อกันอย่างเหมาะสมจึงจะทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่นปรองดองกันหน้าที่ที่คนในครอบครัวพึงปฏิบัติต่อกันสรุปได้ดังนี้

การอนุเคราะห์บุตรธิดา

ปฐัตถิมทิส ทิศเบื้องหน้า คือ ทิศตะวันออก ได้แก่ มารดาบิดา เพราะเป็นผู้อุปการะแก่เรามาก่อน

บิดามารดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าพึงอนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ ดังนี้

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หาภรรยา(สามี)ที่สมควรให้

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมในบทที่ ๓ หน้า ๘๓ - ๘๔.

(๕) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันควร^{๖๘}

การอนุเคราะห์บิดามารดา

บุตรธิดาผู้เป็นทิศเบื้องหลังพึงอนุเคราะห์มารดาบิดาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ ดังนี้

- (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ
- (๒) จักทำกิจของท่าน
- (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- (๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๖๙}

ความกตัญญูทเวที หมายถึง การรู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นได้กระทำแก่ตน และกระทำตอบแทน พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลกเช่นเดียวกับพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และบุคคลที่แสดงธรรมธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้ว^{๗๐} เป็นธรรมที่มากู้กับบุญพการี ผู้ทำอุปกะระก่อนบ้าง^{๗๑} เป็นแก้วหรือรัตนที่หายากที่สุดในโลกบ้าง^{๗๒} ในอรรถกถาทูลลภสูตร ให้ความหมายไว้ว่า กตัญญูทเวที คือ บุคคลผู้รู้กรรมที่เขาทำแล้วแก่ตน ว่าผู้นี้ทำคุณแก่เรา ดังนี้แล้ว ทำการตอบแทนให้ผู้อื่นรู้ คือ ให้ปรากฏ^{๗๓} เช่นกรณีพระสารีบุตรได้ตอบแทนคุณของวาระพราหมณ์ ที่เคยถวายข้าวเพียงทัพพีเดียวแก่ตนด้วยการจะบวชให้แม้สงฆ์ไม่ปรารถนาจะให้บวชเพราะว่าท่านเป็นคนแก่ก็ตาม พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกย่องพฤติกรรมเช่นนี้ว่าเป็นความกตัญญูทเวที^{๗๔} หรืออย่างพุทธพจน์ที่มีมาหลายสถานที่กล่าวถึงลักษณะของคนกตัญญูทเวที เช่น

(๑) กตัญญูทเวที เป็นลักษณะหนึ่งของความเป็นสัตบุรุษ

บุคคลใดเป็นคนกตัญญูทเวที เป็นปราชญ์

มีกัลยาณมิตร และมีความรักดีมั่นคง

^{๖๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๐/๑๖๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔ .

^{๖๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒ .

^{๗๐} อจ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๑๕/๒๕๙, อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘.

^{๗๑} อจ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓, อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๗๒} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๔๓/๑๕๙, อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๓/๒๓๗ - ๒๓๙.

^{๗๓} อจ.ติก.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๓/๕๒๘.

^{๗๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๙/๗๑ - ๗๒, วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

ช่วยกระทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ

บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ^{๗๕}

(๒) ผู้กระทำตอบแทนคุณต่อบุพพการี ชื่อว่า กตัญญูกตเวที

บุตรผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้สงบ

เป็นกตัญญูกตเวทีบุคคล

เมื่อระลึกถึงคุณท่านที่ทำได้ต่อเราก่อน

จึงเลี้ยงมารดาบิดา ช่วยทำกิจของท่าน

เชื่อฟังโอวาท ตอบสนองพระคุณท่าน

ดำรงวงศ์ตระกูลสมกับที่ท่านเป็นบุพพการี^{๗๖}

(๓) ความกตัญญูกตเวที เป็นคุณลักษณะของพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระชินเจ้าทรงเป็นศาสดา

ผู้ประเสริฐกว่าผู้นำ(เจ้าลัทธิ)ทั้งหลาย

ทรงรู้แจ้งสิ่งที่เป็นคุณและสิ่งที่เป็นโทษ

เป็นผู้กตัญญูกตเวที ทรงประกอบเหล่าสัตว์ไว้ในท่า^{๗๗}

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า กตัญญูที่ใช้ในพระบาลีมักจะมีคำว่า กตเวที ตามหลัง หรือร่วมอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งเท่ากับเป็นการบ่งบอกถึงความหมายของความกตัญญูว่า ไม่ใช่เพียงแค่รู้จักคุณคนเท่านั้น หากแต่มีภาระหน้าที่ที่ต้องทำตอบแทนคุณนั้นด้วย กตัญญูจึงจะมีความหมายสมบูรณ์ ดังนั้น ท่านจึงอธิบายรวมเป็นคำเดียวว่า บุคคลผู้รู้อยู่ ให้ผู้อื่นรู้อยู่ซึ่งอุปการะที่บุพพการีทำได้ก่อน โดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปโดยสมควรแก่อุปการะที่คนอื่นทำได้แล้ว ชื่อว่า กตัญญูกตเวที^{๗๘}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า กตัญญู (ผู้รู้อุปการะท่านที่ทำให้ ผู้รู้คุณท่าน ซึ่งท่านแยกศัพท์ว่า กต หมายถึง อุปการะที่ท่านทำแล้ว + ญ แปลว่า ผู้รู้ โดยคำนี้มักจะมากคู่กับ กตเวที^{๗๙}

^{๗๕} พ.พ. (บาลี) ๒๗/๗๘/๔๓๖, พ.พ. (ไทย) ๒๗/๗๘/๖๐๘.

^{๗๖} อ.ป.พ. (บาลี) ๒๒/๓๙/๓๘, อ.ป.พ. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑.

^{๗๗} พ.พ. (บาลี) ๓๓/๑๖๖/๒๔๒, พ.พ. (ไทย) ๓๓/๑๖๖/๓๑๓.

^{๗๘} ม.พ. (บาลี) ๒/๓๖๘/๒๗๙, ม.พ. (ไทย) ๔/๓๖๘/๑๑๙.

^{๗๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนอินเตอ์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

ป.หลงสมบุญ ได้ให้ความหมายของคำว่ากตัญญูไว้ว่า กตัญญู ผู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก้ตนโดยปกติ วิ.กตฺ อุปการํ ชานาติ สีเลนาติ กตญญู, ผู้มีปกติซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก้ตน วิ.กตฺ ชนิตฺ สีมสสาติ กตญญู, ผู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นมาแล้วแก้ตน วิ.กตฺ อุปการํ ชานาติติ กตญญู, ผู้รู้คุณท่าน กตปุพฺโพ, ภา ภาณ, ฐ (ภา ธาตุ ในความรู้ ลง ฐ ปัจจัย)^{๕๐}

พระธรรมธีรราชมหารุณี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้ให้ความหมายของความกตัญญูไว้ ๒ ความหมาย คือ

(๑) กตัญญู แปลว่า ผู้รู้อุปการคุณที่คนอื่นทำแล้วแก้ตน หมายความว่า ผู้ใดทำคุณให้แก่ตน มากก็ตาม น้อยก็ตาม ระลึกถึงอยู่บ่อย ๆ เป็นผู้ไม่ลืมบุญคุณของผู้มีคุณแก่ตัว

(๒) กตัญญู แปลว่า ผู้รู้บุญต่าง ๆ ที่ตนทำไว้แล้วว่าเป็นของดี มีอุปการะแท้ หมายความว่า บุญทั้งหลายมีอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายมาก เพราะนำสรรพสัตว์ไปสู่สุคติ และป้องกันทุกข์ต่างๆ มีทุกข์ในอบายเป็นต้น ความระลึกถึงอุปการะของบุญจึงชื่อว่า กตัญญู^{๕๑}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ราชบัณฑิต) ได้ให้คำอธิบายความหมายของกตัญญูว่า ผู้รู้สึกถึงบุญคุณที่เขาทำแก่ตน คือผู้ระลึกว่า ใครเคยทำดีเคยช่วยเหลือเกื้อกูลตนมาก็ยอมรับและไม่ลืมบุญคุณของผู้นั้น รวมถึงผู้ที่รู้สึกถึงบุญคุณของสัตว์ บุญคุณของที่อยู่อาศัย บุญคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ช่วยให้ตนได้รับความสะดวกสบาย อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา^{๕๒}

จะเห็นได้ว่า ความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าหาได้ยากในบุคคล เพราะส่วนมากแล้วคนมักจะเผลอสติลุ่มหลงด้วยอำนาจแห่งโลภะ โทสะ โมหะ จนลืมที่จะตอบแทนคุณบุคคลอื่นที่มีพระคุณต่อตนเองโดยเฉพาะบุคคลที่อยู่ใกล้ที่สุดคือบิดามารดา เพราะท่านเหล่านั้นเป็นบุคคลที่ทํากิจต่อบุตรธิดาโดยไม่หวังผลตอบแทน

^{๕๐} ป.หลงสมบุญ, พันตรี, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อารทการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

^{๕๑} พระธรรมธีรราชมหารุณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), มงคล ๓๘, (กรุงเทพมหานคร : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗๗.

^{๕๒} พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), คำวัด เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ช่อระกา, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

(๓) วิธีปฏิบัติต่อบุตรธิดาที่ทอดทิ้งบิดามารดา (มหาศาลสูตร)

ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากเป็นแหล่งผลิตสมาชิกของสังคมจำเป็นต้องมีความมั่นคง อบอุ่น และมีหลักดำเนินชีวิตที่อิงตามกรอบของศีลธรรม ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีวัฒนธรรมและกฎหมาย สมาชิกของครอบครัวซึ่งประกอบด้วยญาติผู้ใหญ่ ได้แก่ ปู่ย่า ตายาย บิดามารดา บุตรธิดา ล้วนต้องมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้อง โดยเฉพาะบิดามารดานับว่ามีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการนำพาครอบครัวไปสู่ความสำเร็จในทุกด้าน อันเป็นดัชนีชี้วัดความสำเร็จของสังคมโดยรวม ซึ่งในอดีตปัญหาครอบครัวค่อนข้างจะมีน้อย เนื่องจากสังคมไทยในอดีตจะเป็นสังคมแบบรวมกลุ่ม เป็นสังคมเครือญาติที่ยึดการสมานฉันท์เป็นหลัก แต่การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ที่รองรับการไหลบ่าของวัฒนธรรมข้างนอก ที่แพร่หลายเข้ามาส่งผลกระทบต่อโครงสร้างของครอบครัวไทยหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะแบบของครอบครัวไทย^{๕๓}

ในพราหมณ์สังยุตตปิฎกเรื่อง พราหมณ์มหาศาล มีทรัพย์ถึง ๘ แสน ได้ใช้จ่ายในงานอวามงคลของบุตรทั้ง ๔ คนคนละแสนรวมเป็น ๔ แสน หลังจากภรรยาเสียชีวิต ลูก ๆ กลัวพ่อแต่งงานมีลูกกับภรรยาใหม่แล้วมาแย่งสมบัติจึงแกล้งเอาใจหลอกล่อให้พ่อแบ่งสมบัติให้ จากนั้นก็ขับไล่พ่อไม่ให้อยู่บ้านด้วย เมื่อพราหมณ์ไม่สามารถอยู่กับลูกคนใดได้ จึงไปขอเช่าบ้านตาปะขาว เทียบขออาหารเลี้ยงชีพจนแก่ชรา^{๕๔} มีร่างกายซูบผอม วันหนึ่งเดินเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทราบเรื่อง พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคาถาแล้วให้พราหมณ์ไปกล่าวในเวลาที่มีมหาชนมาประชุมกันที่สภา

ปัญหาพ่อแม่ถูกทอดทิ้ง เป็นปัญหาหนึ่งที่เกิดมาจากความล้มสลายของครอบครัวเชิงโครงสร้างด้านศีลธรรมซึ่งนับวันจะมีมากขึ้น สังเกตได้จากศูนย์สงเคราะห์คนชราทั่วประเทศ ปรากฏว่าในแต่ละแห่งมีคนชราอยู่เต็มไปหมด สะท้อนความบกพร่องในด้านจิตวิญญาณประการหนึ่งของมนุษย์ปัจจุบันมีคนบางคนพูดว่าพ่อแม่ไม่มีบุญคุณอะไร การที่เราเกิดมาก็เพราะเป็นผลพลอยได้จากการสนุกของคนสองคนเท่านั้นเอง สืบเนื่องจากเขาได้เห็นเหตุการณ์บางอย่าง เช่น การที่พ่อข่มขืนลูก การที่แม่เอาลูกของตนเองไปทิ้ง หรือกรณีที่พ่อแม่ขายลูกสาวของตัวเอง

^{๕๓} อธิชาติ เกิดแก้ว, พระพุทธศาสนากับปัญหาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๖.

^{๕๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๑๒-๒๑๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๔๘ - ๒๔๙, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๐/๒๔๗ - ๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๗ - ๒๘๒, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๘๔ - ๘๖.

ตัวอย่างเหล่านี้สร้างความสับสนให้เกิดแก่คนที่ขาดวิจาร์ญาณและขาดการแยกแยะว่า สิ่งใดผิดสิ่งใดถูก เพราะนั่นเป็นการกระทำผิดหรือปฏิบัติไม่ถูกต้องตามหน้าที่ของพ่อแม่ที่ดีต่างหาก เพราะคนที่จะได้ชื่อว่าเป็นพ่อแม่ นั้นจะต้องปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์ หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่าพ่อแม่มีบุญคุณกับลูก ๓ ประการ ที่สะท้อนถึงหน้าที่ตามคุณธรรมของพ่อแม่^{๔๕} คือ

(๑) ชนกคุณ บุญคุณที่มีต่อบุตรในฐานะผู้ให้กำเนิด

(๒) อุปการคุณที่ได้เลี้ยงดูบุตรให้เป็นสุข ไม่ปล่อยให้พลละเลย ทอดทิ้งหรือทารุณกรรมให้ลูกเจ็บปวดหรือลำบากเหมือนอย่างที่ว่าพ่อแม่บางคนก็นำบุตรไปทิ้งตามกองขยะ

(๓) สังคหคุณ บุญคุณที่ได้สงเคราะห์บุตรตามหลักของทศ ๖ มีการห้ามจากความชั่ว สอนให้ตั้งอยู่ในความดีเป็นต้น

เมื่อพ่อแม่ได้ทำหน้าที่ ๓ ประการอย่างครบบริบูรณ์แล้วก็ได้ชื่อว่าเป็นพ่อแม่ที่แท้จริง แต่ถ้าให้กำเนิดบุตรมาแล้วไม่ทำหน้าที่ในข้อที่ ๒ และข้อที่ ๓ ก็เพียงชื่อว่า “ชนก” คือ เป็นแต่เพียงผู้ให้กำเนิดเท่านั้น แต่ยังไม่ได้ชื่อว่าเป็นพ่อแม่ เพราะไม่มีคุณธรรมของพ่อแม่ คือพรหมวิหารธรรม ถือว่ามีบุญคุณต่อลูกเพียงสถานะเดียวเท่านั้น ไม่มีข้อผูกพันและความซึ่มซาบในสายใยแห่งความรักในฐานะพ่อแม่กับลูก

บุตรในฐานะเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งที่สำคัญของครอบครัว ปัญหาครอบครัวมิใช่มีสาเหตุมาจากพ่อแม่เพียงอย่างเดียว แต่บางครั้งก็เกิดมาจากบุตรเอง ถึงพ่อแม่จะเป็นแบบที่ดี ครอบครัวมีความอบอุ่นเพียงใดก็ตามหากบุตรไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ไปคบเพื่อนที่ไม่ดี หลงติดอยู่กับค่านิยมหรือคึกคักศรีของหมู่ที่ต้งขึ้นมาอย่างผิด ๆ ทำให้เกิดปัญหาติดตามมา เช่น เด็กนักเรียนติดกัน การติดยาเสพติด การติดโรคร้ายแรง การตั้งครรรภในวัยเรียน เป็นต้น ฉะนั้นบุตรที่ดีในฐานะที่เป็นทายาทผู้สืบสกุลของพ่อแม่จะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่และให้ความเคารพต่อท่านซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้วางหลักให้บุตรผู้สำนึกในหน้าที่ของตนต้องปฏิบัติต่อพ่อแม่ในฐานะเป็นทิศเบื้องหน้า (ปรัตถิมทิศ) นั่นเอง

ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่สังคมสืบเนื่องมาจากปัญหาครอบครัวประการหนึ่ง คือ ปัญหาคนชราที่ถูกทอดทิ้ง เพราะบุตรหลานไม่เลี้ยงดู ปัจจุบันหมู่บ้านคนชรามีหลายแห่งในเมืองไทยมีคนชราเข้าไปอยู่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงของแบบแผนวัฒนธรรมในครอบครัว ความไม่รับผิดชอบของบุตรหลาน ความไม่กตัญญูตเวทีซึ่งเป็นคุณธรรมที่ชาวไทยเรา

^{๔๕} วีระโชติ เกิดแก้ว, พระพุทธศาสนากับปัญหาสังคม, หน้า ๑๒๘ - ๑๒๙.

นับถือกันเป็นสำคัญ ถ้าบุตรตระหนักถึงหน้าที่ของตนและปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวนี้แล้วปัญหา ก็จะหมดไป^{๔๖}

๔.๓.๒ การประยุกต์หลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา

อุบาสกอุบาสิกาในสมัยปัจจุบัน ต้องรีบเร่งหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ทำให้ไม่มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรม ส่งผลให้ไม่มีความเข้าใจในหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เมื่อมีปัญหาในพระพุทธศาสนาเช่น มีพระสงฆ์ประพฤติผิดพระธรรมวินัยก็หัวเราะเยาะเย้ยขำขัน ไม่รู้จักแยกแยะว่าเป็นเรื่องส่วนบุคคลหรือส่วน เมื่อมีผู้อวดอ้างคุณวิเศษหรือเรื่องมงคล อุบาสกอุบาสิกา ก็ถือมงคลตื่นข่าวหวังพึ่งคุณวิเศษ ไม่ได้หวังพึ่งพระธรรมของพระพุทธเจ้าในพราหมณ์สังยุตมีหลักธรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในสังคมไทยดังต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑ การสักการบูชาผู้ควรบูชา (สุนทรภักสูตร)

อุบาสกอุบาสิกาในสมัยปัจจุบันไม่ค่อยฉลาดในการทำบุญ เนื่องจากชอบทำบุญกับพระและวัดที่มีชื่อเสียง ทำให้พระภิกษุสามเณรอื่นๆไม่ได้รับการสักการบูชาและการอุปถัมภ์บำรุงเท่าที่ควร แต่ที่จริงอุบาสกอุบาสิกาควรจะสักการบูชาและอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสามเณรอย่างทั่วถึง ในการอุปถัมภ์บำรุงของที่ถวายควรตั้งจิตถวายให้เป็นสังฆทาน ให้พระทุกรูปได้ใช้สอยอย่างทั่วถึงไม่เน้นไปที่พระและวัดที่มีชื่อเสียง การอุปถัมภ์บำรุงควรเป็นไปเพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้รับความสะดวกในการศึกษาและปฏิบัติธรรม จึงไม่ควรเน้นไปที่ชาติกำเนิดและความมีชื่อเสียงของผู้รับในพราหมณ์สังยุตพระผู้มีพระภาคได้แสดงหลักการบูชาของผู้ควรบูชาไว้^{๔๗}

ประชาชนหรือสังคม ควรเข้ามาอุปถัมภ์สนับสนุนโดยรับภาระด้านวัตถุมิชอบควรทราบที่สำคัญอย่างหนึ่งว่า ปกติคนทั่วไปทุกคนย่อมมีหน้าที่รับผิดชอบในการทำมาหาเลี้ยงชีพ เพื่อเลี้ยงตัวและครอบครัวของตนเอง ทาน คือ การให้แก่กัน เราจึงปฏิบัติต่อเมื่อเกิดเหตุร้ายภัยพิบัติขาดแคลน เฉพาะบางครั้งบางคราว แต่มีบุคคลประเภทหนึ่งที่ถือเป็นประเพณีของสังคมที่ทุกคนควรจะช่วยกันอุดหนุนด้วยปัจจัย ๔ เป็นประจำ ได้แก่ พระสงฆ์ หรือสมณพราหมณ์มีเหตุผลสำหรับการปฏิบัติเช่นนั้น คือ

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๘ - ๑๒๙.

^{๔๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๕/๒๐๑ - ๒๐๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕-๒๗๘, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๑/๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๒๖ - ๒๓๓, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๘๗ - ๘๙

(๑) พระสงฆ์มีวิถีชีวิตที่มุ่งสละ เว้นการหาความสุขทางวัตถุ อาศัยวัตถุแต่น้อยเพียงเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต โดยไม่สะสมและมุ่งที่จะฝึกฝนพัฒนาตนให้ก้าวสูงขึ้นไปในไตรสิกขา สู่จุดหมายสูงสุดทางนามธรรม หรือถ้าเป็นผู้ที่บรรลุจุดหมายทางนามธรรมนั้นแล้ว ก็จะทำหน้าที่ดำรงธรรมไว้ให้แก่สังคม และเผยแผ่สั่งสอนธรรมนั้นเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนดั่งนั้น ประชาชนหรือสังคม จึงเข้ามาอุปถัมภ์สนับสนุนโดยรับภาระด้านวัตถุปัจจัย ๔ สนองความต้องการเพียงเล็กน้อยนั้น เพื่อให้พระสงฆ์อุทิศตัวอุทิศเวลาให้แก่การทำหน้าที่ทางนามธรรมได้เต็มที่โดยไม่ต้องห่วงกังวลด้านวัตถุ

(๒) พระพุทธศาสนา ได้จัดวางเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ชัดเจน ให้เป็นวิถีชีวิตของชนชาวพุทธที่เรียกว่า พุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่จัดเป็น ๒ ฝ่าย คือ บรรพชิต/พระสงฆ์ กับคฤหัสถ์/ชาวบ้านนั้น พึ่งพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันด้วยการให้แก่กัน กล่าวคือ พระสงฆ์ให้ธรรมทาน สั่งสอนแนะนำให้ธรรมแก่ชาวบ้าน และชาวบ้านก็ถวายอามิสทาน (ถวายอาหาร บิณฑบาตและสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ทางวัตถุ) แก่พระสงฆ์ ตามหลักแห่งพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า พุทฺธการา ภิกฺขเว พุราหฺมณคหปติกา ๗เปฯ สมฺมาทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาयाตี^{๔๔} แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และเหล่าชาวบ้าน เป็นผู้มียุประการมากแก่พวกเธอ โดยเป็นผู้บำรุงเลี้ยงด้วยจิวรบิณฑบาต เสนาสนะ และภัสชบริขาร แม้เธอทั้งหลาย ก็จงเป็นผู้มียุประการมากแก่พราหมณ์และเหล่าชาวบ้าน โดยแสดงธรรมประกาศการครองชีวิตที่ประเสริฐแก่เขาทั้งคฤหัสถ์ และบรรพชิตอยู่ครองชีวิตอันประเสริฐ โดยอาศัยซึ่งกันและกันด้วยอามิสทานและธรรมทานเพื่อผ่านล่วงห่วงกิเลส และกำจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไปโดยชอบอย่างนี้” พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกเป็นข้อปฏิบัติตั้งที่ปรากฏในหลักทศ ๖ ข้อสุดท้าย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างกุลบุตรกับสมณพราหมณ์ คือ ระหว่างชาวบ้านกับพระสงฆ์ ซึ่งเป็นคิหิวินัย วินัยของคฤหัสถ์ส่วนหนึ่ง ดังนี้ชาวบ้านปฏิบัติต่อพระสงฆ์ เสมือนเป็นทิศเบื้องบนโดยสถาน ๕ คือ จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา ต้อนรับด้วยความเต็มใจ และจัดถวายของใช้ของฉัน

พระสงฆ์อนุเคราะห์ชาวบ้าน ด้วยข้อปฏิบัติ ๖ ประการ คือ ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว สั่งสอนชักนำให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจงาม (เช่นบอกแหล่งหาความรู้ธรรม) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง สิ่งที่เคยฟังแล้วก็ชี้แจงขยายให้เข้าใจแจ่มแจ้ง และบอกทางสวรรค์ให้รู้จักดำเนินชีวิตในวิถีที่ดั่งงามมีความสุข^{๔๕}

^{๔๔} พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๐๖/๓๒๕, พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๓๑๔.

^{๔๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๒/๑๖๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๐๖.

เพื่อให้ระบบความสัมพันธ์นี้ดำเนินไปด้วยดี พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติในวินัย มิให้พระภิกษุประกอบอาชีพ แต่ให้เป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวายโดยมีความสันโดษ และทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย อีกทั้งโดยทั่วไปไม่มีสิทธิที่จะขอ พระสงฆ์ต้องประพฤติตัวและทำหน้าที่ของตนให้ควรแก่ของที่เขากวายเป็นทานที่เกิดจากศรัทธาของเขาเอง พร้อมด้วยปัญญาที่เห็นคุณค่า ด้วยเหตุนี้ทานที่ถวายแก่พระสงฆ์จึงอยู่ในประเภทให้เพื่อบูชาคุณ คือเพื่อยกย่องเชิดชูสนับสนุน ทั้งแก่บุคคลและกิจการผู้นำชาวพุทธฝ่ายคฤหัสถ์ ครั้งพุทธกาล ได้ปฏิบัติในเรื่องทานทั้งด้านก้อนหิน (อนุเคราะห์) และด้านสนับสนุน (บูชา) เช่น อนาคตปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งจัดถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุสงฆ์ทุกวันและพร้อมกันนั้นก็จัดอาหารไว้เลี้ยงคุณทุกขยาภานาถาเป็นประจำด้วย นอกจากเหตุผลในแง่ของบทบาทที่เป็นไปตามวิถีชีวิตและระบบความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์แล้ว ยังมีเหตุผลอื่นอีกที่ทำให้ประชาชนนิยมถวายทานแก่พระสงฆ์ เช่นในแง่ของผลแห่งทาน

(๓) พระสงฆ์เป็นผู้มีศีล ทรงคุณธรรม อย่างน้อยก็มีพระวินัยรักษา จึงเป็นเหตุให้ทานนั้นมีผลมีอานิสงส์ได้มาก เรียกว่าเป็นทานบุญอันประเสริฐ สามารถขยายบุญและผลบุญให้แผ่กว้างขวางออกไป ตรงข้ามกับการให้แก่คนทุจริต ไร้ศีล ซึ่งอาจจะกลายเป็นเครื่องส่งเสริมหรือให้กำลังแก่เขาที่จะทำการร้ายก่อโทษภัยได้มากยิ่งขึ้น

(๔) มีหลักอยู่ว่า ทานอย่างสูง คือ การให้แก่ส่วนรวมหรือเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมที่เรียกว่า “สงฆ์” ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าทานอุทิศสงฆ์ หรือสังฆทาน มีผลมากที่สุด เมื่อพิจารณาตามหลักนี้จะเห็นว่า พระภิกษุผู้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะมีชีวิตที่มีความเป็นส่วนตัวน้อยอย่างยิ่ง และท่านเป็นส่วนร่วมอยู่ในชุมชนใหญ่ที่มีบทบาทหน้าที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คืออยู่ในระบบการพัฒนาตามไตรสิกขา และสืบทอดดำรงธรรมไว้ให้แก่สังคมพระภิกษุแต่ละรูป เป็นตัวแทนของชุมชนใหญ่นี้ ทั้งชุมชนรูปธรรม คือ ภิกษุสงฆ์ที่เป็นสมมติสงฆ์ และชุมชนนามธรรมในอุดมคติคือสาวกสงฆ์ที่เป็นอริยสงฆ์ การถวายทานแก่พระภิกษุจึงสื่อความรู้สึกให้โยงไปถึงสงฆ์อันเป็นชุมชนใหญ่ส่วนรวมนั้นและเกิดจากเจตนาที่เป็นการตั้งใจถวายทานอุทิศสงฆ์ อันให้เกิดผลทางจิตใจอย่างกว้างขวางยิ่งใหญ่ มีความเบิกบานผ่องใสสะอาดบริสุทธิ์ได้เต็มที่ เป็นบุญเป็นกุศลมาก

๒. เทวहितสูตร ว่าด้วยหลักการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

การอุปถัมภ์บำรุงในสังคมไทยเน้นไปที่การให้ทาน และไม่ค่อยศึกษาเรื่องการทำบุญอย่างอื่น ความจริงแล้วการทำบุญมี ๑๐ วิธี อุบาสกอุบาสิกา จึงควรศึกษารายละเอียดวิธีให้

ถูกต้อง ในพราหมณ์สังยุต พระพุทธองค์ได้แสดงหลักแห่งการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาแก่เทวहितพราหมณ์ไว้^{๙๐}

คำว่า บุญ มีทางทำให้เกิดขึ้นได้มากมาย แต่ข้อสำคัญอยู่ที่จิตใจที่ทำความบุญต้องการให้จิตใจผ่องใส พระพุทธเจ้าสอนไว้ว่า มีวิธีปฏิบัติมีหลายอย่างที่จะทำให้เกิดบุญกุศล เพราะว่าทานนั้นเป็นคำกลาง ๆ การถวายของแก่พระที่เรียกว่าทำบุญนั้น การทำบุญอย่างใหญ่ที่มีการถวายของแก่พระมาก ๆ เช่น ถวายแก่สงฆ์ ก็เรียกว่า สังฆทาน ทำบุญทอดกฐิน ก็เรียกว่า กฐินทาน ทำบุญทอดผ้าป่าก็เป็นบังสุกุลจีวรทาน ไม่ว่าจะถวายอะไรก็เป็นทานทั้งนั้น ถวายสิ่งก่อสร้างในวัดจนถวายเป็นวัด ก็เรียกเสนาสนทานหรือวิหารทาน ทานนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการทำบุญ การทำบุญ คือ ถวายของพระ ถ้าให้ทานแก่คนตกทุกข์ได้ยากหรือแก่ชาวบ้านก็เป็นทาน ในเรื่องทานนี้มีเกณฑ์หรือมีหลักสำหรับวัดอยู่แล้วว่า

- (๑) ตัวผู้ให้ คือทนายทนายิกา มีเจตนาอย่างไร
- (๒) ผู้รับคือปฏิคาหก มีคุณความดีแค่ไหน
- (๓) วัตถุประสงค์ของที่ให้คือไทยธรรมต้องบริสุทธิ์สมควร เป็นประโยชน์เพียงใด^{๙๑}

ถ้าปฏิคาหกคือผู้รับเป็นผู้มีศีล มีคุณธรรมความดี ก็เป็นบุญมากขึ้น ถ้าปฏิคาหกเป็นคนไม่มีศีล เช่นเป็นโจรผู้ร้ายก็ได้บุญน้อย ถ้าของบริสุทธิ์ได้มาโดยสุจริต เป็นของที่มีประโยชน์ มีคุณค่าแก่ผู้รับไป สมควรหรือเหมาะสมแก่ผู้รับนั้น เช่น ถวายจีวรแก่พระสงฆ์ แต่ให้เสื้อแก่คฤหัสถ์เป็นต้น ก็เป็นบุญมาก ส่วนตัวผู้ให้ก็ต้องมีเจตนาที่เป็นบุญเป็นกุศล ตั้งใจดียิ่งถ้าเจตนาที่ประกอบด้วยปัญญา ก็มีคุณสมบัติดีประกอบมากขึ้นก็ยิ่งได้บุญมาก

การให้เป็นทานทั้งสิ้น ไม่ว่าจะถวายแก่พระหรือจะให้แก่คฤหัสถ์ชาวบ้าน จึงต้องมาทบทวนความหมายกันใหม่ว่า (๑) ได้บุญ ไม่ใช่เฉพาะถวายแก่พระ(๒) บุญไม่ใช่แค่ทาน ไทยธรรมมาจากภาษาบาลีว่า เทยฺยธมฺม แปลว่า สิ่งที่จะพึงให้ หรือของที่ควรให้ ให้ทานอย่างไรจึงจะได้บุญอย่างสมบูรณ์ การทำบุญท่านเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุมี ๓ อย่าง คือ

- (๑) ทาน การให้ เผื่อแผ่ แบ่งปัน
- (๒) ศีล การประพฤติสุจริต มีความสัมพันธ์ที่ดี ไม่เบียดเบียนกัน

^{๙๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๕/๒๐๑-๒๐๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕-๒๗๘, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๑/๒๕๑, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๒๖ - ๒๓๓, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๙๐- ๙๒.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน ที.อ. (ไทย) ๑/๒๖๗, สุตต.อ. (ไทย) ๒/๒๓๗.

(๓) ภาวนา ฝึกอบรมพัฒนาจิตใจ เจริญปัญญา

ทานก็เป็นบุญอย่างหนึ่ง ศีลก็เป็นบุญอย่างหนึ่ง ภาวนาก็เป็นบุญอย่างหนึ่ง และสูงขึ้นไปตามลำดับด้วย ศีลเป็นบุญที่สูงกว่าทาน ภาวนาเป็นบุญที่สูงกว่าศีล แต่เราสามารถทำ ไปพร้อมกันทั้ง ๓ อย่าง (๑) การถวายของแก่พระที่วัดว่าเป็นการทำบุญ แต่ให้แก่ชาวบ้านเรียกว่าเป็นทาน (๒) ศีล คือ ต้องสำรวมกายวาจาอยู่ในระเบียบแบบแผนวัฒนธรรมประเพณี เรื่องมารยาทอากัปกิริยาและการสำรวมวาจาต่าง ๆ นี่เป็นศีล (๓) ในด้านจิตใจที่มีความเลื่อมใสตั้งใจไปด้วยศรัทธาก็ตาม จิตใจงามเช่น มีความสงบ มีความสดชื่น เบิกบานผ่องใส มีความอึดใจ และภาวนาด้านปัญญา

เจตนาที่นั่นท่านยังแยกออกไปอีกเป็น ๓ อย่าง^{๙๒} คือ

(๑) บุปผเจตนา เจตนาที่ก่อนให้ คือตั้งแต่ตอนแรกเริ่มต้นก็ตั้งใจดี มีความเลื่อมใส จิตใจเบิกบาน และตั้งใจจริง แข็งแรง มีศรัทธามาก

(๒) มุญจนเจตนา ขณะถวายก็จริงใจจริงจัง ตั้งใจทำ ด้วยความเบิกบานผ่องใส มีปัญญา รู้เข้าใจ

(๓) อปราปรเจตนา ถวายไปแล้วหลังจากนั้น ระลึกขึ้นเมื่อไรจิตใจก็เอบอิมผ่องใส ได้ถวายบำรุงพระศาสนา พระสงฆ์จะได้มีกำลังแล้วท่านก็ได้ปฏิบัติศาสนกิจ ช่วยให้พระศาสนาเจริญงอกงามมั่นคงเป็นปัจจัยให้สังคมของเราอยู่ร่มเย็นเป็นสุข นี้ก็ขึ้นมาเมื่อไรก็เอบอิมปลื้มใจ ระลึกขึ้นมาคราวไหนก็ได้บุญเพิ่มคราวนั้น^{๙๓}

เจตนา ๓ กาล จึงเป็นเรื่องสำหรับทายก ส่วนปฏิคาหก คือ ผู้รับ ถ้าเป็นผู้มีศีลมีคุณธรรมต่างๆ มากก็ถือว่าเป็นบุญเป็นกุศลมาก เพราะจะได้เกิดประโยชน์มาก เช่นพระสงฆ์ เป็นผู้ทรงศีล ทรงไตรสิกขา ท่านก็สามารถทำให้ทานของเราเกิดผลงอกเงยออกไปอย่างกว้างขวาง เป็นประโยชน์แก่ประชาชนช่วยให้ธรรมแผ่ขยายไปในสังคม ให้ประชาชนอยู่ร่มเย็นเป็นสุขและดำรงพระศาสนาได้จริง ส่วนไทยธรรม คือ วัตถุที่ถวายก็ให้เป็นของบริสุทธิ์ ได้มาโดยสุจริต สมควรหรือเหมาะสมแก่ผู้รับ และใช้ได้เป็นประโยชน์นี้เป็นองค์ประกอบต่าง ๆ ที่จะใช้พิจารณาตรวจสอบว่า เป็นบุญเต็มจริง ๆ ถ้าเป็นบุญก็คือได้ครบทั้ง ๓ ประการ ทั้งทาน ทั้งศีล ทั้งภาวนา

^{๙๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๔/๑/๑/๕๐๑.

^{๙๓} อญ.ฉก.อ. (ไทย) ๓๖/๓/๖๓๐, ชุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๙/๒/๒/๒๘๐, อภิ.สง.อ. (ไทย) ๗๕/๑/๑/๔๓๑, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๕/๒/๒/๖๕๒ - ๖๕๓, และพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ก้าวไปในบุญ**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗.

ส่วนความหมายของบุญมีอยู่ ๒ อย่าง คือ

(๑) บุญ แปลว่า ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด ใจกำลังเศร้าหมอง ชุ่มมัวมา พอทำบุญ อย่างเช่นถวายทาน เพียงเริ่มตั้งใจ จิตใจก็สะอาด บริสุทธิ์ผ่องใสขึ้นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ กำจัดสิ่งเศร้าหมองที่เรียกว่า กิเลสทั้งหลายออกไป เริ่มตั้งแต่ทานก็กำจัดความโลภ ความเห็นแก่ตัว ความมีใจคับแคบตระหนี่หวงแหน ความยึดติดลุ่มหลงในวัตถุสิ่งของ ทำให้จิตใจเป็นอิสระพร้อมที่จะก้าวต่อขึ้นไปในคุณความดี

(๒) บุญ แปลว่า ทำให้เกิดภาวะน่าบูชา บุญนั้นทำให้น่าบูชา คนที่มีบุญก็เป็นคนที่น่าบูชา เพราะเป็นคนที่มีคุณธรรม มีความดี ถ้าไม่มีคุณความดีก็ไม่น่าบูชาที่น่าบูชา ก็คือยกย่อง หรือเชิดชู คนที่ทำบุญทำกุศลจิตใจดีงามมีคุณธรรมมาก ก็เป็นคนที่น่าเชิดชูน่ายกย่องว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ศึกษาบุญ คำว่า “ศึกษา” ก็คือให้ฝึกขึ้นมาั่นเอง หมายความว่า บุญนี้ต้องทำให้เพิ่มขึ้นและประณีตขึ้นเรื่อย ๆ ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง รวมไปถึงทางปัญญา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยสรุปมี ๓ อย่าง คือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) ภาวนา^{๑๔}

นอกจากบุญ ๓ ประการนี้แล้วยังมีวิธีการทำบุญอื่น ๆ อีก คือ

(๔) อปจายนมัย ทำบุญด้วยการให้ความเคารพ มีความอ่อนโยน สุภาพอ่อนน้อม ให้เกียรติแก่กัน เคารพยกย่องท่านผู้มีความเป็นผู้ใหญ่ ผู้สูงด้วยคุณธรรมความดีเป็นต้นที่นิยมกันในสังคมของเรา เคารพกันโดยวิยวุฒิชาติวุฒิและคุณวุฒิ แต่ในทางพระศาสนาถือว่า คุณวุฒิสำคัญที่สุดอปจายนมัยนี้ก็เป็นบุญอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการช่วยกันรักษาสังคมนี้ให้เราอยู่กันด้วยความสงบร่มเย็น ถ้าสังคมของเราไม่มีการให้เกียรติไม่มีความเคารพกันก็จะวุ่นวายมาก จิตใจก็แข็งกระด้างก้าวร้าวกระทบกระทั่งกันเรื่อย แต่พอเรามีความเคารพให้เกียรติแก่กันมีความสุภาพอ่อนโยน จิตใจของเราก็นุ่มนวล การเป็นอยู่ร่วมกันก็ดี บรรยากาศที่ดี ก็จะงดงามเป็นสุขบุญก็เกิดขึ้น

(๕) ไวยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการช่วยเหลือรับใช้บริการ คนไม่มีเงินก็ไม่ใช่ว่าทำบุญไม่ได้ ไวยาวัจจมัยกุศลนี้ทำได้ทุกคนอย่างสมัยก่อนนี้ก็นิยมมาลงแรงช่วยกันในเวลาทำงานส่วนรวม โดยเฉพาะสังคมไทยสมัยก่อนมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด เวลาทำงานวัด ชาวบ้านก็มาลงแรงช่วยเหลือรับใช้ทำอะไรต่ออะไรคนละอย่างสองอย่างให้กิจกรรมส่วนรวมที่วัดนั้นสำเร็จด้วยดี

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๐, ธง อนุสรณ์ (ไทย) ๒๓/๑๒๖/๒๔๕, ชู.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓๘/๒๗๐.

(๖) ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการให้ส่วนบุญ หมายความว่าให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในบุญ หรือในการทำบุญด้วย เวลาเราทำความดีอะไรสักอย่างก็ไม่หวังแทนไว้ เราเปิดโอกาสให้คนอื่นได้มีส่วนร่วมบุญด้วยการทำความดีด้วยกัน ทั้งผู้มาร่วมและผู้ให้โอกาสก็ได้บุญเพิ่มทั้งสองฝ่าย คนที่ให้เขาร่วมทำบุญกับตัวเองบุญก็ไม่ได้ลดลง เดียวจะนึกว่าคนอื่นมาแย่งบุญ เปล่ากลับยิ่งได้มากขึ้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า คนที่ทำบุญด้วยตนกับคนที่ทำบุญด้วยตนแล้วยังชวนคนอื่นมาทำด้วยนั้น คนหลังได้บุญมากกว่า เมื่อให้ส่วนร่วมแก่ผู้อื่นมาทำความดีด้วยกัน บุญกุศลก็ยิ่งเพิ่มมาก

(๗) ปัตตานุโมทนามัย ทำบุญด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ คือ พลอยขึ้นชมยินดี หรือแสดงความยินดี ยอมรับเห็นชอบในการทำความดี คือ ในการทำบุญของผู้อื่น เมื่อเขาทำบุญทำความดี ก็พลอยชื่นใจอนุโมทนาด้วย บุญที่เกิดจากการอนุโมทนาทำบุญต้องให้สมบุญขึ้นไปถึงปัญญา

(๘) ธรรมสวนมัย ทำบุญด้วยการฟังธรรม ธรรมะเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เรามีปัญญา ทำให้เรามีหลักในการประพฤติปฏิบัติและดำเนินชีวิตที่ดี ถ้าเราไม่มีการฟังธรรม ไม่มีการอ่านหนังสือธรรมะเป็นต้น ความก้าวหน้าในธรรมของเราอาจจะชะงักแล้ว การที่จะเจริญในบุญก็จะเป็นไปได้ยาก จึงต้องมีข้อนี้มาช่วยท่านจึงสอนให้มีธรรมสวนมัย คือ ทำบุญด้วยการฟังธรรม ซึ่งจะช่วยให้รู้หลักมองเห็นช่องทางแม้แต่ในการทำบุญ

(๙) ธรรมเทศนามัย ทำบุญด้วยการแสดงธรรม การแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังก็เป็นบุญ แต่ในเวลาแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังต้องตั้งใจให้ถูกต้อง ท่านว่าถ้ามีเจตนาหาลาภหาเสียง ถือว่าเจตนาไม่ดีมุ่งที่ผลส่วนตัว จะไม่มีผลมาก แต่ถ้าตั้งใจเจตนาว่าเราจะแสดงธรรมไปเพื่อให้คนทั้งหลายได้รู้เข้าใจถูกต้อง ให้มีสัมมาทิฐิให้ได้รับประโยชน์ได้พัฒนาชีวิตขึ้นไป ผู้ที่แสดงธรรมก็ได้บุญด้วย อธิบายให้ได้ผล ทำให้เขามีปัญญา ทำให้เขาทำดีเป็นคนดีได้ ก็ยิ่งได้บุญมาก

(๑๐) ทิฏฐุชุกรม ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง คือให้ถูกต้อง ความเห็นถูกต้อง นี่ต้องทำกันอยู่เสมอ ไม่ว่าจะทำอะไรควรพิจารณาตรวจสอบกิจกรรมทุกอย่างว่า ทำด้วยความรู้ เข้าใจถูกต้องหรือเปล่า เช่น เมื่อทำทานก็พิจารณาว่าทำด้วยความเข้าใจถูกต้องไหม เรื่องทิฏฐุชุกรม หรือการทำความเห็นให้ตรงให้ถูกต้องจึงเป็นเรื่องสำคัญ ต้องพัฒนาอยู่เสมอ ไม่ว่าจะทำอะไร ต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องประกอบอยู่ทั้งหมดนี้รวมเป็น ๑๐ ข้อ แต่ใน ๑๐ ข้อนี้ที่เป็นหลักก็คือทาน ศีล ภาวนา ส่วนทิฏฐุชุกรม ท่านบอกว่าเข้ากันได้กับทุกข้อ เวลาทำบุญทุกอย่างให้มีทิฏฐุชุกรมประกอบ คือ มีความเห็นที่ถูกต้องด้วย มิฉะนั้นบุญของเราจะบกพร่องเพราะอะไร เพราะบางทีเวลาทำบุญนั้นใจของเราซีกหนึ่งได้บุญ แต่อีกซีกหนึ่งมีโลภะเป็นต้นปนอยู่ นึกถึงบุญ

แต่ใจประกอบด้วยความโลภ อยากได้ผลตอบแทนอย่างโน้นอย่างนี้ อย่างนี้บุญก็ได้แต่บาปก็ได้ ด้วย คือ มีโลภะประกอบอยู่ เพราะฉะนั้นจึงต้องระวังเหมือนกัน ถ้ามีทิฏฐุชุกกรรมประกอบอยู่คอย ให้ความเห็นให้ตรง ก็จะแก้ปัญหานี้ได้ คือทำบุญด้วยความเข้าใจว่า ทานนี้ทำเพื่ออะไร เมื่อรู้ เข้าใจว่าทานทำเพื่ออะไร แล้วความเห็นของเราถูกต้องบุญของเรา ก็สมบูรณ์แล้ว บุญนั้นจะมีความหมายที่ครบทั้งทางกายวาจา จิต ปัญญา ทางกายก็ทำชั้ดอยู่แล้ว วาจาก็เปล่งเช่นชักชวนกัน บริภาษกัน จิตก็สงบผ่องใส มีเจตนาประกอบด้วยศรัทธาเป็นต้น ปัญญาก็มีความรู้เข้าใจ ว่าสิ่งที่ตนทำนี้ทำเพื่ออะไร ยิ่งถ้ามองเห็นความหมายและประโยชน์ชัดเจนแล้ว ก็จะมีจิตใจกว้างขวาง และบุญกุศลก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ในเวลาทำทานเราถวายภัตตาหาร และถวายทุนการศึกษาแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์ท่านมีหน้าที่อะไร พระสงฆ์ท่านมีหน้าที่เล่าเรียน พระธรรมวินัย มีหน้าที่ที่จะปฏิบัติตาม หลักธรรมวินัยที่ได้เล่าเรียนนั้นแล้วก็มีหน้าที่ที่จะเผยแผ่ธรรม เมื่อพระศาสนาอยู่ได้ธรรมก็อยู่ได้ แล้วธรรมก็เผยแผ่ออกไปก็เกิดเป็นประโยชน์ บุญก็จะมากขึ้น เพราะเกิดความเข้าใจมีปัญญา

การบำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์ ในอรรถกถาได้วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า การทำบุญนั้นด้วย เป็นที่ตั้งแห่งอานิสงส์นั้น ๆ ด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุญกิริยาวัตถุ จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายตั้งจิตไว้ในลักษณะแห่งทานเป็นต้น แล้วคิดว่า ชื่อว่า ทานเห็นปานนี้พวกเราควรให้ ควรรักษาดี ควรเจริญภาวณา ดังนี้แล้วจึงทำบุญ^{๑๕} อันที่จริงแล้วบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ประการนี้ก็รวมลงในบุญกิริยาวัตถุ ๓ นั้นเอง คือ ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเข้าในศีลมัย, ข้อ ๖ และข้อ ๗ จัดเข้าในทานมัย, ข้อ ๘ และข้อ ๙ จัดเข้าในภาวณามัย ส่วนข้อ ๑๐ เป็นได้ทั้งทาน ศีล และภาวณา^{๑๖}

ในพระบาลีมีหลายแห่งที่กล่าวถึงประโยชน์ของการทำบุญ เช่น

(๑) การทำบุญย่อมทำให้ประสบประโยชน์ คือ ประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญ ความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมบรรลुประโยชน์ทั้งสอง^{๑๗}

^{๑๕} บุญกิริยา ๑ สา เตสฺ เตสฺ อานิสงฺสาณํ วตฺถุ จาติ ปุณฺณกิริยาวัตถุ ทานาทินุญฺหิ ลกฺขณเณ จิตฺตํ จเปตฺวา เอรูปํ นาม อมฺเหหิ ทานํ ทาทพฺพํ สิลฺลํ ฐกฺขิตพฺพํ ภาวณา ภาเวตพฺพาทิ สุตฺตา ปุณฺณานิ กโรนติ. อญฺ. อญฺจก.อ.(บาลี)๑๕/๓/๓๗๕, อญฺ.อญฺจก.อ. (ไทย)๓๗/๔/๑๒๖/๔๘๗, อญฺ.อญฺจก.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๖/๒๙๒-๒๙๓.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พี.ริ้นดิ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๙๓ - ๙๔.

^{๑๗} ส.ส. (บาลี)๑๕/๑๒๘/๑๐๔, ส.ส. (ไทย)๑๕/๑๒๘/๑๕๒, พุ.อิตติ.(บาลี)๒๕/๒๓/๒๔๗, พุ.อิตติ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๘.

(๒)การทำบุญ ด้วยการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๒ ประการ คือทานมัย ศีลมัย แต่งดเว้นจากการเจริญภาวนามัย ย่อมทำให้ประสบความสำเร็จด้วยความโชคดีด้วยมนุษย์สมบัติ และหากกระทำให้ยิ่งขึ้นไปย่อมได้สมบัติอันเป็นทิพย์ตั้งแต่สวรรคตขึ้นจาทุมหาราชิกา จึงถึงชั้นปรณิมิตวสวัตตี ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานนิดหน่อย ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลนิดหน่อย และไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย์

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานพอประมาณ ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลพอประมาณ แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย์

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นจตุมหาราช ภิกษุทั้งหลาย ทำวมหาราชทั้ง ๔ ในชั้นนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นจตุมหาราชได้โดย สุานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ วรรณะที่เป็นทิพย์ สุขที่เป็นทิพย์ ยศที่เป็นทิพย์ อธิปไตยที่เป็นทิพย์ รูปที่เป็นทิพย์เสียงที่เป็นทิพย์ กลิ่นที่เป็นทิพย์รสที่เป็นทิพย์ โภจฐัพพะที่เป็นทิพย์

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่งทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ ภิกษุทั้งหลาย ทำวสวกกะจอมเทพในชั้นดาวดึงส์นั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้โดยสุานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ ๗๗ โภจฐัพพะที่เป็นทิพย์

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นยามา ภิกษุทั้งหลาย ทำวสุยามเทพบุตรในชั้นยามานั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นยามาได้โดยสุานะ ๑๐ ประการคือ อายุที่เป็นทิพย์ ๗๗ โภจฐัพพะที่เป็นทิพย์

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่งทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต ภิกษุทั้งหลายทำวสันตดุสิตในชั้นดุสิตนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นดุสิตได้โดยฐานะ ๑๐ ประการ คืออายุที่เป็นทิพย์ ฯลฯ โฉมฐัพพะที่เป็นทิพย์

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นนิมมานรดี ภิกษุทั้งหลายทำวสันตนิมิตเทพบุตรในชั้นนิมมานรดีนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นนิมมานรดีได้โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ ฯลฯ โฉมฐัพพะที่เป็นทิพย์

บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานมีประมาณยิ่ง ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเกิดร่วมกับเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ภิกษุทั้งหลาย ทำวสวัตดีเทพบุตรในชั้นปรนิมมิตวสวัตดีนั้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีได้ โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ ฯลฯ โฉมฐัพพะที่เป็นทิพย์^{๑๔๔}

๓. การทำบุญกิริยาวัตถุ เป็นการมุ่งสู่พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

คนบางคนในโลกนี้เมื่อให้ทาน สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรม ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ กวาดบริเวณวัด ไหว้เจตีย์ วางของหอมและมาลาที่เจตีย์ ทำประทักษิณเจตีย์ บำเพ็ญกุศลลาภสังฆารอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นไปในไตรภาคี มิใช่เพราะเหตุแห่งคติ มิใช่เพราะเหตุแห่งการถือกำเนิด มิใช่เพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ มิใช่เพราะเหตุแห่งภพ มิใช่เพราะเหตุแห่งสงสารมิใช่เพราะเหตุแห่งวิภวณะ เป็นผู้ประสงค์จะพรากจากทุกข์ เอนไปในนิพพาน โอนไปในนิพพาน ไน้มไปในนิพพาน บำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น รวมความว่า นรชน... ฟังน้อมใจไปในนิพพาน^{๑๔๕}

^{๑๔๔} อภ.อุฎฺฐก. (บาลี) ๒๓/๓๖/๑๙๘ – ๑๙๙, อภ.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔ – ๒๙๖.

^{๑๔๕} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๗, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๖.

จากข้อความต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ได้ข้อสรุปว่า การทำบุญนั้น บุคคลต้องรู้จักที่จะทำ เพราะผลของการกระทำนั้นมีคุณค่าต่อตัวบุคคลผู้กระทำเอง ซึ่งท่านเรียกว่าประโยชน์ที่จะได้รับ ทั้งในปัจจุบัน คือการทำให้มีจิตใจแจ่มใสและน้อมใจไปในอาระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยยึดเอา พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีพ เช่น เทวहितพราหมณ์^{๑๐๐} และยังส่งผลถึงประโยชน์ในอนาคตคือ ในเมื่อภพเป็นที่สิ้นชีพไปแล้ว และบุญนั้นยังเป็นบาทแห่งการบำเพ็ญเพียรทางใจเพื่อขจัดกิเลสจน เข้าถึงพระนิพพานได้ ดังเช่น อัครคิกภวาทวาทพราหมณ์ ที่สละทรัพย์ของตนเพื่อทำบุญให้ทานแล้ว มุ่งเพื่อการบำเพ็ญภาวนามายด้วยการถือบรรพชาอุปสมบทจนได้บรรลุพระอรหัตผลในที่สุด^{๑๐๑}

๔.๔ การประยุกต์หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ

หลักธรรมในพราหมณ์สังยุต มีความหลากหลายที่พื้งนำมาวิเคราะห์ และสังเคราะห์ เพื่อนำไปปฏิบัติให้เหมาะแก่บุคคลและแต่ละสถานการณ์ ซึ่งในหมวดหลักธรรมสำคัญอื่น ๆ นี้ ผู้วิจัย ได้กำหนดหลักธรรมที่พื้งปฏิบัติตามประเด็นดังต่อไปนี้ คือ หลักการปฏิบัติต่อคนในสังคม หลักการปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง และหลักการปกครองบ้านเมือง

๔.๔.๑ การประยุกต์หลักการปฏิบัติต่อคนในสังคม

สังคมไทยปัจจุบันมีความเลื่อมล้ำทางสังคมอยู่ทั่วไป ปัญหานี้เกิดจากความไม่เคารพ ในศักดิ์ศรีของมนุษย์ ผู้ที่มีฐานะและสถานภาพทางสังคมต่ำมักจะถูกเอาเปรียบ ทำให้เกิดปัญหา ทางสังคมต่าง ๆ ตามมา ในพราหมณ์สังยุตมีหลักธรรมที่จะประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑.๑ หลักแห่งการไม่เบียดเบียนบุคคลอื่น (อหิงสกสูตร)

ในสังคมที่มีการแข่งขันสูง ผู้คนต่างรีบเร่งในการดำเนินชีวิตทำให้มีโอกาสที่จะ กระทบกระแทงกับคนอื่นมาก แม้บางครั้งจะไม่ตั้งใจก็ตามแต่ถ้าหากเกิดผลเสียกับผู้อื่น ก็เกิดความวุ่นวายในสังคม แนวคิดเรื่องการไม่เบียดเบียนผู้อื่น (อหิงสา) จึงควรปลูกฝังให้มีในชนทุกระดับในพราหมณ์สังยุตพระพุทธองค์แสดงหลักการปฏิบัติต่อผู้อื่น คือ หลักอหิงสาไว้^{๑๐๒}

^{๑๐๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๙/๒๑๐-๒๑๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗-๒๘๘, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๙/ ๒๔๕ - ๒๔๗, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๗๓ - ๒๗๔.

^{๑๐๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๓/๑๙๘-๑๙๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๒-๒๗๓, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๓/ ๒๑๙, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๑๔ - ๒๑๖.

^{๑๐๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๑/๑๙๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๖๙ - ๒๗๐, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๙๓ - ๙๔.

แนวคิดเรื่องการไม่เบียดเบียนผู้คนในสังคม ต้องครอบคลุมทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านกาย วาจา และใจ จึงจะมีผลสมบูรณ์ แต่ละด้านมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(ก) การไม่เบียดเบียนทางกาย (กายกรรม) ๓ คือ

- (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
- (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้
- (๓) เว้นขาดจากการประพฤตินอกใจในกาม

(ข) การไม่เบียดเบียนทางวาจา (วจีกรรม) ๔ คือ

- (๑) เว้นขาดจากการพูดเท็จ
- (๒) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด
- (๓) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ
- (๔) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ

(ค) การไม่เบียดเบียนทางใจ (มโนกรรม) ๓ คือ

- (๑) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา
- (๒) ความมีจิตไม่พยาบาท
- (๓) ความเห็นชอบ^{๑๐๓}

หลักกรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เรียกว่า กุศลกรรมบถ เป็นทางแห่งกุศลที่พระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์ในที่นี้ เพราะเมื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางกาย ย่อมไม่หวาดระแวงว่าจะถูกทำร้าย ถูกขโมยสิ่งของ หรือถูกคนอื่นดูหมิ่นหรือติโรคร้ายแรงเป็นต้น เมื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางวาจา ย่อมไม่กลัวถูกคนอื่นพูดจาหลอกลวงหรือพูดให้เข้าใจ และเมื่อไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยใจ จิตใจ ย่อมไม่มีความหวาดระแวง มีแต่ความสุขสงบเป็นที่สุดได้

๔.๔.๑.๒ หลักแห่งการไม่ดูหมิ่นบุคคลเพราะวรรณะ (สุทธิกสูตร)

ในรอบหลายปีที่ผ่านมาเกิดความแตกแยกเรื่องชนชั้นเกิดขึ้นในสังคมไทย เช่น วาตะกรรมเรื่องไพร่-อำมาตย์ มีการเลือกปฏิบัติอย่างไม่เท่าเทียมกัน คนที่มีชื่อเสียงมีฐานะทางสังคม ดีกว่าถูกมองว่าได้รับการยกเว้นหรืออานวยความสะดวกมากกว่าคนธรรมดา ในขณะที่เดียวกัน ประชาชนธรรมดากลับถูกเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม ในพราหมณ์สังยุตพระพุทธรองค์แสดง

^{๑๐๓} อัง.ทสก. (บาลี) ๑๑/๓๔๗/ ๒๓๘, ๓๖๐/๒๗๖ - ๒๗๗, อัง.ทสก. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒ - ๓๖๓, ๓๖๐/๔๒๗ - ๔๓๒, ที.ปา.อ. (บาลี) ๘/๔/๓๔.

หลักการปฏิบัติต่อบุคคลในสังคมอย่างเท่าเทียมกันโดยให้ถือการปฏิบัติเป็นเกณฑ์ตัดสิน ไม่ให้คำนึงที่ชาติชั้นวรรณะ^{๑๐๔}

การเลือกปฏิบัติในสังคมไทยเป็นปัญหาที่ฝังรากลึกมาเป็นเวลายาวนาน ทั้งนี้เป็นเพราะการถือชาติชั้นวรรณะ ให้ความสำคัญแก่บุคคลที่มีชาติกำเนิดที่สูงส่งแล้วดูหมิ่นคนจน ค่านิยมที่ควรส่งเสริมเพื่อที่แก้ปัญหา นี้ คือ การกระทำ

การดูหมิ่น คือ ความถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตน ความเหยียดหยาม ความที่จิตต้องการเชิดชูตน แล้วก่อให้เกิดการดูถูกเหยียดหยามผู้อื่นในเรื่องชาติกำเนิดบ้าง เรื่องโคตรตระกูลบ้าง^{๑๐๕} ความดูหมิ่นผู้อื่นย่อมให้ตนเกิดความเศร้าหมองแห่งใจ ไม่สามารถที่จะยกจิตขึ้นสู่ภาวะแห่งปกติสุขได้ เพราะคอยแต่จะประณามเหยียดหยามผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา ทำให้เสียซึ่งโอกาสในการปฏิบัติธรรม ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงไม่ปรารถนาให้ภิกษุดูหมิ่นดูแคลนผู้อื่นด้วยประการใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นต้นว่า ความเป็นอยู่เศร้าหมอง ความเป็นอยู่ประณีต ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา ความสมบูรณ์ด้วยศีล หรือความสมบูรณ์ด้วยวัตร ได้แก่ ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดด้วยเหตุนี้ ไม่พึงเป็นคนแข็งกระด้างหัวสูง หมายความว่า อย่ามองคนอื่นว่าไม่สามารถปฏิบัติให้ได้ดี เช่นกับตัวเอง ทั้งด้านศีล ด้านสมาธิ หรือด้านปัญญา อันเกิดจากความเข้าใจของตนเองว่า ตนเองมีศีลบริบูรณ์ แต่ผู้อื่นมีศีลไม่ค่อยสมบูรณ์เท่าตน หรือตนเองเจริญสมาธิอย่างแรงกล้า แต่คนอื่นไม่ค่อยมีความเพียรในการเจริญสมาธิ ตนได้รับผลแห่งธรรมจากการปฏิบัติวิปัสสนาเช่น การได้ฌานสมาบัติอันเป็นโลกิยะ แต่คนอื่นไม่สามารถทำให้เกิดผลอะไร ๆ ขึ้นมาได้เลย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงมุงมั่นในความเป็นคนพุดเท็จ
เมื่อรู้ตัวก็ไม่พึงทำความโอ้อวด และไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่น
ด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร^{๑๐๖}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ความดูหมิ่นผู้อื่นในเรื่องพฤติกรรม กิริยามารยาท และแนวคิดทฤษฎี ว่าไม่เท่าเทียมตนเองนั้น ย่อมทำให้ตนต้องกลายเป็นคนหลงโลก กลายเป็น

^{๑๐๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๓/๑๙๘ - ๑๙๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๒ - ๒๗๓, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๙๔ - ๙๕.

^{๑๐๕} พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๗, พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๕.

^{๑๐๖} พุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๖๖/๓๓๐ - ๓๓๑, พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๖/๔๗๓, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๙๕ - ๙๖.

คนพูดเท็จไปโดยเปล่าประโยชน์ ซึ่งพระองค์ให้บุคคลนั้นกลับมาเจริญศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อ
หันเข้าสู่ทางที่ถูกต้อง เพราะคนทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองเท่าเทียมกันไม่มีใครยิ่งหย่อนไป
กว่ากัน แต่ต้องอยู่กับวาสนาบารมีเป็นเครื่องประกอบด้วย

๔.๔.๑.๓ หลักแห่งการยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น (ปัจเจกนิสูตร)

คนในสังคมปัจจุบันมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันเป็นเรื่องธรรมดา การทำงานจึงควรรับ
ฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น เมื่อเราเปิดใจรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นก็จะได้รับความ
ร่วมมือจากคนอื่นตอบแทน ทำให้เราได้แง่คิดที่ดี ๆ มาปรับปรุงการทำงานของเรารอบคอบ
ยิ่งขึ้น ในพราหมณ์สังยุตพระพุทธรองค์ได้แสดงวิธีการวางใจเมื่อต้องรับฟังความเห็นของบุคคล
อื่น^{๑๐๗}

การทำงานร่วมกับคนอื่นต้องเอาใจเขามาใส่ใจเรา รับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นว่า
เขามีแนวความคิดเห็นในการทำงานอย่างไร เราก็ควรวางใจให้เป็นกลาง มองถึงประโยชน์ที่จะ
ได้รับความสำเร็จแล้วทำความเห็นให้ถูกต้องตามอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

สัมมาทิฐิ ความเห็นที่ไม่วิปริต เป็นความเห็นที่ตรงตามสภาวะ เห็นตามที่ตั้งทั้งหลาย
เป็นจริง การที่สัมมาทิฐิจะเจริญขึ้น ย่อมต้องอาศัยโยนิโสมนสิการเรื่อยไป เพราะโยนิโสมนสิการช่วยให้ไม่มองสิ่งต่าง ๆ อย่างผิวเผิน หรือมองเห็นเฉพาะผลรวมที่ปรากฏ แต่ช่วยให้มองแบบสืบค้นแยกแยะ ทั้งในแง่การวิเคราะห์ส่วนประกอบที่มาประชุมกันเข้า และในแง่การสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ทำให้ไม่ถูกลวง ไม่กลายเป็นหุ่นที่ถูกยั่วยุ ด้วยปรากฏการณ์ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และคตินิยมต่าง ๆ จนเกิดเป็นปัญหาทั้งแก่ตนและผู้อื่น แต่ทำให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง คิดตัดสินใจและกระทำต่าง ๆ ด้วยปัญญา เช่น เห็นว่า (๑) ทานที่ให้แล้วมีผล (๒) ญัตติบูชาแล้วมีผล (๓) การเช่นสรวงที่เช่นสรวงแล้วมีผล (๔) ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วมี (๕) โลกนี้มี (๖) โลกหน้ามี (๗) มารดามีคุณ (๘) บิดามีคุณ (๙) สัตว์ที่เป็นโอบปาติกะมีอยู่ และเห็นว่า (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้โลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ก็มีอยู่ในโลก^{๑๐๘}

^{๑๐๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๒/๒๑๕ - ๒๑๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๒/๒๑๕๓.

^{๑๐๘} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๐-๓๙๑, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๙๒/๗๔ - ๗๖, ๑๓๖/๑๒๑ - ๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๘, ๑๓๖/๑๗๖.

หลักธรรม คือ สัมมาทิฐิ เป็นหลักธรรมที่มุ่งแสดงถึงการปฏิบัติตนต่อบุคคลในสังคมด้วยการให้เกียรติต่อชีวิตและทรัพย์สินของบุคคลอื่น ให้เกียรติต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่น และให้เกียรติต่อแนวความคิดของบุคคลอื่น เป็นมุ่งจุดหมายเพื่อการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้และถ้าทุกคนปฏิบัติได้ก็จะอยู่กันอย่างมีความสุขตลอดไป

๔.๔.๒ การประยุกต์หลักการปฏิบัติต่อผู้ได้ปกครอง (พหุทธิสูตร)

ผู้คนในสังคมแบ่งกว้างๆออกเป็นผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครอง การอยู่ร่วมกันในสังคมจำเป็นต้องอาศัยความสามัคคี การจะยึดกุมจิตใจคนผู้อยู่ได้ปกครองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมีวิธีเรียกว่า หลักการสังคมสงเคราะห์ ให้ความช่วยเหลือผู้ที่ควรได้รับความช่วยเหลือสามารถดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ การสงเคราะห์กันควรทำทั้งในภาวะปกติและในภาวะที่ประสบกับความเดือดร้อน เช่น ยามยากจน ยามประสบภัยพิบัติหรือภัยธรรมชาติ โดยเฉพาะกับคนพิการไร้สมรรถภาพหรือญาติผู้พิการแต่กำเนิด^{๑๐๙} สมควรที่จะได้รับการสงเคราะห์เป็นกรณีพิเศษ อย่างไรก็ตาม การให้การสงเคราะห์โดยทั่วไปมักจะเน้นไปที่การให้ปัจจัย ๔ เพื่อนำไปใช้สอยในชีวิตประจำวัน มีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ

(๑) การให้เพื่ออนุเคราะห์ ช่วยเกื้อหนุนคราตกทุกข์ได้ยาก อดอยาก หรือประสบภัยพิบัติ ให้เขามีโอกาสเป็นอยู่และตั้งตัวขึ้นมาได้

(๒) การให้เพื่อบูชาคุณ คือ ให้เพื่อยกย่องเชิดชูผู้มีพระคุณ มีพ่อแม่หรือผู้มีคุณธรรมอื่น ๆ ที่จะนำคนก้าวไปในการทำคุณความดีเป็นแบบอย่างให้แก่สังคม และสนับสนุนผู้ที่ทำคุณประโยชน์ให้มีกำลังใจทำความดียิ่งขึ้นไป^{๑๑๐}

ในพราหมณ์สังยุต พระพุทธองค์ได้แสดงธรรมแก่พราหมณ์ภราวาชาโคตรผู้เป็นทุกข์เพราะปัญหา ๗ เรื่อง พระพุทธองค์ทรงชี้แจงว่าพระองค์ไม่มีเหมือนพราหมณ์จึงมีความสุขในสมณะเพศ พราหมณ์เกิดศรัทธาขออุปสมบทปฏิบัติธรรมไม่นานก็ได้เป็นพระอรหันต์

พระสูตรนี้กล่าวถึงภาระของผู้ปกครองที่ต้องปฏิบัติต่อผู้ได้ปกครองใน ๒ สถานะภาพ คือ หากผู้ได้ปกครองที่เป็นคฤหัสถ์หรือประชาชนทั่วไป ผู้ปกครองต้องดูแลให้ผู้ปกครองก็มีหน้าที่ถวายเป็นการอารักขาและอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ พร้อมกับรับภาระในการดูแลครอบครัว

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสเรื่องงานสังคมสงเคราะห์, คนกับความคิด”, นิตยสารประชาสงเคราะห์, ปีที่ ๓๔ (ม.ค. – ธ.ค. ๒๕๓๔) : ๗๑.

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), บุญ-บารมี ที่จะกู้แผ่นดินไทย, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

ไม่ให้เป็นการหวังใยของพระภิกษุในพหุทธิสูตรนี้แสดงให้เห็นว่าพหุทธิพราหมณ์ต้องรับภาระหนักเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว มีบิดาถึง ๗ นาง เขาจะต้องตื่นแต่เช้าเพื่อไปไถหว่านงา โดยหวังจะนำผลผลิตมาเลี้ยงดูคนในครอบครัว บางครั้งต้องกู้หนี้ยืมสินมาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูคนในปกครองและใช้บริหารกิจการ เมื่อท่านตกลงใจเข้าสู่พระธรรมวินัยแล้ว ความสำนึกในฐานะเป็นหัวหน้าครอบครัว ทำให้ท่านยังต้องหวังใยอยู่นั้นไม่สามารถบำเพ็ญสมณธรรมได้อย่างปราศจากความกังวลแต่เมื่อพระราชาทรงรับภาระปลดเปลื้องความกังวลดังกล่าวแล้ว ท่านจึงสบายใจและบำเพ็ญสมณธรรมจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้^{๑๑๑} ผู้ได้ปกครองตามความในพราหมณ์สังยุตต์นี้ หมายถึง บุตรภรรยาและชนบริวารซึ่งหากเรามองโดยภาพรวมแล้วจะเห็นได้ว่า สังคมพราหมณ์ในพราหมณ์สังยุตต์ดังกล่าว มีลักษณะใกล้เคียงกับสังคมพระพุทธศาสนา คือผู้ปกครองอันหมายถึงเจ้าบ้านพึงปฏิบัติต่อบุคคลที่อยู่ในอาณาเขตของตนเอง ในทางพระพุทธศาสนาใช้หลักธรรมคือสังคหวัตถุ ธรรมเป็นเครื่องประสานสัมพันธ์ของบุคคลให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติสุขสังคหวัตถุมีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๑๑๒}

(๑) ทาน คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละให้สิ่งของเพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์แก่บุคคลที่อยู่ใต้การปกครองด้วยทรัพย์สินและวัตถุสิ่งของ ด้วยปัจจัย ๔ อย่างซึ่งเป็นพื้นฐานเบื้องต้นในการดำเนินชีวิต ตลอดจนจนถึงการให้ความรู้และศิลปวิทยาต่าง ๆ

(๒) เปยยวัชชะ หรือปิยวาจา คือ คำกล่าว หรือคำพูดที่มีความสุภาพ ไพเราะ อ่อนหวาน ที่ออกมาจากใจโดยไม่แสร้งแกล้งกล่าวออกมา รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจเกิดความ

^{๑๑๑} พระผู้มีพระภาคเห็นอุปนิสัยพระอรหันต์ของท่านจึงเสด็จไปประทับอยู่ในป่า เมื่อพราหมณ์หว่านงาในไร่ ฝนได้ตกทำเมล็ดงาจมลงในดินร่วนไม่ผลิดอกออกผล งามบนต้นที่เจริญงอกงามก็มีแมลงเล็กๆบินมากินใบ พราหมณ์เสียใจมาก เมื่อโศกเสียหายนหมดขวางว่างเปล่า หนูมาจาก ๗ หลังคาเรือนเข้าไปในฉางกระโดดโลดเต้นเหมือนเล่นกีฬาในสวน เครื่องปลูกที่ทำด้วยหญ้าและใบไม้ที่ลาดไว้ให้พราหมณ์นอนไม่มีใครปิดกวาด เพราะพราหมณ์ทำงานในป่าตลอดวันมาในเวลาเย็นก็นอนบนเครื่องปลูก แมลงเล็ก ๆ ก็เกาะกัดตามเนื้อตัวของพราหมณ์เต็มไปหมด หญิงสามีตายเมื่อทรัพย์สมบัติหมดพ่อผัวก็ไล่กลับมาอยู่ที่บ้านของพราหมณ์ เจ้าหนี้คนหนึ่งก็ทวงหนี้หนักถึงขนาดมาล้อมเรือน หากเขานอนก็ใช้เท้าถีบปลุกให้ตื่น พราหมณ์ได้กู้หนี้จากคนหลายคนแล้วมาประสบเหตุร้าย เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าในป่าจึงกราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้น พระผู้มี พระภาคก็ตรัสตอบพราหมณ์แล้วเลื่อมใส ตั้งอยู่ในสภาวะ ๓ ขอบวชไม่นานก็บรรลุพระอรหันต์ ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๖/๒๐๔-๒๐๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๗๙ - ๒๘๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๖/๒๒๖ - ๒๓๐, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๒๓๗ - ๒๔๒, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๙๖ - ๙๙.

^{๑๑๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๐, ๒๑๑/๑๓๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐, ๒๑๑/๑๗๐, ๑๗๑.

รักใคร่สามัคคีเกิดไม่ตรีทำให้บุคคลที่อยู่ใต้การปกครอง เกิดความรักความนับถือ และให้การช่วยเหลือสนับสนุนเกื้อหนุนทั้งเรื่องการทำงาน และเรื่องส่วนตัว

(๓) อุตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลที่อยู่ใต้การปกครอง คือ การช่วยเหลือทางด้านร่างกายและแรงใจ ช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้ใต้ปกครอง ไม่ว่าจะเป็นกิจธุระของภรรยาบุตรธิดา หรือชนบิรवार ให้บรรลุผลสำเร็จ และรวมถึงการแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ให้แก่ผู้ใต้การปกครอง การมีความเชื่อเพื่อเอาธุระของผู้ใต้ปกครองมาเป็นธุระของตัวเองและช่วยเหลือให้ประสบผลสำเร็จ เป็นเหตุให้ผู้ใต้ปกครองมีความรักนับถือนั่นคง^{๑๑๓}

(๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือทำตัวให้เข้ากับผู้ใต้ปกครองได้ โดยเฉพาะชนบิรवार เป็นการวางตนให้เสมอต้นเสมอปลาย ประพฤติปฏิบัติตนสม่ำเสมอไม่ดูถูกดูหมิ่นว่าเขาเป็นคนที่รับใช้เพื่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน และเกิดประโยชน์สุขร่วมกัน และควรวางตัวให้เหมาะสมกับฐานะของตนเองด้วย สามารถผูกพันรักษาความรักความสามัคคีในครอบครัว และความเคารพนับถือของคนบิรवारไว้ได้เป็นอย่างดี

สังคหัตถุ กล่าวโดยสรุป คือ การให้ความสำคัญ ให้ความรัก ความเมตตา การให้อภัย ให้อภัยด้วยความจริงใจ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน การเสียสละรู้จักให้ เป็นการผูกความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับบุคคลที่อยู่ภายใต้การปกครองไม่ว่าจะเป็นภรรยาบุตรธิดาและชนบิรवारได้อย่างดี ทำให้ทั้งสองฝ่ายมีความสุขกายและใจ

๔.๔.๓ หลักธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง (โฆมทุสสุตฺต)

ประเทศไทยปัจจุบันปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข^{๑๑๔} เป็นระบอบการปกครองที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย มีคณะบุคคลที่ได้รับการเลือกตั้งมาเป็นผู้ปกครองประเทศเรียกว่ารัฐบาลในรูปแบบคณะรัฐมนตรี ให้ใช้อำนาจบริหารเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน^{๑๑๕} การออกกฎหมาย การบริหารบ้านเมืองและการ

^{๑๑๓} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ), **มงคลในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๙๓.

^{๑๑๔} ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม ๑๒๔ ตอนที่ ๔๗ ก, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๐, หน้า ๒ และพันตำรวจเอก สุวิชัย ศิริกุลวัฒนา, **รวมพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พัฒนาหลักสูตร, ๒๕๕๑), หน้า ก.

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน สุขุม นวลสกุลและวิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ, **การเมืองการปกครองไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๑.

ตัดสินคดีต่าง ๆ จะต้องกระทำโดยคำนึงถึงประโยชน์สุขของประชาชนเป็นสำคัญ ตามคำกล่าวที่ว่า “รัฐบาลประชาธิปไตย คือ รัฐบาลของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน”^{๑๖๖} หมายถึงระบอบการปกครองตามอุดมคติระบอบหนึ่ง ที่รัฐบาลจะให้โอกาสอันเท่าเทียมกันในการดำรงชีวิต การแสวงหาความสุขเป็นต้น^{๑๖๗}

สถาบันการปกครองทำหน้าที่ประสานเชื่อมโยงส่วนอื่น ๆ ของสังคมให้เป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียวกัน มีเป้าหมายการปกครองประเทศอยู่ที่การมีอำนาจเหนือผู้อื่นและสั่งการให้บุคคลทำหรือไม่ทำสิ่งที่มีอำนาจต้องการ^{๑๖๘} แต่ที่เป็นปัญหาในปัจจุบัน คือ เมื่อได้รับอำนาจจากประชาชนให้เป็นรัฐบาลปกครองประเทศแล้ว ผู้ปกครองมักจะใช้อำนาจเกินพอดีจนมีผลกระทบต่อประชาชน เช่น การใช้กำลังเข้าปราบปรามฝ่ายตรงข้ามอย่างรุนแรง การแต่งตั้งบุคคลที่ประพฤติทุจริตคอร์รัปชันมารับตำแหน่งบริหาร การออกนโยบายที่เป็นการเบียดเบียนประชาชน การจัดสรรงบประมาณเอื้อประโยชน์แก่ตัวเองและพวกพ้อง หรือใช้จ่ายงบประมาณต่าง ๆ จนเกินพอดี

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่เป็นแนวทางให้บุคคลผู้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ปฏิบัติให้เหมาะสมกับตำแหน่งนั้น ๆ โดยคำนึงถึงคุณค่าของมนุษย์และความสงบร่มเย็นของสังคมเป็นหลักสำคัญ^{๑๖๙} โดยเฉพาะผู้ปกครองประเทศต้องทำหน้าที่โดยยึดหลักคุณธรรมจริยธรรมเป็นสำคัญ ไม่เช่นนั้นอำนาจบริหารประเทศผิดพลาดจนส่งผลเสียหายต่อประชาชน ผู้ปกครองประเทศจึงควรจะศึกษาหลักธรรมะแล้วนำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารประเทศให้เหมาะสมกับหน้าที่ของตนต่อไปในคัมภีร์พราหมณ์ถึงยุตพระผู้มีพระภาคทรงตรัสหลักธรรมของผู้ปกครองไว้^{๑๗๐}

คำว่า ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี เป็นหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างมนุษยสัมพันธ์ที่ดี คือ สปัจริยธรรมมีอยู่ ๗ ประการ^{๑๗๑} มีอธิบายดังนี้

(๑) ธัมมัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่นรู้ว่าเมื่อกระทำสิ่งนี้ไปแล้วจะได้รับความสุขหรือความทุกข์ เช่น ถ้าขยันหมั่นเพียร จะหาทรัพย์ได้ ถ้าเกียจคร้านทำงาน ก็ประสบกับ

^{๑๖๖} วาทะของ อาบราฮัม ลินคอล์น (Abraham Lincoln) อดีตประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา.

^{๑๖๗} อูทัย หิรัญโต, **สารานุกรมศัพท์ทางรัฐศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๒ - ๓.

^{๑๖๘} รศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, **สังคมวิทยาแนวพุทธศาสตร์**, หน้า ๙๗.

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

^{๑๗๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๒๑-๒๒๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑-๓๐๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๕๓ - ๒๕๔, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๓๐๑ - ๓๐๒, ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หน้า ๙๙ - ๑๐๒.

^{๑๗๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒, ๓๕๗/๒๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๓, ๓๕๗/๔๐๐.

ความลำบากในชีวิต รู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติกิจหน้าที่และดำเนินกิจการต่าง ๆ รู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติ ตามเหตุผล เช่น รู้ว่าตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ การงานของตน มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น ๆ เป็นต้น ตลอดจนขั้นสูงสุด คือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

(๒) อัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักผล รู้ว่า ผลนั้นเกิดมาจากอะไร เช่น คนได้ดีมีความสุข ก็รู้ว่ามีมาจากการทำความดี เห็นคนถูกจองจำ รู้ว่าเป็นผลที่เกิดจากการทำความผิด รู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าหลักการนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร รู้ว่าตนทำอยู่อย่างนั้น ๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้น ๆ เพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร หรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร ที่ให้มีหน้าที่ ตำแหน่ง ฐานะการงานอย่างนั้น ๆ เขากำหนดวางกันไว้ เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร เป็นต้น ตลอดจนขั้นสูงสุดคือรู้ความหมายของคติธรรมดา และประโยชน์ที่เป็นสาระของชีวิต

(๓) อัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักตน ได้แก่ รู้จักภาวะของตัว เช่น ฐานะตำแหน่งหน้าที่ ชาติ ตระกูล ความรู้ ความถนัด ความสามารถ ปัญญา เพศ ภูมิของเราว่าเป็นใคร มีฐานะมีหน้าที่การงานอย่างไร การประพฤติปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะเป็นการเหมาะสมสมควรแก่ฐานะ และรู้จักแก้ไขปรับปรุงส่งเสริม ทำการต่าง ๆ ให้สอดคล้องถูกต้อง ตรงทางที่จะให้เจริญงอกงามบังเกิดผลดี บุคคลที่จะได้รับการเคารพนับถืออยู่ที่การวางตัวดี วางตัวเหมาะสมไม่เป็นที่รังเกียจต่อสังคม

(๔) มัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ หมายถึง มีความพอดีพอเหมาะพอควร ในการแสวงหาสิ่งต่าง ๆ นั้นต้องคำนึงถึงความพอดีพองามให้ตั้งอยู่ในขอบเขตของการปฏิบัติที่ถูกต้องทั้งทางโลกและทางธรรม ไม่หย่อนเกินไปไม่ตึงเกินไป ให้ดำเนินชีวิตอยู่ในทางสายกลาง เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่าง ๆ ตลอดจนการพักผ่อนหลับนอนและการสนุกสนานรื่นเริงต่าง ๆ

(๕) กาลัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักเวลา รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร ทำอย่างไร ทำตัวให้ถูกต้องตามกาลเทศะ และรู้จักคุณค่าของเวลา รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน ปฏิบัติการต่าง ๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่นเช่น รู้ว่าเวลาไหนควร

ทำอะไรและทำให้ตรงเวลาให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลาเป็นต้น
อย่าปล่อยให้เวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าจากประโยชน์เสีย

(๖) ปริสัญญุตตา ความเป็นผู้รู้จักชุมชน รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมนุม และชุมชน รู้การอันควร
ประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมนุม และต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา ควรต้องทำกิจอย่างนี้
ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการ
อย่างนี้ ควรเกี่ยวข้องกับ ควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนี้ รู้จักกิจ
อาการที่จะแสดงออกในกลุ่มชนนั้น ๆ เช่น เมื่อเข้าวัดควรปฏิบัติตัวอย่างไร ไปงานศพควรแต่งตัว
อย่างไร เมื่อเข้าไปในที่ชุมนุมควรมองสถานการณ์ให้เข้าใจก่อนพูด ก่อนทำกิจกรรมต่าง ๆ

(๗) ปุคคัลญุตตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกใช้นุคคล คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่ง
บุคคล โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ต้องศึกษาว่าคนนั้นเป็นใครเป็นคนดี
ควรแก่การคบหาสมาคมไหม หรือเป็นคนไม่ดี ที่ควรแก่การละเว้นการคบหา ตลอดถึงรู้ซึ่งถึง
อัธยาศัยใจคอของบุคคลผู้นั้นว่าเป็นคนอย่างไร อะไรเขาชอบ อะไรเขาไม่ชอบ แล้วก็ปฏิบัติให้
เหมาะให้ควรแก่บุคคลเหล่านั้น รวมถึงการรู้จักเลือกคบบุคคล เลือกใช้นุคคล

บ้านเมืองที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ ย่อมอาศัยการปกครองโดยผู้นำที่มีความรู้
ความสามารถ การมีผู้นำในการปกครองได้เกิดขึ้นเมื่อครั้งสมัยที่มีมนุษย์คนหนึ่งเป็นคนมีจิตคิด
โลก ไปแอบขโมยข้าวสารของคนอื่นจนถูกจับได้ แม้จะถูกตักเตือนก็อดไม่ได้ที่จะทำอีก จึงถูกลง
ประหารทัณฑ์ด้วยท่อนไม้และก้อนดิน นับตั้งแต่นั้นมาอทินนาทานการลักทรัพย์ก็ปรากฏขึ้นในโลก
พวกมนุษย์จึงปรึกษากันเพื่อหาคนมาเป็นผู้ดำเนินการว่ากล่าวตักเตือนมนุษย์ จึงได้บุคคลผู้เด่นสง่า
นำเลื่อมใส มีศักดิ์ใหญ่กว่ามนุษย์ทุกคนเป็นหัวหน้า พวกเขาร่วมกันเรียกว่า มหาชนสมมติ ผู้ที่มหาชน
แต่งตั้งเป็นหัวหน้าบ้าง กษัตริย์ ผู้เป็นใหญ่ยิ่งแห่งแผ่นดินบ้าง ราชาผู้ทำให้คนอื่นชอบใจได้อย่าง
ชอบธรรมบ้าง ซึ่งผู้นำชุมชนยุคแรกนั้น ตั้งขึ้นมาเพื่อปกครอง ให้ความคุ้มครอง และตัดสิน
ความชอบธรรมแก่ชุมชน โดยมีค่าตอบแทนที่ชุมชนมอบให้เป็นสินน้ำใจ ซึ่งต่อมาเรียกว่า ส่วย
หรือ ภาษีอากร^{๑๒๒}

หลักหรือหน้าที่ของผู้ปกครองคือการมีสภา หมายถึงว่า การมีผู้บริหารที่ดีที่คุณภาพ
ด้วยการทรงไว้ซึ่งคุณธรรมของสัตบุรุษ ดังที่ตรัสกับพราหมณ์คหบดีชาวโฆมทุสสนิมว่า ที่ได้ไม่มี

^{๑๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๙ - ๑๓๑/๙๘ - ๘๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๙ - ๑๓๑/๙๖ - ๙๗.

สัตบุรุษ ที่นั่นไม่ชื่อว่าสภากันแล้ว คนเหล่านี้ได้ไม่กล่าวธรรม คนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ เพราะพวกสัตบุรุษละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว จึงกล่าวธรรมอยู่^{๑๒๓}

ผู้ปกครอง คือ ผู้มีอำนาจและใช้อำนาจเพื่อปกป้อง รักษา ให้ความเป็นธรรมแก่บุคคลที่อยู่ภายใต้การปกครองของตนเองให้ดำรงชีพอยู่ด้วยความสุข ทั้งทางกายและจิตใจ ซึ่งหลักปกครองสำคัญในทางพระพุทธศาสนาคือราชาธรรม หรือ ทศพิธราชาธรรม^{๑๒๔} เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองใช้ปกครองผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาโดยธรรม ผู้ปกครองเป็นผู้นำคล้ายกับพระราชาที่ปกครองแผ่นดินที่ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชาธรรม ผู้ปกครองจึงควรปฏิบัติตามหลักธรรมเยี่ยงพระราชาดังนี้

จากหลากหลายทัศนะสามารถสรุปได้ว่า การปกครองที่ดีนั้นย่อมขึ้นอยู่กับว่าผู้นำต้องมีคุณธรรมและจริยธรรมในการปกครอง โดยอาศัยหลักธรรมคือสัจจริยธรรม และทศพิธราชาธรรม เป็นเครื่องมือในการบริหารควบคุมพฤติกรรมของตนเอง และเป็นเครื่องมือในการบริหารงานให้เกิดประโยชน์เพื่อความสุขสันติแห่งสังคมและประเทศชาติ อีกส่วนหนึ่งที่ถือว่าเป็นส่วนสำคัญและเป็นส่วนใหญ่ของสังคม คือ ประชากรผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ต้องมีธรรมคือการยอมรับในการบริหารและสนับสนุนการบริหารงานของผู้ปกครองนั้น และมีความสุขกับการได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการประเทศเช่นเดียวกัน

๔.๕ สรุป

จากการประยุกต์หลักธรรมในพราหมณ์สมัยต่อมาใช้ในสังคมไทยสรุปได้ความว่าหลักธรรมในพราหมณ์สมัยต่อมาสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยใน ๓ หมวด คือ

(๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต

เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับหน้าที่ของนักบวชที่พึงปฏิบัติเพื่อความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ได้แก่ หลักการศึกษาของพระภิกษุสามเณร คือ การศึกษาในไตรสิกขา ได้แก่ ศีลสมาธิ ปัญญา การนำไปปฏิบัติอยู่สม่ำเสมอ ย่อมก่ออริยผลให้เกิดความสุขทั้งในโลกนี้ คือ ความสุขของสังคม และความสุขในโลกเบื้องหน้ามีสุคติภพ และความสุขอย่างยิ่งคือการหมดสิ้น

^{๑๒๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๒๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑, ส.ส.อ. (บาลี) ๑๕/๒๐๘/๒๕๓-๒๕๔, ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๑/๒/๓๐๐ - ๓๐๒.

^{๑๒๔} ชุ.ชา.อสีติ. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๑๔๓, ชุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๒๑๑, ชุ.ชา.อสีติ.อ. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๒๖๑.

กิเลสอาสวะได้ หลักการปฏิบัติตอนอยู่ในป่า การตั้งจิตสำนึกในสมณสัญญา การตั้งใจทำหน้าที่ของภิกษุทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นเป็นการแสดงท่าทีที่บุคคลผู้มีความเห็นต่างกันพึงแสดงต่อกันด้วยหลักของการสงเคราะห์เอื้ออาทรต่อกัน ทั้งทางด้านวัตถุและข้อคิดเห็นที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริง โดยไม่มีการยกตนข่มท่านด้วยหวังจะชักจูงให้บุคคลอื่นเชื่อในมติหรือความคิดเห็นของตนเพียงฝ่ายเดียว โดยนำภาพที่พระผู้มีพระภาคทรงปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นมาเป็นอุทาหรณ์

(๒) หลักธรรมสำหรับฆราวาส

เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติในครอบครัวระหว่างสามีกับภรรยา ระหว่างพ่อแม่กับลูก และหลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา ได้แก่ ในส่วนของสามีภรรยาก็ให้ดูแลกัน ให้การสงเคราะห์แก่กันตามฐานะ ให้ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตน ครอบครัวก็จะเป็นไปได้ หลักธรรมสำหรับบิดามารดาให้ลูกด้วยคารวะธรรม อันเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นผู้มีสัมมาคารวะ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และหลักกตัญญูกตเวที อันเป็นเครื่องหมายของคนดีที่บุคคลสรรเสริญ ส่วนลูกเมื่อได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่แล้ว ก็ต้องเลี้ยงดูท่านตอบแทน ไม่ทอดทิ้งให้ท่านลำบาก ส่วนหลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา เน้นที่ความเชื่อที่ถูกต้องเชื่อกรรมไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว ทำการสักการบูชาคนที่ควรบูชา ทำการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย ๔ ด้วยจิตอันไม่ประกอบด้วยโลภะ โทสะ โมหะ

(๓) หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ

เป็นหลักธรรมสำหรับปฏิบัติต่อคนในสังคมและหลักการปฏิบัติระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ได้แก่ หลักการปฏิบัติต่อคนในสังคมด้วยการไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องช่วยเหลือกันตามสมควร ไม่เลือกปฏิบัติไม่ดูหมิ่นคนอื่นเพราะชาติชั้นวรรณะ ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นแล้วนำมาพิจารณาด้วยเหตุผล หากเป็นผู้ปกครองต้องให้การดูแลและคนที่อยู่ใต้ปกครองด้วยให้เป็นอยู่ได้ตามสมควร ไม่ใช่อำนาจผลประโยชน์ ต้องใช้ธรรมเป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมือง โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน รู้จักเสียสละรู้จักให้ ด้วยอาศัยหลักธรรม คือ สัมปยุตธรรม และ ทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องมือในการบริหาร

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องหลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตในคัมภีร์สังยุตนิกาय สรุปผลการวิจัยและมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ด้านเนื้อหาและโครงสร้างในพราหมณ์สังยุต

จากการศึกษาด้านเนื้อหาในพราหมณ์สังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรค คือ อรหันตวรรคและอุปาสกวรรค เนื้อหาบางสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ที่พราหมณ์เข้าไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าและถามปัญหา แล้วพระองค์แสดงแก่พราหมณ์ด้วยพระองค์เอง เป็นพุทธประสงค์ที่ต้องการแสดงความอนุเคราะห์ด้วยพระองค์เองโดยตรง ในบางกรณีพระองค์ก็เสด็จไปสร้างสถานการณให้ เกิดเรื่องขึ้นมาเอง เป็นพระสูตรที่ประมวลหลักธรรมเกี่ยวกับการครองชีวิตในทางฆราวาสและบรรพชิตซึ่งบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระสูตรดังกล่าวส่วนใหญ่จะเป็นพราหมณ์ในตระกูลภารทวาชะ และพราหมณ์คหบดี พราหมณ์ชาวนา พราหมณ์เจ้าสำนักการศึกษา พราหมณ์นักพิธีกรรม ครอบครัวพราหมณ์พร้อมชนบริวาร พระราชาผู้ปกครองแผ่นดิน รวมทั้งพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

พราหมณ์ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงในบรรดาวรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เพราะถือว่าตนเป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธี เกิดจากปากของพระพรหมแต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าพราหมณ์เหล่านั้นก็ถือกำเนิดจากโยนิของนางพราหมณีเสมอวรรณะอื่น พราหมณ์เป็นผู้คงแก่เรียน เพราะต้องศึกษาศาสตร์และศิลป์แห่งความเป็นพราหมณ์อยู่ถึง ๔๘ ปี ดังนั้นพราหมณ์จึงต้องเน้นไปที่การท่องมนตร์ ศึกษาไตรเพท และพราหมณ์เหล่านั้นนอกจากผู้ที่มีงูสุเพศของผู้ออกบวชแล้ว พราหมณ์อีกพวกหนึ่งก็หันมาประกอบอาชีพเช่นเดียวกับวรรณะทั่วไป ๆ ไปเช่น กสิกรรม วาณิชกรรม โครักขกรรม เป็นต้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า พราหมณ์มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนอินเดียมานาน ที่ปรากฏเด่นชัด คือ การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับคติความเชื่อของพราหมณ์ ไม่ว่าจะเป็นการทำพิธีลอย

บาป พิธีบูชาไฟ หรือพิธีแรกนา ซึ่งพิธีเหล่านี้ นอกจากเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยเสริมพลังใจให้กับบุคคลแล้ว ยังเป็นพิธีที่สร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่คณะได้

๕.๑.๒ วิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต

จากการวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต สรุปความได้ว่า พราหมณ์สังยุตนี้ เป็นพระสูตรฯ หนึ่งที่มีความหลากหลายแห่งแก่นหรือสารัตถธรรม เป็นหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พราหมณ์ซึ่งบางส่วนก็มาเพื่อไต่วาทะ บางส่วนก็มาเพื่อประทุษร้าย บางส่วนก็มาเพื่อต้องการความรู้ ซึ่งในการแสดงธรรมของพระองค์มีปรากฏทั้งในวิหาร ในบ้าน ในสถานที่จงกรมในท้องนา ในป่าเป็นต้นแล้วแต่โอกาสอันสมควรซึ่งพราหมณ์ที่มาฟังธรรมแบ่งเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ กลุ่มแรกเข้ามาบวชแล้วบรรลุพระอรหัตผล กลุ่มที่ ๒ มีจิตเลื่อมใสยอมรับนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีพ

ความหลากหลายแห่งธรรมที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงต่างกรรมต่างวาระนั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

(๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต

เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนหน้าที่ของบรรพชิต ๒ ประการ คือ การขัดเกลาหรือฝึกฝนตนให้หมดจดจากกิเลสอาสวะ โดยอาศัยกรอบแห่งไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และการแสดงท่าทีต่อศาสนานอื่น โดยอาศัยกรอบแห่งความเอื้ออาทรหรือความหวังดีเพื่อความสันติสุขแห่งสังคมเป็นสำคัญ

(๒) หลักธรรมสำหรับฆราวาส

เป็นหลักธรรมที่มุ่งเน้น ส่งเสริมให้บุคคลประพฤติดีอยู่ในกรอบของการปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ที่สุด เช่น หน้าที่ของบิดามารดา ที่จะต้องรับผิดชอบครอบครัว และเลี้ยงดูบุตร ให้มีความสุข หน้าที่ของบุตรธิดา คือ การกตัญญูทวดเวทู้จักสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ หน้าที่ของพุทธศาสนิกชน คือ การอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติตนตามธรรม

(๓) หลักธรรมสำคัญอื่นๆ

เป็นหลักธรรมสำหรับการเข้าสังคม หรือการมีมนุษยสัมพันธ์กับบุคคลอื่นที่ต้องรู้จักรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น และหลักธรรมเกี่ยวกับการปกครองหรือการบริหารจัดการ ซึ่งในการบริหารองค์กรแต่ละองค์กรตั้งแต่ระดับเล็กสุด จำเป็นจะต้องมีคุณธรรมคือความเอ็นดูต่อบุคคลผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ไม่ถืออำนาจข่มเหงรังแก

๕.๑.๓ การประยุกต์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุตมาใช้ในสังคมไทย

จากการประยุกต์หลักธรรมในพราหมณ์สังยุตมาใช้ในสังคมไทย สรุปได้ความว่า หลักธรรมในพราหมณ์สังยุตสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยใน ๓ หมวด คือ

(๑) หลักธรรมสำหรับบรรพชิต

เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับหน้าที่ของนักบวชที่พึงปฏิบัติเพื่อความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ได้แก่ หลักการศึกษาของพระภิกษุสามเณร คือ การศึกษาในไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา การนำไปปฏิบัติอยู่สม่ำเสมอ ย่อมก่ออิฏฐูผลให้เกิดความสุขทั้งในโลกนี้ คือ ความสุขของสังคม และความสุขในโลกเบื้องหน้ามีสุคติภพ และความสุขอย่างยิ่งคือการหมดสิ้นกิเลสอาสวะได้ หลักการปฏิบัติตนอยู่ในป่า การตั้งจิตสำนึกในสมณสัญญา การตั้งใจทำหน้าที่ของภิกษุทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระเป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลักการปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่น เป็นการแสดงท่าทีที่บุคคลผู้มีความเห็นต่างกันพึงแสดงต่อกันด้วยหลักของการสงเคราะห์เอื้ออาทรต่อกัน ทั้งทางด้านวัตถุและข้อคิดเห็นที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเป็นจริง โดยไม่มีการยกตนข่มท่านด้วยหวังจะชักจูงให้บุคคลอื่นเชื่อในมติหรือความคิดเห็นของตนเพียงฝ่ายเดียว โดยนำภาพที่พระผู้มีพระภาคทรงปฏิบัติต่อผู้นับถือศาสนาอื่นมาเป็นอุทาหรณ์

(๒) หลักธรรมสำหรับฆราวาส

เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติในครอบครัวระหว่างสามีกับภรรยา ระหว่างพ่อแม่กับลูก และหลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา ได้แก่ ในส่วนของสามีภรรยาก็ให้ดูแลกัน ให้การสงเคราะห์แก่กันตามฐานะ ให้ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่ของตน ครอบครัวก็จะเป็นไปได้ หลักธรรมสำหรับบิดามารดาให้ลูกด้วยคารวะธรรม อันเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นผู้มีสัมมาคารวะ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และหลักกตัญญูกตเวที อันเป็นเครื่องหมายของคนดีที่บุคคลสรรเสริญ ส่วนลูกเมื่อได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่แล้วก็ต้องเลี้ยงดูท่านตอบแทน ไม่ทอดทิ้งให้ท่านลำบาก ส่วนหลักธรรมสำหรับอุบาสกอุบาสิกา เน้นที่ความเชื่อที่ถูกต้องเชื่อกรรมไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว ทำการสักการบูชาคนที่ควรบูชา ทำการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยปัจจัย ๔ ด้วยจิตอันไม่ประกอบด้วยโลภะ โทสะ โมหะ

(๓) หลักธรรมสำคัญอื่น ๆ

เป็นหลักธรรมสำหรับปฏิบัติต่อกันในสังคมและหลักการปฏิบัติระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ได้แก่ หลักการปฏิบัติต่อกันในสังคมด้วยการไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องช่วยเหลือกันตามสมควร ไม่เลือกปฏิบัติไม่ดูหมิ่นคนอื่นเพราะชาติชั้นวรรณะ ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น

แล้วนำมาพิจารณาด้วยเหตุผล หากเป็นผู้ปกครองต้องให้การดูแลและคนที่อยู่ใต้ปกครองด้วยให้เป็นอยู่ได้ตามสมควร ไม่ใช่อำนาจผลประโยชน์ ต้องใช้ธรรมเป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมือง โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน รู้จักเสียสละรู้จักให้ ด้วยอาศัยหลักธรรม คือ สัจจริยธรรมและ ทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องมือในการบริหาร

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการศึกษาคัมภีร์พราหมณ์สังยุต ผู้วิจัยพบว่า คัมภีร์นี้กล่าวถึงหลักคำสอนและคติความเชื่อต่าง ๆ ของพราหมณ์มากมาย สมควรศึกษาให้เข้าใจอย่างชัดเจน จึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

- (๑) ควรศึกษาคติเรื่องวรรณะของพราหมณ์และพุทธรูปแก้ไขเรื่องวรรณะของพราหมณ์
- (๒) ควรศึกษาทัศนะทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการบูชาไฟ การอาบน้ำ การล้างบาป และการบูชาয়ัญของพราหมณ์

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยคราวต่อไป

เนื่องจากคัมภีร์พราหมณ์สังยุต กล่าวถึงหลักการสำคัญของพราหมณ์หลาย ๆ เรื่องบางเรื่องมีเนื้อหาเชื่อมโยงกับคัมภีร์อื่น และมีประเด็นที่น่าจะศึกษาวิจัยเพิ่มเติม เช่น

- (๑) ศึกษาบทบาทด้านพิธีกรรม การเลี้ยงชีพ หรือการเมืองการปกครองขพราหมณ์
- (๒) ศึกษาเปรียบเทียบหลักธรรมที่สอนแก่พราหมณ์ในพราหมณ์สังยุตกับสังยุตอื่น
- (๓) ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตที่เหลือ เช่น หลักธรรมในวงศ์สังยุต วนสังยุต และยักขสังยุตเป็นต้นว่า มีความเหมือนและความต่างกับหลักธรรมในพราหมณ์ สังยุตอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย , ๒๕๓๙.

_____ **วิสุทธิมคคปกรณ์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

วิบูลญาณ, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล (ชุด ๙๑ เล่ม).** พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ **ธมมปทฎจกถา (ปจโม - อฎจโม ภาค).** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ **มงคลตถทีปนี (ปจโม ภาค).** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

กระทรวงศึกษาธิการ. **แนวทางการพัฒนาจริยธรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร : การศาสนา,

๒๕๒๓.

ศ.(พิเศษ) ,จ่านงค์ ทองประเสริฐ , ราชบัณฑิต. **พระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว :**

พระเจ้าอยู่หัว : **หลักธรรมของผู้บริหาร.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก

จำกัด, ๒๕๔๕.

- ตรีโลกนาถ ปาวา. **หินพุทธธรรม (หินดูธรรม) ในอารยะธรรมอินเดีย**. คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๕.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. **พระพุทธศาสนากับปัญหาสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สื่อตะวัน จำกัด , ๒๕๔๗.
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรมมคธ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๕.
- พระมหาจำลอง ฐิริปัญญา (สารพัดนึก). **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพระเวท**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑.
- พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๑๔.
- **สถานการณ์พุทธศาสนาพลิกหายนะเป็นพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖.
- _____ **พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ทิศทางการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ์ ป.ธ. ๙) **มงคล ๓๘** , กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร : ช่อระกา, ๒๕๔๘.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **ธรรมประกาศโนบาย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ก้าวไปในบุญ**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.
- _____ **รัฐศาสตร์แนวพุทธ ตอนจริยธรรมนักรการเมือง**. กรุงเทพมหานคร : มปท, ๒๕๔๒.
- _____ **ครองเรือนครองรัก จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๙.
- _____ **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัย การพิมพ์, ๒๕๓๗.

-**นิติศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
-**จาริกบุญ-จาริกธรรม (ฉบับปรับปรุงใหม่)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๓๙.
-**ไตรภูมิพระร่วง : อิทธิพลต่อสังคมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.
-**บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๙.
-**ยิ่งก้าวถึงสุข ยิ่งใกล้ถึงธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
-**ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มปท, ๒๕๔๓.
-**รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- พระอาจารย์มิตฺตฺฐโอะ คเวสโก.**สาระแห่งชีวิตคือรักแท้และเมตตา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๗. กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดดา, ๒๕๕๑.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต).**เจาะความจริงเรื่องศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
-**พระคุณแม่**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัลลดา, ๒๕๕๐.
-**คุณบิดามารดา สดุดพระรณนามหาศาล**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
-**พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหมิตรพรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๒.
-**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
-**พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๒.
-**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) . **ประวัติศาสตร์ : พุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระยาอนุমানราชชน. **ลัทธิของเพื่อน**, พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๕.

เพชร สุมิตร. **ประวัติศาสตร์อารยธรรมอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐.

บุญมา จิตจรัส. **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.

ปู่ย แสงฉาย. **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมอรรถกถา ฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ส.
ธรรมภักดี, ๒๕๓๐.

ปัญญานันทภิกขุ (พระพรหมมิ่งคลาจารย์). **แสงธรรมส่องทาง คติธรรมจากบทความและ
ปาฐกถา**. นนทบุรี : บริษัท เอส. อาร์.พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๓๕.

นวล สงวนทรัพย์, พันเอก (พิเศษ). **สังคมวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

รศ. ดร. จำลอง สรวัดนี้. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.

_____ **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว,
๒๕๔๕.

รศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. **สังคมวิทยาแนวพุทธศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๒๔ ตอนที่ ๔๗ ก, ๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๐. และพันธำรวจเอกสุวิชัย
ศิริกุลวัฒนา. **รวมพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ**, กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์พัฒนาหลักสูตร, ๒๕๕๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค**.
กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔.

วิมลศิริ ร่วมสุข. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต : ยุคพระเวท**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สหสยามพัฒนา จำกัด, ๒๕๒๒.

ศ. (พิเศษ) เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. **อารยธรรมอินเดีย, ในอารยธรรมตะวันออก**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ
 มหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

เสถียรโกเศศ. **ลัทธิ-ศาสนา**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสนมหาเถระ). **ทศธัมมสูตรบรรพชิตควร-
 พิจารณาเนื่องๆ ๑๐ ข้อ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทกราฟิคอาร์ต ๒๘ จำกัด,
 ๒๕๓๘.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ). **มงคลใน-
 พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘.

สนิท ศรีสำแดง. **พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

_____. **พุทธศาสนากับหลักการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้**. กรุงเทพมหานคร :
 นีลการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สมบุญ สุกสำราญ. **การพัฒนาชนบทตามแนวพุทธศาสนา กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา**,
 กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๓๐.

สุนทร ณ รั้งสี. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร
 : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุขุม นวลสกุลและวิศิษย์ ทวีเศรษฐ์. **การเมืองการปกครองไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.
 กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.

องค์การค้าของคุรุสภา. **ประมวลพระบรมราชาบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการ
 ศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๘.

อภิญวัฒน์ โพธิ์สาน. **พุทธศาสน์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต**. มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
 มหาสารคาม, ๒๕๕๑.

อุทัย หิรัญโต. **สารานุกรมศัพท์ทางรัฐศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
 ๒๕๒๔.

(๒) **วิทยานิพนธ์:**

นางสาวกาญจนา สุวรรณวงศ์. "วิถีชีวิต พิธีกรรมและการดำรงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่ม
พราหมณ์ราชสำนักในสังคมไทย : ศึกษากรณี เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ พระนคร".

วิทยานิพนธ์ มานุษยวิทยามหาบัณฑิต. แผนกวิชาภาคสังคมวิทยาและมนุษย
วิทยา, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

นางจันทร์ศิริ แทนมณี. "พระพรหมในวรรณคดีบาลี และสันสกฤต". **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

พระมหาธวัช เขมธโช (พุทธโส). "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการเทศน์มหาชาติที่มีอิทธิพลต่อ
สังคมไทย". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ธนกฤช ฉัตรเลวณิช. "การศึกษาเชิงเปรียบเทียบการดำเนินชีวิตของอุบาสกในสมัยพุทธกาลและ
ในสมัยปัจจุบัน". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหานิกธ สุวรรณดี. "การศึกษาวิเคราะห์หลักความเชื่อเรื่องวรรณะของชาวฮินดูในประเทศไทย
ไทย ศึกษาเฉพาะกรณี ชาวฮินดูและนักศึกษาศาสนาในกรุงเทพมหานคร".
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ,
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาพิสิฐ วิสิฎฐปญโญ (สีบนิสัย). "การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในเทวตา
สังยุต". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหามานพ เจือจันทร์. "การบูชาัญญาในพระไตรปิฎก". **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหา
บัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

นางสาวสโรชา คุณาธิปพงษ์. "การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาศรีตามทัศนะของแม่ชีคันทน์นีย์
เสถียรสุด". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สมบัติ มณฑา. "ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพราหมณ์กับพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ที่มณีกาย
สี่ชั้นวรรค". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาวิจารย์ มหาปญฺโญ (ทองมา) .”การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกสล
สังยุต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.
นางสาววันดี อิมสวาสดี. “พราหมณ์”ในคัมภีร์พระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๓)บทความและวารสาร

ดำรง พุฒตาล.”ดำรงตอบจดหมาย”,**ในหนังสือคู่สร้างคู่สม**, ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๖๘๕ ประจำวันที่
๑ – ๑๐ กันยายน ทศที่ ๑ , ๒๕๕๓.
ศ.ดร. บุญทัน ดอกไธสง,”วัฒนธรรมการบริหารวิสาหกิจ : ยุคเคลื่อนผ่านสู่ศตวรรษที่ ๒๑”,**ในสาร
นิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๐**, กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
เปรม ตินสุถานนท์,พล.อ.,” ๒ จริยธรรม ๗ จิตสำนึก กระตุ้นให้ผู้นำสำนึก ” , **ในหนังสือพิมพ์
เดลินิวส์**, ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘ , : ๓.

๒.ภาษาอังกฤษ

T.W. Rhys Vaidya, P. L.. *Original of Buddhism*. Delhi : Mehra Art Press, 1878.
Dawson, John. *A Clssical Dictionary of Hindu mythology*. London : Rouhedgy and
Kegen ,1957.
Harry E. Clark and Lucinda. R. Summers editors, *Webster’s Dictionary of the English
Language S.1 Delair*, 1985,

ประวัติของผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาไสภณ ฉายา วิจิตรตมฺโม นามสกุล มณีปัญญาพร
เกิด	๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๙
บรรพชา	๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๖ ณ วัดท่าตอน ต.ท่าตอน อ.แม่สาย จ.เชียงใหม่ มีพระครูอุทฺตญาณพิศิษฐ์เป็นพระอุปัชฌาย์
อุปสมบท	๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ ณ วัดพระพุทธบาทตากผ้าวรวิหาร ต. มะกอก อ. ป่าซาง จ. ลำพูน มีพระครูเวฬุวันพิทักษ์เป็นพระอุปัชฌาย์
ภูมิลำเนา	๔๔/๑ ถนนรัตนโกสินทร์ ต.วัดเกต อ. เมือง จ. เชียงใหม่
สังกัด	วัดราชโอรสาราม ๒๕๘ แขวงบางค้อ เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร มีพระธรรมกิตติวงศ์เป็นเจ้าอาวาส
การศึกษา	แผนกสามัญ พ.ศ. ๒๕๕๐ สำเร็จการศึกษาปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๕๓ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๔ สำเร็จการศึกษาปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒๑ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๒๘ น.ธ. เอก วัดท่าตอน สำนักเรียนคณะจังหวัดเชียงใหม่ แผนกบาลี พ.ศ. ๒๕๔๗ ป.ธ. ๙ สำนักเรียนวัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร หลักสูตรบัณฑิตศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๒ เข้าศึกษาหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา (รุ่นที่ ๒๒) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย
หน้าที่การงานปัจจุบัน	พ.ศ. ๒๕๓๓ – ปัจจุบัน เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลี ประจำสำนักเรียนวัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๗ – ปัจจุบัน เป็นครูสอนพระพุทธศาสนา และพระธรรมวิทยากร สอนจริยธรรมแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นโรงเรียนวัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๓๘ – ปัจจุบัน เป็นกรรมการตรวจข้อสอบนักธรรมสนามหลวง ณ วัดสามพระยา บางลำภู กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๔๑ – ปัจจุบัน เป็นพระผู้นำข้อสอบประโยคบาลีสนามหลวงไปเปิดสอบในสนามสอบจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือและภาคภาคใต้

พ.ศ. ๒๕๔๕ – ปัจจุบัน เป็นกรรมการตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวง ณ วัดสามพระยา บางลำภู กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๔๕ ผ่านการฝึกอบรมพระนักเทศน์ ในโครงการฝึกอบรมพระนักเทศน์ พระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร รุ่นที่ ๘.

พ.ศ. ๒๕๔๗ ผ่านการฝึกอบรมพระนักเทศน์“ในโครงการฝึกอบรมพระนักเทศน์หนกลางและหนใต้” ตามโครงการอบรมพระนักเทศน์ของมหาเถรสมาคมที่วัดราชโอรสาราม เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

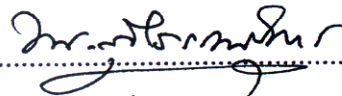
พ.ศ. ๒๕๔๘ – ปัจจุบัน เป็นวิทยากรสอนวิปัสสนากรรมฐาน “หลักสูตรพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข” ของคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย ที่ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยฯ เพชรเกษมซอย ๕๔ กรุงเทพมหานคร วัดอินทรวิหารพระอารามหลวง บางขุนพรหม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร วัดละหาร ตำบลโสนลอย อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี วัดเทพธิดารามวรวิหาร ถนนสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร วัดอุดมรังสี เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร และที่บ้านแสงสุขเยี่ยม ตำบลมหาชัย อำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสาคร

พ.ศ. ๒๕๔๙ ผ่านการอบรมหลักสูตรผู้ประกาศข่าวของสถาบันการประชาสัมพันธ์ กรมประชาสัมพันธ์ สำนักนายกรัฐมนตรี สอบได้บัตรรับรองผู้ประกาศข่าวภาษาไทยกลาง จากกรมประชาสัมพันธ์ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๔๙

พ.ศ. ๒๕๕๒ – ปัจจุบัน เป็นวิทยากรสอนวิปัสสนากรรมฐาน สอนธรรมะและศาสนพิธีแก่พระนวกะวัดแก้วไพฑูรย์ แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๕๒ – ปัจจุบัน เป็นวิทยากรสอนวิปัสสนากรรมฐานแก่พระนิสิตระดับปริญญาตรี ตั้งแต่ชั้นปีที่ ๑ – ๔ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ณ สวนเวฬุวัน (สวนไผ่) พุทธมณฑล ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

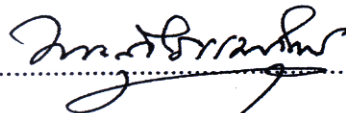
(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

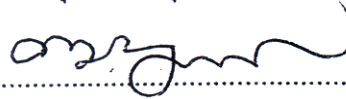
คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก, ดร.)

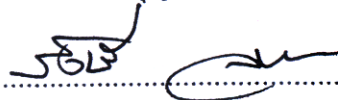
กรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี)

กรรมการ

(อาจารย์รังษี สุทนต์)

กรรมการ

(ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี

กรรมการ

อาจารย์รังษี สุทนต์

กรรมการ